

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav jazyků a komunikace neslyšících

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Anna Moudrá

Pojmové schéma CESTA v českém znakovém jazyce

**The Image Schema PATH
in the Czech Sign Language**

Praha 2015

Vedoucí práce: doc. PhDr. Irena Vaňková CSc., Ph.D.

Poděkování

Děkuji na tomto místě vedoucí práce doc. Ireně Vaňkové za její cenné rady, které mi v průběhu práce ochotně poskytovala, a odborné vedení, které udávalo směr této práci. Dále děkuji dr. Lence Okrouhlíkové za poskytnutí fotografií tvarů rukou a konzultaci k slovnímu popisu znaků. Poděkování patří také mé rodině a mým nejbližším, kteří mě po celou dobu studia plně podporovali a bez nichž by tato práce nemohla nikdy vzniknout.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne .....

Podpis .....

Bc. Anna Moudrá

Abstrakt:

Diplomová práce navazuje na probíhající bádání o pojmovém schématu CESTA v češtině. Po teoretickém úvodu ke kognitivnělingvistické teorii pojmových, resp. představových schémat (*image schemas*) a o specifičnosti ikonického a ikonicko-metaforického (zdvojeného) mapování ve znakových jazycích jsou dosavadní teoretické a metodologické poznatky komparovány s jazykovým materiálem, který zachycuje projevy schématu CESTA v českém znakovém jazyce. Pro tyto účely byl pořízen korpus znaků, v nichž se schéma CESTA v českém znakovém jazyce uplatňuje. Analyzované znaky jsou kategorizovány podle cílových oblastí (významových okruhů) a také podle kritéria fonologické struktury znaků.

Klíčová slova: kognitivní lingvistika, český znakový jazyk, metafora, ikonické mapování, ikonicko-metaforické (zdvojené) mapování, pojmová schémata, pojmové schéma CESTA

Summary:

This thesis builds on current research about image schema PATH in Czech language. After a theoretical introduction of the cognitive-linguistic theory of conceptual, or image schemas and about iconic and iconic-metaphorical (double) mapping of sign language existing theoretical and methodological knowledge is compared with language material that captures expressions schema PATH in the Czech sign language. For these purposes a corpus of signs of Czech sign language that make use of the schema of PATH was acquired. Analyzed signs are categorized by target areas (semantic circuits) and also according to the criteria of phonological structure.

Key words: cognitive linguistics, Czech sign language, metaphor, iconic mapping, iconic-metaphoric (double) mapping, image schema, image schema PATH

Obsah

Úvod	7
1 Kognitivní lingvistika	8
1.1 Tělesnost	9
1.2 Metafora	11
1.2.1 Typy konceptuálních metafor	12
1.3 Konceptuální schémata	13
2 Kognitivní lingvistika a znakové jazyky	15
2.1 Ikonické a metaforické mapování u znakových jazyků	15
2.1.1 Ikonické mapování u znakových jazyků	16
2.1.2 Zdvojené mapování u znakových jazyků	25
3 Pojmová schémata	33
3.1 Konceptuální schéma CESTA	34
3.2 Jazykový obraz cesty v češtině	36
4 Výzkum konceptuálního schématu CESTA v českém znakovém jazyce	42
4.1 Ikonický znak CESTA v ČZJ	42
5 Sběr jazykového materiálu ČZJ	46
5.1 Korpus znaků z 1. části Cvičebnice	47
5.1.1 Onomaziologická analýza 1. části Cvičebnice	63
5.1.2 Sémaziologická analýza 1. části Cvičebnice	67
5.2 Korpus znaků z 2. části Cvičebnice	71
5.2.1 Onomaziologická analýza 2. části Cvičebnice	86
5.2.2 Sémaziologická analýza 2. části Cvičebnice	89
6 Shrnutí	95
6.1 Závěr	101
7 Použitá literatura	104
7.1 Literatura	104

7.2	Prameny.....	106
7.3	Citované webové stránky	107
8	Přílohy.....	108

Seznam použitých zkratek

ASL	americký znakový jazyk
ČZJ	český znakový jazyk
ESČ	Encyklopedický slovník češtiny
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého

Úvod

„Jediná cesta k věděni je činnost.“

George Bernard Shaw

Citát G. B. Shawa přesně vypovídá o situaci, která dala vzniknout této práci. Na začátku své cesty jsme se ocitli v nevědomí: „*Funguje, nebo nefunguje konceptuální schéma CESTA také v českém znakovém jazyce?*“ To byla otázka, na kterou bylo potřeba najít odpověď.

Ačkoli Johnson (1987) popsal celkem 27 konceptuálních schémat, rozhodli jsme se v této práci zaměřit pouze na **pojmové schéma CESTA**. *Cesta* – víceznačné slovo a pojem, který nás provází celým naším životem. Cesta jako prostor, dráha, směr a také pohyb, nebo cesta jako základ samostatného literárního žánru: „*Jako cestopis s funkčními rysy žánru (poznávání a objevování v určitém prostoru a čase, v chronologii cesty), anebo jako duchovní iniciace, osud, volba (a znovu v širokém diapazonu: např. cesty kultury – kulturní cesty – kultovní cesty ...)*“ (Král–Hrbata 2004, s. 5) Případně cesta ve smyslu samotné fenomenologie.

V úvodní části práce si nejprve představíme **kognitivní lingvistiku** jako jeden z přístupů k jazyku a poté se v jednotlivých podkapitolách zaměříme na ústřední témata této disciplíny: **tělesnost**, **metaforu** a **pojmové**, resp. **představové** (*image*) či **konceptuální schéma** (*conceptual schema*).

V následující kapitole se budeme věnovat znovu kognitivní lingvistice, ale tentokrát ve vztahu k **znakovým jazykům**. Pro samotný výzkum konceptuálního schématu CESTA v ČZJ se jako stěžejní ukazují podkapitoly zabývající se **ikonickým** a **ikonicko-metaforickým mapováním** (tj. zdvojeným mapováním), které se ve znakových jazycích uplatňují.

V kapitole č. 3 bude pozornost upřena obecně na téma **pojmových schémat**. Následně se podíváme na samotné **schéma CESTA v češtině** a s ním spojený jazykový obraz cesty. Podrobněji se ale na schéma CESTA zaměříme **ve vztahu k českému znakovému jazyku** (dále jen „ČZJ“), a to v teoretické části práce (kap. č. 4 a 5). Na vytvořeném korpusu znaků ČZJ ukážeme fungování pojmového schématu CESTA v ČZJ a vyslovíme možnost využití dalšího výzkumu konceptuálních schémat v ČZJ.

1 Kognitivní lingvistika

Kognitivní lingvistika vznikala v průběhu 70. let 20. století, kdy řada lingvistů (zejména amerických, např. Johnson a Lakoff¹) začala zpochybňovat generativní gramatiku Noama Chomského. Chomského objektivistické pojetí lingvistiky chápe jazyk jako stavebnici, složenou z drobnějších součástí (tj. jazykových jednotek), které existují nezávisle na významu či lidské interakci. Takové tvrzení je ovšem v rozporu se základní premisou kognitivní lingvistiky, a sice že **význam je ukotven tělesně**.

Důležitým mezníkem kognitivní lingvistiky se stal rok 1989, kdy se v Německu konala první konference kognitivní lingvistiky. Tato událost dala vzniknout organizaci **Cognitive Linguistics Association**², která dodnes sdružuje kognitivně orientované lingvisty z celého světa. O rok později vznikl také první kognitivně orientovaný časopis *Cognitive Linguistics*.

Zhruba od poloviny 80. let 20. století se vedle americké kognitivní lingvistiky začíná rozvíjet slovanská větev této disciplíny. Vzhledem k tehdejší politické atmosféře ve východní Evropě vznikaly tyto dva směry zcela odděleně. Základní kameny **kognitivní etnolingvistiky**, jak je slovanský směr dnes nazýván, položila zejména polská sémantická škola (v čele s Bartmińskim). Ústředním tématem kognitivní etnolingvistiky je zkoumání **jazykového obrazu světa**, tj. zkoumání způsobů, „*jak daný jazyk specificky ztvárňuje, konceptualizuje realitu, jaké ‚chápání‘ či jakou interpretaci světa lze z daného jazyka a jeho prostředků vyčíst*“ (Saicová Římalová 2010, s. 11).

O řadu let později se takovéto pojetí kognitivní lingvistiky dostalo do zájmu také českých lingvistů. Díky spolupráci, kterou v 90. letech 20. století navázala Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze se slavisticky a bohemisticky orientovanými americkými a polskými lingvisty (D. Danaher a L. Janda), se kognitivní lingvistice dostává v českém prostředí větší pozornosti.

V návaznosti na práce³, které se kognitivní lingvistikou v českém prostředí zabývají, přikláníme se v této práci k pojetí kognitivní lingvistiky, které tuto disciplínu chápe jako

¹ Viz Lakoff – Johnson 2014, s. 213 a s. 223.

² Zpracováno podle <http://www.cognitivelinguistics.org/en>.

³ Např. Vaňková (2009, 2013, v tisku aj.) a kognitivnělingvisticky orientovaná diplomová práce zabývající se jazykovým obrazem nohy/nohou v češtině (Čurdová 2011) nebo práce zkoumající témata kognitivní lingvistiky na jazykovém materiálu ČZJ (podrobněji viz kapitola 1.1.2).

jeden z **přístupů k jazyku**⁴ tj. přístup, který je „*komplementární ve vztahu k přístupu strukturnímu a komunikačnímu*“ (Vaňková 2009, s. 245).

Oproti **přístupu strukturnímu**, který na jazyk nahlíží jako na systém s danou strukturou hierarchicky uspořádanou do rovin a zabývá se jeho **syntaktickou dimenzí** (tj. vztahy mezi znaky z jednotlivých rovin), a **přístupu komunikačnímu**, jenž jazyk chápe jako nástroj komunikace a důležitá je pro něj **dimenze pragmatická** (tj. vztahy mezi jazykovými znaky a účastníky komunikace), se **přístup kognitivní** zaměřuje na třetí dimenzi jazyka, a to na **dimenzi sémantickou** (tj. na vztahy mezi označujícím a označovaným / vztahy mezi „slovy a věcmi“).

Podobně je kognitivní lingvistika definována také v **Encyklopedickém slovníku češtiny**. Kognitivní lingvistika je zde popsána jako **přístup k jazyku**, který „*vychází z předpokladu, že schopnost člověka osvojit si jazyk a užívat ho je součástí jeho schopností kognitivních, a proto je třeba studovat jazyk a jeho užívání v širším kontextu kognitivních aktivit jedince. Z hlediska sémiotické triády syntax – sémantika – pragmatika (...) je v kognitivní lingvistice dominantní dimenze sémantická (vztah mezi znaky a objekty, slovy a věcmi, jazykem a světem), více či méně spjatá s pragmatickou (vztah mezi znaky a jejich uživateli, jazykem a jazykovým společenstvím)*“ (Nebeská 2002, s. 245–246).

1.1 Tělesnost

Kognitivní přístup k jazyku říká, že to, jak svět kolem nás uchopujeme, prožíváme a pojmenováváme, se zakládá na naší zkušenosti, a to jak na **zkušenosti tělesné** (tj. motoricko-smyslové), tak **zkušenosti kulturní**. Jádrem tělesné zkušenosti, která je určena biologickou podstatou každého člověka, je **experientialismus** neboli **zkušenostní realismus**.

Podstatou experientialismu je předpoklad, že lidské poznávání a porozumění světu je ovlivňováno naší tělesnou zkušeností, resp. **tělesnou interakcí se světem**. Zkušeností se však nemyslí pouze náhodná zkušenost jednotlivce, ale naopak je chápána „*ve smyslu totality lidské zkušenosti a všeho, co v ní hraje roli, jako je naše tělesnost, naše geneticky zděděné schopnosti, mody toho, jak fyzicky existujeme ve světě, naše společenská organizace atd.*“ (Lakoff 2006, s. 261). Toto biologické jádro člověka existuje napříč všemi jazykovými

---

⁴ Dále může být kognitivní lingvistika nahlížena spolu s filozofií, psychologií, umělou inteligencí, neurovědou a antropologií jako **jedna z kognitivních věd** (viz Thagard 2001) nebo jako **mezioborová disciplína**, která je zaměřena podobně jako psycholingvistika nebo neurolingvistika a zabývá se pro tyto vědy klíčovými tématy, jako je produkce a percepce řeči nebo osvojování jazyka (viz Schwarzová 2009).

společenstvími a odráží se v sémantické struktuře daných jazyků. Náš svět i naše myšlení by vypadalo jistě jinak, kdyby naše tělo nebylo takové, jaké je. Kdyby místo vertikální polohy zaujímalo polohu horizontální – kde by bylo nahoře a kde dole? Existovala by pak metaforická vyjádření *klesl na samé dno* nebo *blahem se vznášel*?

Do opozice k experiencialismu je stavěn tzv. **objektivismus**, který tvrdí, že předměty existující v našem světě „*mají vlastnosti, které jsou nezávislé na komkoli z lidí nebo jiných bytostí, které s nimi získávají zkušenost*“ (Lakoff–Johnson 2014, s. 203). Objektivismus vnímá existenci předmětů nezávisle na interakci s okolním světem. Právě z předmětů je svět podle objektivismu jako stavebnice složen. Jejich vlastnosti jsou dány existencí samotného předmětu, a ne lidskou manipulací a interakcí s nimi. V objektivistickém pojetí bude oheň pálit, i kdyby tu nebyl nikdo, kdo by se jej mohl dotknout a tuto vlastnost odkrýt a pojmenovat. Významy jsou objektivisty vnímány jako abstraktní jevy odpoutané od lidské tělesnosti, které jsou ale součástí „objektivní pravdy“. Právě víra objektivismu v onu absolutní pravdu, existující nezávisle na lidském porozumění a užívání jazyka, činí jeho teorii kontroverzní.

Jako jediná možná alternativa objektivismu byl dlouhou dobu vnímán radikální **subjektivismus** – tedy „*bud'to věřím v absolutní pravdu, nebo si mohu vytvářet svět podle svého vlastního obrazu. Nejsem-li objektivní, jsem subjektivní – a možnost třetí volby neexistuje*“ (Lakoff–Johnson 2014, s. 203). Spor objektivismu a subjektivismu vnímáme jako spor rozumu a citu, vědy a fantazie. Do opozice absolutní pravdy vstupuje názor subjektivismu, že každý z nás je s to utvářet svoji vlastní skutečnost bez jakéhokoli omezení.

Kniha **Metafory, kterými žijeme** (Lakoff–Johnson 2014) přichází s „revoluční“ myšlenkou **experiencialismu** jako třetí alternativní možnosti. Experiencialismus není v rozporu s objektivismem ani subjektivismem, ale snaží se je doplnit a vzájemně propojit. Rozum, jako základ absolutní pravdy, v experienciálním pojetí obsahuje „*přinejmenším kategorizaci, vyplývání a dedukci*“ a fantazie „*zahrnuje nazírání jednoho druhu věcí na základě jiného druhu věcí – což jsme nazvali myšlením metaforickým*“ (Lakoff–Johnson 2014, s. 210). Experienciální (zkušenostní) výklad, jak rozumíme světu, je tak syntézou objektivní pravdy a fantazie, která je otevřena vnějším okolnostem.

1.2 Metafora

Pro kognitivní lingvistiku je zásadní také experiencialistické pojetí metafory. **Metafora** již není chápána pouze jako ozdobný prostředek poetických textů (a jako jev primárně jazykový), ale jako prostředek **našeho myšlení** (tedy jev konceptuální).

Celý náš pojmový systém je vystavěn na metaforických základech. Dokonce, jak napovídá samotný název knihy Lakoffa a Johnsona (2014), prostřednictvím metafor žijeme. „(M)etafora prostupuje celý náš každodenní život, a to nejenom v jazyce, nýbrž i v myšlení a činnosti“ (Lakoff–Johnson 2014, s. 15). Nic z toho si však nemusíme plně uvědomovat. Většinu každodenních situací provádíme již automaticky podle zažitých pravidel a postupů.

Prostřednictvím těla vrůstáme jak do světa, tak do nám daného společenství, které nás svými postoji a hodnotami značně ovlivňuje a formuje. Jak fyzická zkušenost, tak kulturní předpoklady musíme vnímat v těsných souvislostech. Díky fyzickým prožitkům sice vrůstáme do fyzického světa kolem nás, ale nesmíme zapomínat, že vše se stále děje na pozadí **kulturních presupozic**.

Metaforu lze vyložit pomocí dvou konceptuálních domén, a to (1) **oblasti zdrojové** (*source domain*) a (2) **oblasti cílové** (*target domain*). Mezi nimi probíhá kognitivní proces tzv. **mapování** (*mapping*). Metaforické mapování znamená přenášení pojmů, vztahů, charakteristik, souvislostí atp. ze zdrojové oblasti/domény, která bývá **konkrétní** a nejčastěji souvisí s lidskou tělesností a umístěním ve fyzickém prostoru (tj. konceptuální schémata – viz kap. č. 1.3 a 3), do cílové oblasti/domény, jež se vyznačuje **abstraktní** povahou (příklady typických cílových oblastí: čas, život, myšlení, komunikace, spor/argumentace atp.). K zápisu metafory používáme verzátky a následující strukturu: **CÍLOVÁ OBLAST JE ZDROJOVÁ OBLAST**.⁵

---

⁵ Např. SPOR/ARGUMENTACE JE VÁLKA (viz Lakoff–Johnson 2014, s. 16).

1.2.1 Typy konceptuálních metafor

Lakoff a Johnson (2014) definovali tři základní typy konceptuálních metafor: **strukturní, orientační a ontologickou**:

- 1) **Strukturní metafora** nám dovoluje „*využívat jednoho vysoce strukturovaného a jasně vymezeného pojmu ke strukturaci pojmu jiného*“ (Lakoff–Johnson 2014, s. 79). Často zmiňovaným příkladem strukturní metafory je metafora KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ. V češtině je tato metafora realizována konkrétními jazykovými obraty jako: *podsunout myšlenku, došlo mu to* atd.
- 2) **Orientační metafora** nestrukturuje jeden pojem na základě druhého, ale organizuje – vůči sobě navzájem – celý systém pojmů, a to na základě opozic (nahore–dole, uvnitř–venku, vpředu–vzadu, centrum–periferie atd.). Opozice vycházejí z přirozené orientace lidského těla v prostoru – odtud název orientační metafory. Například prostorová orientace pojmu *dobrý* v metafoře DOBRÉ JE NAHOŘE dává v češtině vzniknout výrazům jako „*v práci jsem se dočkal povýšení*“ a opačně metafora ŠPATNÉ JE DOLE je reprezentována výrazem „*upadl do deprese*“ (podrobněji viz Lakoff–Johnson 2014, s. 29).
- 3) **Ontologická metafora** neboli metafora entit a substancí (viz Lakoff–Johnson 2014, s. 39–46) nám umožňuje vnímat abstraktní jevy, jako jsou myšlenky, události, stavy, emoce aj., jako hmotné předměty, nádoby nebo substance. Metafora ontologická vychází z vnímání lidské zkušenosti s fyzikálními objekty – abstraktní jevy konceptualizujeme jako konkrétní. Díky ní jsme schopni události, city, myšlenky atd. identifikovat, třídít do kategorií, odkazovat k nim a kvantifikovat je. Příkladem ontologické metafory je češtině také personifikace např. *popadl ho vztek, zmocnil se ho strach* atd.

Řada zahraničních, ale také českých výzkumů již dokázala, že všechny uvedené typy metafor se realizují jak v mluvených, tak ve znakových jazycích. Znakům z ČZJ, v nichž se strukturní, orientační a ontologické metafory realizují, se budeme podrobněji věnovat v kapitole č. 2.

1.3 Konceptuální schémata

Z pohledu **antropocentrismu** (*anthropos* = člověk) stojí v centru každého jazyka člověk. Právě naše **tělesnost** je základem experiencialistického pojetí jazyka: „*Máme tělo a stojíme vzpřímeně. Téměř každý pohyb, který uděláme, zahrnuje jistý svalový motorický program, buďto mění naši vertikální („horně-dolní“) orientaci, zachovává ji, předpokládá ji nebo ji bere nějak v úvahu.*“ (Lakoff–Johnson 2014, s. 74) Skrze svá specificky formovaná těla jsme ukotveni v prostoru i čase. Skrze svá těla vrůstáme do světa a zakoušíme jej. Naše tělo udává perspektivu, kterou svět nahlížíme.

Naše tělesná zkušenost se stává základem toho, co Johnson ve své knize *The Body in the Mind* (1987) pojmenovává jako **pojmová**, resp. **představová** (*image schema*) či **konceptuální schémata** (*conceptual schema*). Tato schémata, která vycházejí z každodenní lidské zkušenosti se světem, slouží jako zdrojové oblasti metafor, které se následně realizují v jazykových vyjádřeních různých jazyků.

Johnson (1987) popsal celkem 27 pojmových schémat, přičemž mezi ta základní se řadí schéma **CESTA** (*path*), **SPOJENÍ** (*link*), **CYKLUS** (*cycle*), **ŠKÁLA** (*scale*), **CENTRUM A PERIFERIE** (*center–periphery*) aj. (podrobný přehled pojmových schémat viz kapitola č. 3).

Konceptuální schémata jsou pro nás jasně definovatelná a uchopitelná, protože s nimi máme vlastní každodenní fyzickou zkušenost – naše tělo se nachází v určitém fyzickém prostředí a zaujímá v něm určitou pozici. Prostřednictvím těla vnímáme, pohybujeme se v prostoru a skrze prostor a manipulujeme s různými předměty atd.

Určitá schémata, tj. mentální vzorce, si utváříme každý den skrze svoji tělesnou interakci se světem. Tyto vzorce se pak uplatňují v našem abstraktním myšlení a skrze jazyk je lze zpětně vysledovat. Pojmová schémata jsou tedy základem konceptuálních metafor, které se realizují v konkrétním jazyce skrze metaforická vyjádření.

Níže uvedený diagram⁶ popisuje vztah představových schémat a metafor. Z diagramu je zřejmé, že metafory jsou specifitější a konkrétnější než samotná představová schémata. Primární je lidská tělesná zkušenost, na jejímž základě dochází k definici univerzálně

---

⁶ V upravené podobě převzato z Vaňkové (2012, s. 60).

platných pojmových schémat, která dávají vzniknout metaforám. Metafory jsou ale na rozdíl od pojmových schémat kulturně rozrůzněné. Jako příklad kulturně zatížené metafory uvádějí Lakoff a Johnson (2014, s. 21) metaforické pojmy ČAS JSOU PENÍZE, ČAS JE OMEZENÝ ZDROJ a ČAS JE CENNÉ ZBOŽÍ, které jsou typické zejména pro moderní západní industriální kultury. V jazyce se metafory realizují prostřednictvím metaforických vyjádření.

Vztah konceptuálních schémat a metafor:

každodenní lidská zkušenost se světem (např. pohyb skrze prostor, manipulace s předměty, orientace lidského těla aj.)

konceptuální schémata (např. schéma NÁDOBA)

konceptuální metafora (např. SLOVA JSOU NÁDOBY)

metaforická vyjádření (např. *prázdná slova, slova plná naděje, ...*)

2 Kognitivní lingvistika a znakové jazyky

Na začátku nového tisíciletí se začala kognitivní lingvistika uplatňovat jako nový přístup k výzkumu jazyka také na poli **lingvistiky znakových jazyků**, nejčastěji v angloamerickém prostředí (např. Marschark 2003, Taub 2001, Wilcox 2000, 2004; Wilcox S. 2007 aj.). Do popředí zájmu kognitivní lingvistiky znakových jazyků se dostalo zejména téma **ikoničnosti** a kognitivní jevy **metafora** a **metonymie**.

Jako první aplikovala Johnsonovu a Lakoffovu teorii konceptuálních metafor (podrobněji viz kap. č. 1.2) na americký znakový jazyk (dále jen „ASL“) zřejmě Ronnie Wilbuřová (1990). Další důležitou osobností, která svým kognitivně lingvistickým přístupem významně ovlivnila pohled na metafory ve znakových jazycích, je Sarah Taubová (2001). Jako první přinesla poznatky o tzv. **zdvojeném mapování** (*double mapping*) u znakových jazyků (podrobněji viz kap. č. 2.1.2). Díky kognitivnělingvistickému zkoumání znakových jazyků se potvrdila základní teze kognitivní lingvistiky, že všechny jazyky, tedy ať už mluvené, či znakové, fungují na společných základech, a sice tělesnosti a každodenní interakci se světem.

Na zahraniční výzkumy v oblasti kognitivní lingvistiky znakových jazyků navázala práce českých lingvistů, kteří na jazykovém materiálu **ČZJ** zkoumali např. **konceptualizaci barev** (Myslivočková–Hudáková–Vysuček 2001), **kategorizaci** (Půlpánová 2007) anebo problematiku **konceptuálních metafor** (Šůchová 2007).⁷

2.1 Ikonické a metaforické mapování u znakových jazyků

Jak již ukázala řada zahraničních výzkumů (viz úvod kap. č. 2), konceptuální metafora se uplatňuje jak v mluvených, tak ve znakových jazycích. Ovšem principy, na kterých metafory v mluvených a znakových jazycích fungují, se částečně odlišují.

Práce americké lingvistky Sarah Taubové (2001) přinesla zajímavé poznatky o tzv. **zdvojeném mapování** (*double mapping*), které se vyskytuje u konceptuálních metafor znakových jazyků. V pracích Šůchové (např. 2008, 2009, 2011, ...), které se zabývají konceptuální metaforou v ČZJ, se pro termín *double mapping* užívá českého ekvivalentu

---

⁷ V současné době (rok 2015/2016) vznikají na FF UK v Praze další kognitivně orientované práce (seminární, ale také diplomové), které se skrze výzkum stereotypů zaměřují na jazykový obraz světa českých Neslyšících. Zmínit můžeme např. diplomovou práci Marie Basovníkové, která se zaměřuje na stereotyp slyšícího člověka v ČZJ a práci Lucie Břinkové zkoumající v ČZJ národnostní stereotypy a znaky pro národy.

dvojí mapování. Novější práce (Vaňková v tisku) ale přicházejí s vhodnějším a zároveň přesnějším překladem, a sice s termínem **zdvojené mapování**, které jsme se rozhodli užívat i v této práci. Zdvojené mapování znamená, že se u znakových jazyků k níže popsanému **ikonickému mapování** (*iconic mapping*) přidává ještě tzv. **mapování metaforické**. Jak přesně proces mapování u znakových jazyků probíhá, si ukážeme v následujících podkapitolách.

2.1.1 Ikonické mapování u znakových jazyků

V souvislosti s konceptuálními metaforami mluvíme u mluvených jazyků o mapování metaforickém. Pro jazyky znakové je však základní tzv. **mapování ikonické** (*iconic mapping*), ke kterému se mapování metaforické přidává. Ikonické mapování funguje tak, že cílová doména je ve znaku (v jeho fonologické struktuře⁸) prezentována pomocí ikonického ztvárnění domény zdrojové (viz Taubová 2001).

U mluvených jazyků se ikoničnost⁹ vyskytuje např. v podobě tzv. slov onomatopoeických, která napodobují to, co člověk slyší. V těchto případech bývá vztah mezi slyšeným zvukem a formou slova (*búú, haf haf, bim bam* nebo *žbluňk*). I když uživatelé různých jazyků napodobují stejné zvuky, nemají totožnou formu (české *haf haf* X anglické *bow wow*). Jednotlivé způsoby, jakými různé jazyky reálně zvuky napodobují, jsou však v porovnání s realitou vždy nedokonalé (Čermák 2001).

Ikonické / vizuálně motivované znaky jsou přirozenou součástí lexikonu znakových jazyků. Za ikonické znaky jsou v tomto případě považovány ty znaky, které svou artikulací (tj. svými parametry znaku – místem artikulace, tvarem ruky nebo pohybem) napodobují objekty nebo děje. Protože byla ikoničnost považována za jeden z rysů neplnohodnotnosti jazyka, nebylo na znakové jazyky dlouhou dobu nahlíženo jako na plnohodnotné a přirozené

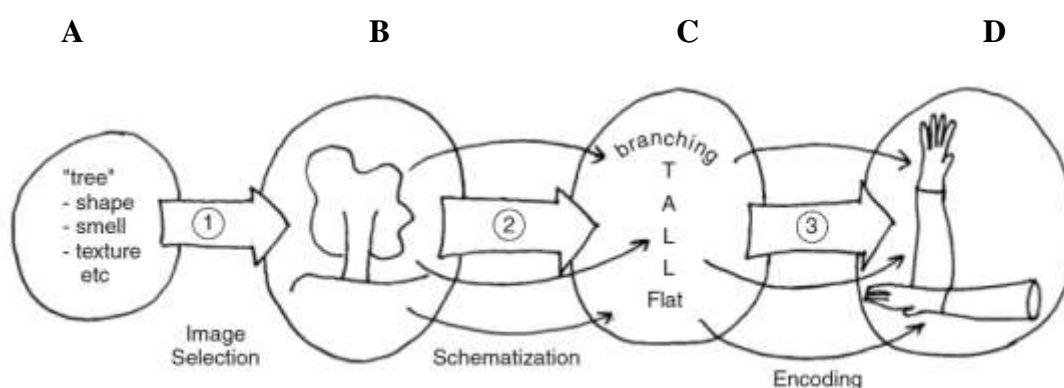
---

⁸ Dle Okrouhlíkové studuje fonetika znakového jazyka „činnost artikulačních orgánů (rukou, paží, horní části trupu, hlavy, obličeje) při znakování a jeho výslednou podobu“ (2015, s. 10). Zakladatel lingvistiky znakových jazyků W. Stokoe dokázal (1960), že znaky jsou (stejně jako slova mluvených jazyků) dále analyzovatelné na složky, které nazýváme **manuální komponenty znaku**. Řadíme mezi ně (1) **umístění znaku v prostoru**, (2) **tvár ruky** a (3) **pohyb ruky v prostoru**. Později se k třem základním parametrům znaku přidal ještě parametr (4) **kontakt** a (5) **orientace dlaní a prstů**. (Podrobněji viz Macurová 1996; Okrouhlíková–Bímová 2008).

⁹ Na přelomu 19. a 20. století zavedl americký filozof a logik Charlese S. Peirce rozlišení jazykového znaku podle typu vazby mezi znakem (designátorem) a objektem (denotátem) na ikony, symboly a indexy (Černý 1998). Z pohledu sémiotiky můžeme jazykový znak nejjednodušeji definovat jako něco (označující), co zastupuje/reprezentuje něco jiného (označované). Švýcarský lingvista Ferdinand de Saussure vymežil bilaterální pojetí znaku. Znak chápal jako nerozdělitelnou jednotu dvou stránek: zvukové a pojmové. Pro zvukovou stránku, která má funkci označovat, zavedl termín „označující“ a pro stránku pojmovou termín „označované“. V případě ikony se tedy jedná o „specifický druh znaku, který se vyznačuje podobností označujícího a označovaného, jež tak nejsou plně arbitrární“ (ESČ 2002, s. 176).

komunikační systémy. Vzhledem k vizuálně motorické existenci znakových jazyků je však vyšší frekvence vizuálně motivovaných znaků pochopitelná.

Na otázku, jak vizuálně motivované znaky vznikají, odpovídá Taubová (2001, s. 43–50) pomocí **analogicky konstruovaného modelu** (*Analogue-Building Model*). Model zahrnuje tři fáze vzniku jazykového vizuálně motivovaného vyjádření ve znakových jazycích. Na obr. č. 1 vidíme, jak Taubová (2001, s. 44) demonstrovala fungování analogicky konstruovaného modelu na znaku TREE¹⁰ z ASL.

Obrázek 1: Analogicky konstruovaný model znaku TREE¹¹

Proces vytváření vizuálně motivovaného znaku TREE v ASL: (A) počáteční koncept stromu (tj. aspekty stromu, které mohou být vzaty v úvahu), (B) prototypická vizuální představa stromu, (C) schematizovaná představa stromu podle sémantických oblastí, (D) představa zakódovaná do znaku TREE v ASL; (1) proces výběru mentální představy, (2) proces schematizace a (3) proces kódování; tenké šipky znázorňují korespondence jednotlivých rysů v oblastech B – C – D.

V první fázi (1) **vybíráme mentální představu** (*image selection*), kterou máme s daným pojmem spojenou. Druhým krokem je (2) **schematizace** vybrané mentální představy (*schematization*), tedy přizpůsobení vybrané mentální představy danému jazykovému systému (tj. jeho sémantickým a fonologickým prostředkům). Při schematizaci dochází k vyzdvižení základních a nejdůležitějších rysů dané představy (detaily jsou ponechány stranou). Třetím

¹⁰ K reprodukci obsahu projevu ve znakovém jazyce budeme v práci používat jako způsob notačního záznamu **transkripci glosami**. Přičemž glosami jsou „vlastně slova psaná zpravidla velkými tiskacími písmeny (verzálkami), která jsou nejbližším možným vyjádřením významu příslušných znaků“ (Okrouhlíková 2015, s. 59).

¹¹ Zdroj obr.: Taubová (2001, s. 44).

krokem je (3) **kódování** (*encoding*), tj. „*kódování schematickeho obrazu do jazykové formy*“ (Taubová 2001, s. 46).

Analogicky konstruovaný model zachycuje proces, při kterém dochází k propojení sémantických kategorií (mentální představa stromu: rovná plocha, vysoký, rozvětvená koruna) s fonologickou formou daného znakového jazyka (strom v ASL: ruka a předloktí nedominantní ruky v horizontální poloze, předloktí dominantní ruky ve vertikální poloze a dlaň dominantní ruky s prsty nataženými od sebe) podrobněji viz Taubová (2001, s. 48).

Mentální představu lze do jazykové formy (tj. vizuálně motivovaného znaku) kódovat různými způsoby. Taubová (2001, s. 67–90) popsala deset základních principů, na kterých kódování mentálních představ do vizuálně motivovaných znaků nejen v ASL funguje.

Přehled principů kódování mentálních představ do vizuálně motivovaných znaků podle Taubové (2001):¹²

- 1) **Přímá deixe** (*Direct deixis*)
- 2) **Ikoničnost typu „tvar znázorněný tvarem“** (*Shape-for-shape*)
- 3) **Ikoničnost typu „směr znázorněný směrem“** (*Path-for-path iconicity*)
- 4) **Zvláštní soubor obrazů: znázornění pomocí částí těla** (*A Special Set of Patterns: Representation of Body Parts*)
- 5) **Ikoničnost typu „tvar znázorněný cestou“** (*Path-for-shape iconicity*)
- 6) **Ikoničnost typu „prostor znázorněný prostorem“** (*Space-for-space iconicity*)
- 7) **Ikoničnost typu „velikost znázorněná velikostí“** (*Size-for-size iconicity*)
- 8) **Ikoničnost typu „množství znázorněné množstvím“** (*Number-for-number iconicity*)
- 9) **Ikoničnost typu „časové uspořádání artikulace znaku znázorňuje časový sled událostí“** (*Temporal Ordering of Signing Represents*)
- 10) **Ikoničnost typu „znakování znázorňuje znakování“** (*Signing Represents Signing*)

---

¹² Názvy principů kódování mentálních představ do vizuálně motivovaných znaků přeložil z anglického originálu Petr Štádler.

Principy vzniku vizuálně motivovaného znaku si představíme na znacích z ASL, které ve své knize Taubová (2001) uvádí. Z uvedených příkladů je patrné, že jednotlivé principy jsou platné také pro znaky z ČZJ (např. znak NOS, který reprezentuje princip přímé deixe, je v ASL i ČZJ shodný). Z toho důvodu jsme se rozhodli předložit jako příklady fungování jednotlivých principů pouze příklady z ASL.

2.1.1.1 Přímá deixe

Objekty a lidé, kteří jsou fyzicky přítomní aktuálně během znakování, jsou v procesu komunikace sami sebou reprezentováni. Mluvíme tedy o tzv. **přímé deixi**, kterou využívají jak mluvené, tak znakové jazyky (např. ukázání na osobu stojící v blízkosti). Znakové jazyky dokážou navíc tento typ ikoničnosti začlenit také do gramatiky a znakové zásoby, např. znaky pro části lidského těla (viz obr. č. 2).

Obrázek 2: Znak NOSE (ASL)¹³

2.1.1.2 Ikoničnost typu „tvar znázorněný tvarem“

Pozornost je zaměřena na tvar objektu/referenta, který je reprezentován parametrem znaku. Příkladem ikoničnosti typu „tvar znázorněný tvarem“ je již zmiňovaný znak TREE v ASL, kde nedominantní ruka a její předloktí reprezentují povrch země, předloktí dominantní ruky představuje kmen stromu a dlaň dominantní ruky s nataženými a roztaženými prsty znázorňuje korunu stromu s větvemi (viz obr. č. 3).

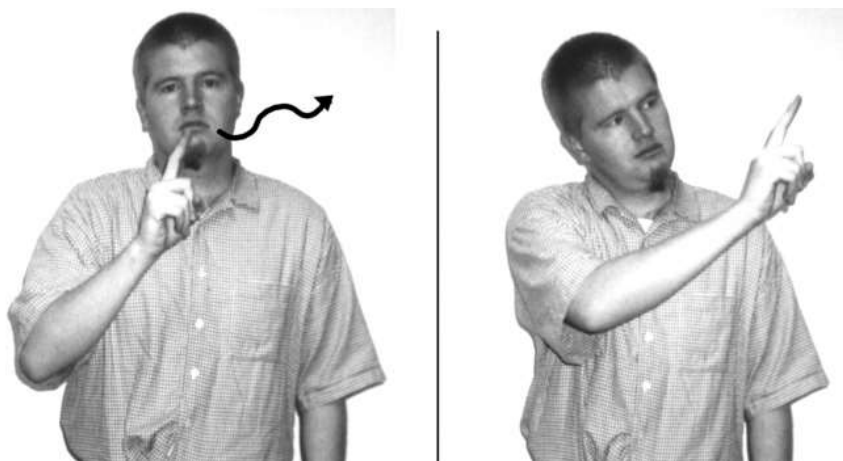
¹³ Zdroj obr.: Taubová (2001, s. 68).

Obrázek 3: Znak TREE (ASL)¹⁴

2.1.1.3 Ikoničnost typu „směr znázorněný směrem“

Artikulovaný pohyb reprezentuje pohyb objektu/referenta. Tento typ ikoničnosti se často objevuje v kombinaci s typem ikoničnosti „tvar znázorněný tvarem“. Na obr. č. 4 vidíme opět příklad z ASL – stojící osoba znázorněná klasifikátorem (zde napřímený ukazováček dominantní ruky), která se pohybuje ze strany na stranu směrem vzhůru (tj. po klikaté cestě do kopce).

Obrázek 4: Klasifikátorový tvar zastupující stojící osobu, která se pohybuje směrem doleva a nahoru¹⁵

¹⁴ Zdroj obr.: Taubová (2001, s. 10).

¹⁵ Zdroj obr.: Taubová (2001, s. 70).

2.1.1.4 Zvláštní soubor obrazů: znázornění pomocí částí těla

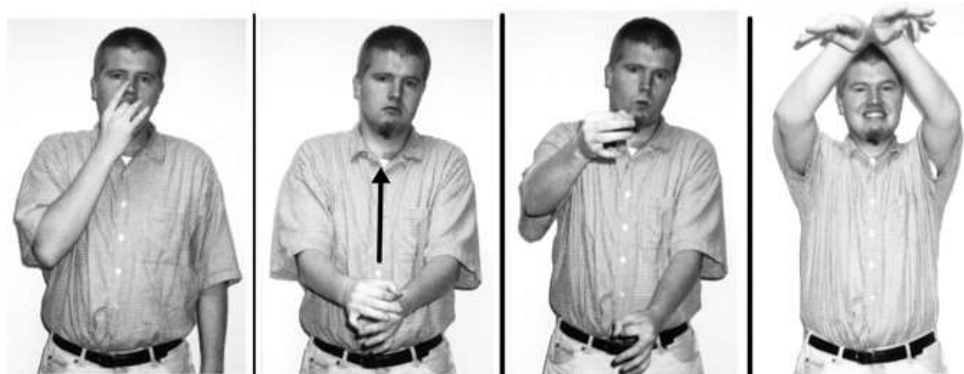
Znakové jazyky mají celou řadu možností, jak využít jednotlivé části těla znakující osoby k reprezentaci jiných částí lidského nebo zvířecího těla. Například pomocí ruky jsme schopni vyjádřit informace, které se týkají nohy (např. znaky DÁT SI NOHU PŘES NOHU, JÍT apod.). Příkladem, kdy část lidského těla zastupuje část těla zvířecího, může být znak CAT z ASL (viz obr. č. 5), který je artikulován v oblasti úst a ikonicky ztvárňuje kočičí vousky.

Obrázek 5: Znak CAT (ASL)¹⁶

2.1.1.5 Ikoničnost typu „tvar znázorněný cestou“

Artikulovaný pohyb reprezentuje tvar objektu/referenta. Tento typ ikoničnosti se velmi často používá při popisu nějakého objektu, např. při popisu lampy v ASL (viz obr. č. 6). Jako první je artikulován základní znak pro lampu, následuje popis nohy lampy jako úzkého a tenkého válce ve vertikální poloze. Jako poslední je popsán cylindr lampy.

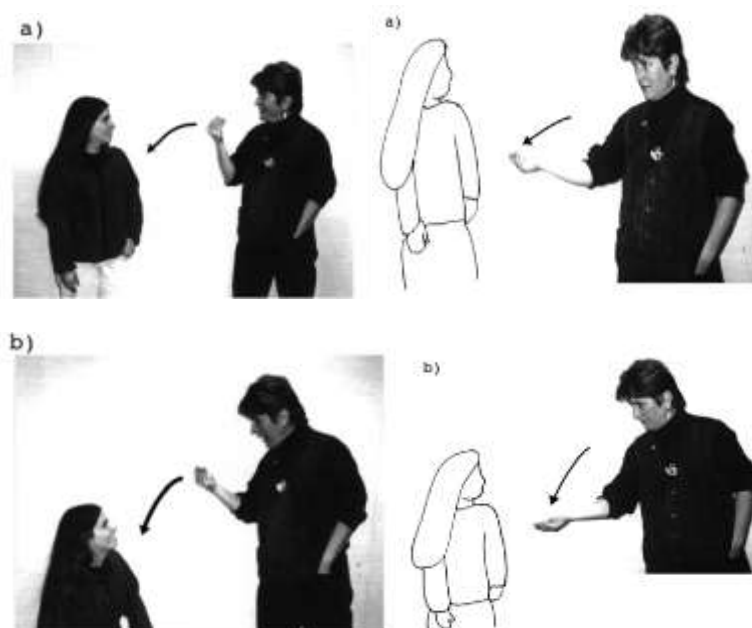
Obrázek 6: Popis lampy v ASL¹⁷

¹⁶ Zdroj obr.: Taubová (2001, s. 74).

¹⁷ Zdroj obr.: Taubová (2001, s. 78).

2.1.1.6 Ikoničnost typu „prostor znázorněný prostorem“

Umístění ve znakovacím prostoru reprezentuje umístění v mentálním či skutečném prostoru. Příkladem může být užití znaku I-GIVE-(TO)-YOU v ASL (viz obr. č. 7), kdy dochází ke změně artikulace znaku, a to vzhledem k poloze nebo výšce adresáta, který může, ale nemusí být promluvě přítomen.

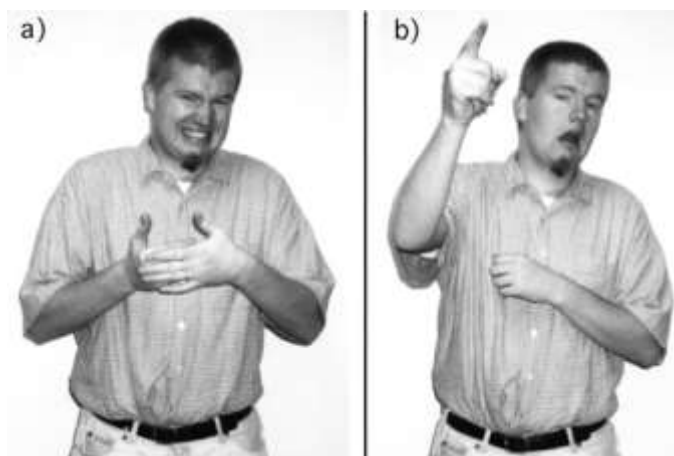
Obrázek 7: Znak I-GIVE-(TO)-YOU (ASL)¹⁸

2.1.1.7 Ikoničnost typu „velikost znázorněná velikostí“

Rozsah artikulovaného pohybu reprezentuje velikost objektu/referenta jako celku (absolutní velikost) i jeho částí (relativní velikost). Tento princip se netýká pouze manuální části znaku, ale také té nemanuální (např. znázornění relativní vzdálenosti objektu / časové události pomocí orálních komponentů¹⁹; viz obr. č. 8).

¹⁸ Zdroj obr.: Taubová (2001, s. 81).

¹⁹ V české literatuře jsou orální komponenty popisovány jako „pohyby rtů a/nebo úst, které nejsou odvozeny z mluveného jazyka“ (Macurová, 1994, s. 124), nebo o něco specifičtěji jako „obraz, který ústa vytvářejí v průběhu produkce znaku, např. široce otevřená ústa ve tvaru hlásky ,o‘; pevně zavřená ústa; koutky úst staženy dolů; vypláznutý jazyk; vibrující rty; rty se krátce otevřou a pevně zavřou; vyceněné zuby aj.“ (Motežčíková 2003, s. 220).

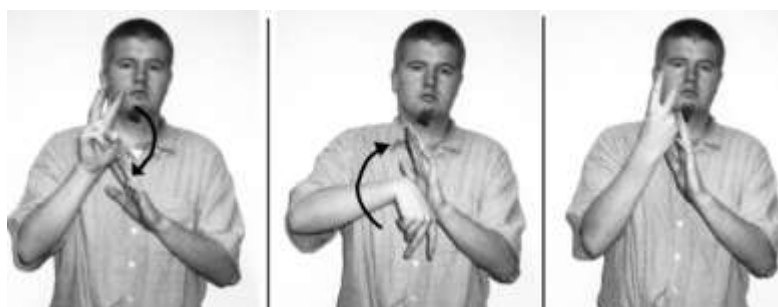
Obrázek 8: a) Znak NEAR; b) Znak FAR²⁰

2.1.1.8 Ikoničnost typu „množství znázorněné množstvím“

Počet artikulátorů reprezentuje množství objektů/referentů. Nejčastějším jevem ikoničnosti typu „množství znázorněné množstvím“ je tzv. **číselná inkorporace** (tj. včlenění parametru/parametrů jednoho znaku do znaku jiného), kterou ilustrují např. znaky HOUR a TWO-HOURS v ASL (viz obr. č. 9 a 10).

Obrázek 9: Znak HOUR (ASL)²¹

Obrázek 10: Znak TWO-HOURS (ASL)²²

²⁰ Zdroj obr.: Taubová (2001, s. 84).

²¹ Zdroj obr.: Taubová (2001, s. 87).

²² Zdroj obr.: Taubová (2001, s. 87).

2.1.1.9 Ikoničnost typu „časové uspořádání artikulace znaku znázorňuje časový sled událostí“

Tento typ ikoničnosti je shodný s mluvenými jazyky – v mluvených i znakových jazycích jsou události představovány v pořadí, v kterém se odehrály. Taubová (2001, s. 88) uvádí jako příklad tohoto typu ikoničnosti následující výpověď, která je zapsána glosami: VČERA MŮJ KAMARÁD PŘIŠEL DO MÉHO DOMU; ZAHRÁT SI BASKETBAL²³. Je tedy jasné, že nejprve kamarád přišel a až potom hráli basketbal.

2.1.1.10 Ikoničnost typu „znakování znázorňuje znakování“

Znakování reprezentuje znakování toho, jehož roli mluvčí v promluvě ztvárňuje – tzn. přímou řeč (*quoted signing*), pro kterou je ve znakových jazycích typické využití principů střídání rolí. Rozdíl vidíme na uvedených příkladech z ASL. Na obr. č. 11 vidíme znak MOTHER, který je produkován v přímé řeči směrem od dítěte k dospělé osobě. Druhý příklad zachycuje znak SON (viz obr. č. 12) v přímé řeči dospělé osoby (např. rodiče) k dítěti.

Obrázek 11: Znak MOTHER (ASL)²⁴   Obrázek 12: Znak SON (ASL)²⁵

Repertoár principů vzniku vizuálně motivovaných znaků je velmi bohatý. Každý znakový jazyk s ním ale pracuje odlišně. Výsledná jazyková forma dané mentální představy v konkrétním znakovém jazyce může být jiná. Např. v tabulce č. 1 vidíme odlišné způsoby kódování mentální představy stromu do tří znakových jazyků. Ačkoli se ve všech třech

²³ Překlad Anna Moudrá.

²⁴ Zdroj obr.: Taubová (2001, s. 89).

²⁵ Zdroj obr.: Taubová (2001, s. 89).

uvedených znakových jazycích jedná o znak vizuálně motivovaný, je mentální představa stromu do konkrétního znakového jazyka kódována odlišně.

		
Italský znakový jazyk	Rakouský znakový jazyk	ČZJ

Tab. č. 1: Způsoby kódování mentální představy stromu do znakových jazyků²⁶

V prvním případě se ruce při artikulaci vizuálně motivovaného znaku pro strom v italském znakovém jazyce pohybují směrem vzhůru (směrem od kořenů ke koruně po pomyslném kmene stromu). Také v ukázce z rakouského znakového jazyka vidíme ikonické ztvárnění kmene pomyslného stromu, který reprezentují ruce sevřené v pěst ležící na sobě a pohybující se směrem dolů (směrem od koruny ke kořenům po pomyslném kmene stromu). Třetím příkladem je vizuálně motivovaný znak STROM z ČZJ. Nedominantní ruka a její předloktí reprezentují povrch země, předloktí dominantní ruky představuje kmen stromu a dlaň dominantní ruky s nataženými a roztaženými prsty znázorňuje korunu stromu s větvemi. Ačkoli se výsledná podoba jednotlivých znaků značně liší, bylo u všech třech znaků při kódování mentální představy stromu do jednotlivých znakových jazyků využito výše popsaného principu (2), tj. ikoničnost typu „**tvar znázorněn tvarem**“.

2.1.2 Zdvojené mapování u znakových jazyků

Výsledkem ikonického mapování je, že cílová doména je ve znaku (v jeho fonologické struktuře) prezentována pomocí ikonického ztvárnění domény zdrojové (viz Taubová 2001). V případě tzv. zdvojeného mapování se k ikonickému přidává ještě mapování metaforické. Metaforické mapování se ale realizuje pouze skrze komponent znaku (tj. k místu artikulace znaku, k tvaru ruky, ke směru nebo typu pohybu), který je mapován primárně ikonicky

²⁶ Zdroj obr.: elektronický slovník Spreadthesign (dostupné online z <http://ruce.cz/slovník>).

(viz obr. č. 13, 14, 15 a popisy znaků POCHOPIT, DISKRIMINACE/DISKRIMINOVAT a ZA 14 DNŮ).

O metaforickém mapování (tj. přenášení struktur poznání z konkrétní oblasti do oblasti abstraktní) mluvíme jak u mluvených, tak u znakových jazyků. Pro ČZJ je stěžejním materiálem diplomová práce Šúchové (2008)²⁷, která se konceptuálním metaforám v ČZJ věnovala. Šúchová uvádí mnoho dokladů přítomnosti konceptuálních metafor v ČZJ. Např. metaforickému mapování myšlenek jako uchopitelných, přemístitelných a pečlivě vybíraných objektů odpovídají v ČZJ znaky jako PTÁT SE, INFORMACE, nebo mapování běhu času jako určitého bodu v prostoru odpovídají znaky MINULÝ TÝDEN nebo PŘÍŠTÍ TÝDEN. U znaku MINULÝ TÝDEN je minulost vnímána jako událost stojící v prostoru za námi, naopak u znaku PŘÍŠTÍ TÝDEN je budoucnost vnímána jako událost stojící před námi (2009).

Ve většině případů je metaforické mapování u znakových jazyků signalizováno prostřednictvím některého vybraného komponentu znaku (např. místa artikulace, tvaru ruky/rukou, pohybem, ...). Taubová (2001, s. 114) to označuje jako **metaforu realizující se prostřednictvím jednoho parametru znaku** (*single-parameter metaphors*).

---

²⁷ Na tuto práci navazují další texty, které se konceptuální metaforou v ČZJ zabývají (např. Šúchová 2009, 2011 aj.).

Příklady takových znaků z ČZJ představila ve svém článku Šůchová (2009). Uvádí v něm znaky (1) POCHOPIT, (2) DISKRIMINACE/DISKRIMINOVAT a (3) ZA 14 DNŮ. U těchto znaků je metafora signalizována konkrétně v parametru tvaru ruky, místa artikulace a pohybu ruky ve znakovacím prostoru:

2.1.2.1 Metafora realizována prostřednictvím tvaru ruky

Obrázek 13: Znak POCHOPIT²⁸

Znak POCHOPIT (obr. č. 13) realizuje v ČZJ konceptuální metaforu MYŠLENKY JSOU UCHOPITELNÉ OBJEKTY a POROZUMĚNÍ JE POCHOPENÍ, kdy změna tvaru ruky z otevřeného tvaru 5 do uzavřeného klasifikátorového tvaru „A“²⁹ metaforicky znázorňuje myšlenku jako uchopitelný předmět.

2.1.2.2 Metafora realizována prostřednictvím místa artikulace

Obrázek 14: Znak DISKRIMINACE/DISKRIMINOVAT³⁰

²⁸ Zdroj obr.: Šůchová (2009, s. 10).

²⁹ Klasifikátorový tvar ruky „A“ v ČZJ zastupuje držení nádob (velkých) nebo dlouhých úzkých předmětů kulatého tvaru, shodně viz Macurová–Vysuček (2005, s. 273).

³⁰ Zdroj obr.: Šůchová (2009, s. 10).

Při artikulaci metaforického vyjádření DISKRIMINACE/DISKRIMINOVAT (obr. č. 14) v ČZJ se realizuje konceptuální metafora SILNÝ/MOCNÝ JE NAHOŘE, kdy ruka nedominantní (zde umístěná ve znakovacím prostoru dole) zastupuje toho, kdo je diskriminován, a ruka dominantní (zde umístěna nad rukou nedominantní) zastupuje toho, kdo někoho diskriminuje.

2.1.2.3 Metafora realizována prostřednictvím pohybu

Obrázek 15: Znak ZA 14 DNŮ³¹

V metaforickém vyjádření ZA 14 DNŮ (obr. č. 15), které je realizací metafory BUDOUCNOST JE PŘED NÁMI³², se dominantní ruka pohybuje skrze znakovací prostor směrem dopředu od těla mluvčího.

Všechny tři výše uvedené znaky mají jedno společné. Skrze vybrané parametry znaku (tj. tvar, místo a pohyb), které jsou primárně mapovány ikonicky, se realizují některé z konceptuálních metafor:

- 1) Klasifikátorový tvar A u znaku POCHOPIT primárně ikonicky mapuje uchopení/držení předmětu, sekundárně je tímto parametrem realizována metafora MYŠLENKY JSOU UCHOPITELNÉ PŘEDMĚTY.
- 2) Pozice dominantní a nedominantní ruky ve znakovacím prostoru při artikulaci znaku DISKRIMINACE/DISKRIMINOVAT ikonicky ztvárňuje polohu účastníků fyzického

³¹ Zdroj obr.: Šůchová (2009, s. 11).

³² Lakoff a Johnson (2014) poukazují na dvě možnosti konceptualizace běhu času. První možností je metafora ČAS JE POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚT s předozadní orientací, „ *kterou čas získal díky tomu, že je pohybujícím se předmětem* “ (Lakoff–Johnson 2014, s. 57). Tento princip je uplatňován také u znaku ZA 14 DNŮ (viz obr. č. 14) z ČZJ. Druhou variantou je konceptualizace času na základě metafory ČAS JE STACIONÁRNÍ A MY SE POHYBUJEME V NĚM.

boje, kdy silnější je nahoře a slabší dole. V daném parametru se realizuje konceptuální metafora SILNÝ/MOCNÝ JE NAHOŘE.

- 3) Ikonické mapování u znaku ZA 14 DNŮ se realizuje v parametru pohybu, který je veden směrem od těla mluvčího a představuje fyzický pohyb skrze prostor. Pohybem směrem od těla mluvčího je realizována konceptuální metafora BUDOUCNOST JE PŘED NÁMI.

Rozdíl mezi jednoduchým, ikonickým a složeným, zdvojeným mapováním si můžeme ještě vyložit na dvojici znaků z ČZJ: JÍT S NĚKÝM NĚKAM a CHODIT SPOLU. Můžeme mluvit o dvojici znaků, které se liší jen v artikulaci jednoho parametru znaku. U jednoho znaku je ale patrné ikonické mapování a u druhého již mapování zdvojené.

Znak JÍT S NĚKÝM NĚKAM

Obrázek 16: Znak JÍT S NĚKÝM NĚKAM³³

Slovní popis znaku:

Znak JÍT S NĚKÝM NĚKAM je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce jsou ve tvaru A_0 , jsou aktivní a jsou ve vzájemném kontaktu; ruce se pohybují plynule směrem dopředu od těla mluvčího.

Tvar ruky A_0 (viz obr. č. 17) je řazen mezi tzv. klasifikátory celého předmětu (konkrétně se jedná o jeden z klasifikátorových tvarů zastupujících stojící osobu).³⁴

---

³³ Zdroj obr.: vlastní.

Při artikulaci znaku JÍT S NĚKÝM NĚKAM dochází k ikonickému ztvárnění skutečnosti (dvě osoby společně vykonávají fyzický pohyb směrem dopředu z bodu A do bodu B).

Obrázek 17: Tvar ruky A₀ ⁵

Znak CHODIT SPOLU

Obrázek 18: Znak CHODIT SPOLU³⁶

Slovní popis znaku:

Znak CHODIT SPOLU je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce jsou ve tvaru A₀, jsou aktivní a na začátku artikulace jsou ve vzájemném kontaktu; ruce se opakovaně pohybují směrem od těla k tělu (ve chvíli, kdy se ruce nacházejí v nejbližší pozici od těla, dojde k přerušení kontaktu), pravá ruka se vrací pravým půlobloukem do výchozí pozice před tělo mluvčího, stejně tak se levým půlobloukem vrací i levá ruka (ruce se opět nacházejí v kontaktu a dochází k opakovanému pohybu směrem od těla – dvě až tři opakování).

Také u znaku CHODIT SPOLU je použit tvar ruky A₀ (viz obr. č. 17), tedy klasifikátorový tvar ruky zastupující stojící osobu. Při artikulaci znaku dochází

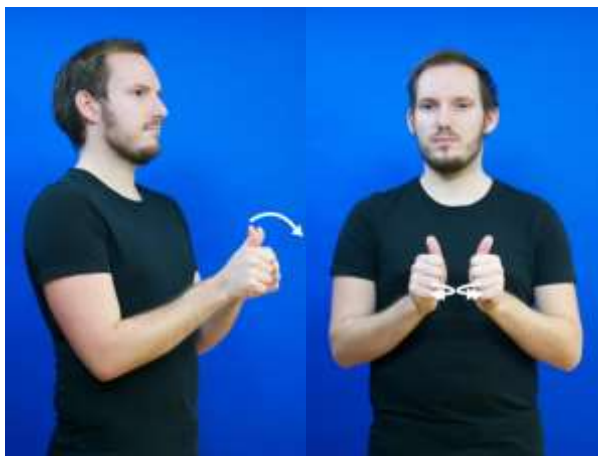
³⁴ Viz Macurová–Vysuček (2005, s. 268).

³⁵ Zdroj obr.: archiv L. Okrouhlíkové.

³⁶ Zdroj obr.: vlastní.

k opakovanému pohybu od těla k tělu mluvčího, který představuje opakující se společný fyzický pohyb dvou osob z bodu A do bodu B.

Znak CHODIT SPOLU je metaforické vyjádření konceptuální metafory LÁSKA JE CESTA. Paralelou k znaku CHODIT SPOLU jsou např. tato česká jazyková vyjádření: *chodit spolu, společná cesta životem, rozejít se, jít si každý svou cestou* apod.

Obrázek 19: Znak JÍT S NĚKÝM NĚKAM a znak CHODIT SPOLU³⁷

Artikulace znaků JÍT S NĚKÝM NĚKAM a CHODIT SPOLU (viz obr. č. 19) se od sebe liší pouze změnou jednoho parametru znaku, a to pohybu. Ve znaku JÍT S NĚKÝM NĚKAM je při artikulaci užit **jednoduchý pohyb** směrem dopředu od těla mluvčího, který ikonicky ztvárňuje společný pohyb dvou osob (tvar ruky A_0) prostorem dopředu z bodu A do bodu B. Oproti tomu **opakovaný pohyb** od těla k tělu u znaku CHODIT SPOLU metaforicky ztvárňuje trvalý/dlouhodobý vztah dvou lidí (tvar ruky A_0), kteří jdou metaforicky vzato po společné životní cestě.

Ikonické mapování se u znaku CHODIT SPOLU a JÍT S NĚKÝM NĚKAM realizuje skrze:

- **tvar ruky A_0** (tj. klasifikátorový tvar ruky zastupující osobu) a
- opakovaný **pohyb** znakovacím prostorem směrem **dopředu od těla** (fyzický pohyb prostorem).

---

³⁷ Zdroj obr.: vlastní.

Metafora LÁSKA JE CESTA se u znaku CHODIT SPOLU realizuje skrze:

- **opakovaný pohyb** znakovacím prostorem směrem **od těla dopředu** (opakovaný pohyb dopředu znázorňuje dlouhodobost a trvalost vztahu dvou lidí – **tvar ruky A_o**, zastupující osobu).

Ukázali jsme si, že na rozdíl od znaku JÍT S NĚKÝM NĚKAM, kde je patrné (jen) mapování ikonické, můžeme u znaku CHODIT SPOLU již mluvit o tzv. zdvojeném (ikonicko-metaforickém) mapování. Znak CHODIT SPOLU se budeme věnovat podrobněji v druhé části práce v kontextu konceptuálního schématu realizujícího se v ČZJ.

3 Pojmová schémata

V knize *The Body in the Mind* (1987) přichází Johnson s termínem **pojmová**, resp. **představová** (*image schema*) neboli **konceptuální schémata** (*conceptual schemas*). Schémata vycházejí z každodenní lidské zkušenosti s okolním světem (např. pohyb prostorem, manipulace s předměty, vnímání vlastního těla, vnímání objektů jako celků, ale také jejich částí atd.).

Představová schémata tvoří základ konceptuálních metafor. Slouží jako modely pro proces konceptualizace abstraktních, smyslově přímo neuchopitelných jevů (jako jsou např. emoce, city, čas aj.), a to na základě fyzických jevů, které jsou díky lidské zkušenosti jasně vyhraněné. Na rozdíl od metafor jsou ale představová schémata dána univerzálně a fungují nezávisle na kultuře.

Konceptuální schémata napomáhají při uchopení a uspořádání našich zkušeností. Mají základní logiku a naši zkušenost strukturují předpojmově. „*Předpojmové strukturní korelace a zkušenosti motivují metafory, jež promítají tuto logiku na abstraktní korelace ve zkušenosti motivující metafory, jež promítají tuto logiku na abstraktní domény.*“ (Lakoff 2006, s. 272) Proto můžeme říci, že to, co označujeme „abstraktním rozumem“, má tělesný základ, vyvstávající z každodenního fungování našeho těla v prostoru a čase.

Dle Johnsona (1987) je třeba schémata vnímat jako dynamické vzorce, a ne statické „šablony“, do kterých by zcela přesně zapadaly naše zkušenosti. Schémata jsou strukturami činností, pomocí kterých organizujeme svoje zkušenosti. Konceptuální schémata jsou ve své podstatě velmi flexibilní, protože je lze využít pro libovolný počet konkrétních, leč v souvislostech se měnících zkušeností. Schémata nám jako organizované struktury dávají řád a tvoří naše zkušenosti.

Johnson (1987, s. 126) představil 27 základních typů představových schémat:³⁸

- **CONTAINER** (*nádoba, schrána*), **BLOCKAGE** (*překážka*), **ENABLEMENT** (*spuštění, aktivace, uvedení v činnost, „umožnění“*), **PATH** (*cesta*), **CYCLE** (*cyklus*), **PART-WHOLE** (*část-celek*), **FULL-EMPTY** (*plný-prázdný*), **ITERATION** (*opakování*), **SURFACE** (*povrch*), **BALANCE** (*rovnováha, udržení rovnováhy*),

---

³⁸ České ekvivalenty konceptuálních schémat jsou převzaty z práce Vaňkové (2013, s. 58).

COUNTERFORCE (*protisíla, odpor*), **ATTRACTION** (*přitažlivost*), **LINK** (*spojení*), **NEAR-FAR** (*blízko-daleko*), **MERGING** (*splynutí, sloučení, spojení*), **MATCHING** (*srovnání*), **CONTACT** (*kontakt*), **OBJECT** (*věc, předmět – účel, cíl*), **COMPULSION** (*nátlak, nucení*), **RESTRAINT REMOVAL** (*omezení, odstranění*), **MASS-COUNT** (*látkové-počítatelné, „masa“ – oddělené předměty*), **CENTER-PERIPHERY** (*centrum-periferie*), **SCALE** (*stupnice, škála*), **SPLITTING** (*roztržení, rozdělení*), **SUPERIMPOSITION** (*kladení na sebe, vršení*), **PROCESS** (*proces, průběh*), **COLLECTION** (*sbírání*).

3.1 Konceptuální schéma CESTA

Jedním ze základních konceptuálních schémat je **schéma CESTA** (*path*), které je budováno na nám známém **pohybu skrze prostor** (nejčastěji z bodu A do bodu B / od zdroje k cíli) **po určité dráze a v určitém čase**, během něhož se ocitáme v konkrétních mezibodech své cesty. Někdy je schéma označováno také jako schéma **Z-DO** (*from-to schema*; Johnson 1987, s. 28) nebo **ZDROJ-CESTA-CÍL** (*source-path-goal*; Lakoff 2006, s. 269).³⁹

Pojmové schéma CESTA je popsáno takto: „*Účel je chápán jako MÍSTO URČENÍ a dosažení účelu se chápe jako projití cesty od začátku do konce. Tudiž je možné urazit hezký kus cesty k dosažení svého cíle a je možné sejít z cesty nebo zjistit, že nám něco v cestě překáží. Složitě události se obecně chápou prostřednictvím termínů schématu ZDROJ-CESTA-CÍL. Složitě události mají výchozí stav (zdroj), posloupnost mezistádií (cesta) a koncový stav (místo určení).*“ (Lakoff 2006, s. 269).

Použitá jazyková vyjádření jako „*urazit hezký kus cesty*“, „*sejít z cesty*“ nebo „*zjistit, že nám něco v cestě překáží*“ jsou realizací pojmového schématu CESTA v češtině. Právě skrze takováto jazyková vyjádření lze existenci pojmových schémat v jazyce vysledovat.

Pojmové schéma CESTA považujeme za jeden z nejběžnějších a nejtypičtějších reprezentantů struktur, které vznikají na základě naší fyzické a smyslové zkušenosti s fungováním lidského těla ve světě. Dle Lakoffa (2006) splňuje schéma CESTA všechny podmínky, abychom o něm mohli říci, že funguje jako základ konceptuálních metafor.

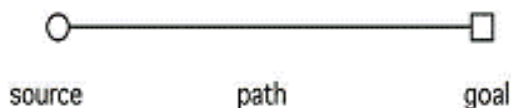
³⁹ V této práci jsme se rozhodli jednotně užívat označení **schéma CESTA**.

Schéma CESTA je součástí naší běžné zkušenosti se světem, je pro svoji běžnost dobře uchopitelné a pochopitelné, má jasnou a jednoduchou strukturu a je dobře ohraničené.

Za samotný základ představového schématu CESTA je (viz Johnson 1987, s. 113–117) možné považovat lidskou zkušenost s pohybem určitým směrem, po určité trajektorii, uskutečňovaný převážně prostřednictvím nohou (např. cesta z domu do obchodu nebo do práce atd.).

Zmiňované příklady možných cest jsou ukázkou jednoho a téhož – opakujícího se představového schematického vzorce s jasně definovanou strukturou. Všechny uvedené příklady cesty obsahují shodné části (viz Johnson 1987, s. 113), které můžeme považovat za **strukturní elementy schématu CESTA**:

1. **ZDROJ** / výchozí bod (bod, ve kterém cesta začíná),
2. **CÍL** / koncový bod (bod, ve kterém cesta končí),
3. **TRAJEKTORII**/dráhu mezi výchozím a koncovým bodem (zdrojem a cílem).

Obrázek 20: Schéma ZDROJ–CESTA–CÍL⁴⁰

Na základě těchto bodů můžeme obecně cestu/cesty definovat jako *dráhu/dráhy sloužící k přesunu z bodu A (ze zdroje) do bodu B (do cíle), a to po určité cestě/spojnici*. Přitom k spojení těchto dvou bodů dochází postupným **dosahováním určitých lokací během pohybu** (místo za místem / krok za krokem), který se přirozeně odehrává v čase a má určitou dobu trvání. Můžeme tedy říci, že jednou z dalších charakteristik cesty je její **bodovost**.

Jedním z konstitutivních elementů CESTY je **pohyb**, který patří k jedné z charakteristik samotného lidského života (ač souvisí také s entitami neživými). Za pohyb považujeme jak pohyb ovlivnitelný vlastní vůlí, tak pohyb vzniklý silou někoho/něčeho jiného.⁴¹

⁴⁰ Obrázek převzat z Lakoff (2006, s. 269).

3.2 Jazykový obraz cesty v češtině

V předchozích kapitolách jsme se věnovali popisu konceptuálního schématu CESTA (a konceptuálním schématům vůbec). Abychom si udělali ucelenou představu o jazykovém obrazu cesty v češtině, seznámíme se s jednotlivými významy lexému *cesta*, a to na základě **Slovníku spisovného jazyka českého** (dále jen „SSJČ“). Dále si představíme několik lexémů, které jsou synonymické k lexému *cesta*, a to v jeho 4. významu. V poslední části budeme analyzovat českou frazeologii obsahující lexém *cesta*.⁴²

SSJČ⁴³ (1960–1971) přiřazuje k lexému *cesta* tuto základní významovou definici: (1) **Nepříliš široký pruh země ušlapaný nebo projatý a zvláště upravený pro chůzi nebo pro jízdu menšími povozy.**⁴⁴ Tuto definici reprezentují následující příklady, vybrané ze SSJČ: *polní, lesní cesta; úzká, široká cesta; schůdná, neschůdná, příkrá, šikmá cesta; cesta (vedoucí) ke škole; jet cestou, po cestě* atd. Dále je *cesta* definována jako: (2) **Jakákoli dráha zřízená nebo zvolená pro chůzi, jízdu nebo dopravu.** (např.: *cesta kolem řeky; vodní cesty; dát se jinou cestou; volit cestu lesem, oklikou; znát cestu; hledat, nalézt, ukázat cestu; dívat se na cestu; posvítit si na cestu* atd.) Nebo jako: (3) **Chůze, jízda, plavba, let, vůbec pohyb za nějakým cílem.** (např. *cesta trvá půl hodiny; cesta do Prahy; pěší cesta; cesta vlakem; cesta do ciziny; cesta kolem světa; cesta po moři; cesta vzduchem; vědecká, studijní, úřední cesta; svatební cesta* atd.). Poslední definicí lexému *cesta* v SSJČ je: (4) **Způsob, směr nebo prostředek nějaké činnosti, nějakého jednání, usilování.** Tento význam lexému *cesta* se realizuje v těchto jazykových vyjádřeních: *dobrá, špatná cesta; stará, nová cesta; schůdná, snadná, neschůdná, obtížná cesta; jít vlastní, svou cestou, cestou svých předchůdců, nejkratší cestou; jít rovnou cestou přímo; hledat, najít, ukázat cestu z nesnází, k úspěchu; volit správnou cestu; je mnoho cest, jak (...)* atd.

---

⁴¹ Řimalová ve své studii věnované slovesům pohybu v češtině uvádí různé druhy pohybu, např. (1) pohyb jako vědomé přemísťování celého pohybujícího se subjektu; (2) pohyb jako nezáměrné přemísťování živých pohybujících se subjektů (např. pád člověka z výšky); (3) nezáměrný pohyb neživých entit (např. prach zvířený větrem); (4) záměrný pohyb části těla živého pohybujícího se subjektu (např. pohyb lidských rukou při malování) atd. (2010, s. 21–22).

⁴² Jazykovému obrazu lexému *cesta* v češtině se bude podrobněji věnovat Čurdová ve své disertační práci na téma *K problematice tělesnosti v jazykovém obrazu světa (na českém materiálu spojeném se zdrojovou oblastí nohy a jejich funkce)*.

⁴³ Citováno dle digitalizované podoby slovníku z roku 2011. Přímý vstup do SSJČ: <http://bara.ujc.cas.cz/ssjc/>.

⁴⁴ Tj. význam vycházející z etymologie lexému *cesta* „od slovesa *čestiti*, *čistiti*, *klestiti*“ (Rejzek 2012, s. 105).

Podle SSJČ jsou tedy v češtině exponovány čtyři základní významy lexému *cesta*:

- 1) *Cesta* primárně označuje **specificky upravený pruh země, který je určený pro chůzi či jízdu.**
- 2) *Cestou* můžeme označit také jakoukoli **dráhu určenou pro chůzi, jízdu nebo dopravu.**
- 3) Dalším významem *cesty* může být **pohyb (chůze, jízda, let, plavba, ...) za určitým cílem.**
- 4) *Cesta* je také **způsob, směr, metoda nebo prostředek nějaké činnosti, nějakého jednání či usilování.**

Významy lexému *cesta* uvedené ve 2. a 3. sémantické definici SSJČ jsou od základní významové definice odvozeny metonymicky. Pro naši práci je nejzajímavější 4. význam, který metaforicky definuje cestu jako **způsob, směr, metodu nebo prostředek nějaké činnosti, nějakého jednání či usilování.**

Další možností jak hlouběji nahlédnout význam pojmu *cesta* v češtině je **Tezaurus jazyka českého** (2007), ve kterém najdeme celou řadu významových oblastí spojených s významem *cesta*. Hesla *cestování po souši* a *cesta* jsou v Tezauru příznačně zařazena do třídy II. Prostor (řazení na třídy podle Rogetova plánu klasifikace⁴⁵).

První z významových oblastí hesla *cestování po souši* je *cesta* jako *jízda, pouť, odysea, anabáze, výprava, expedice*, atd. Uvedená synonyma odkazují k 3. významu lexému *cesta* podle SSJČ (tj. *cesta* jako **pohyb za určitým cílem**). Heslo *cesta* zahrnuje synonyma: *metoda, postup, způsob, procedura, krok, řešení, směr* atd. a přímo souvisí s 4. metaforickým významem *cesty* (tj. *cesta* jako **způsob, směr, metoda nebo prostředek nějaké činnosti, nějakého jednání či usilování**).

Podíváme-li se na sémantiku některých z lexémů (podle SSJČ), které jsou v Tezauru uvedeny jako synonyma výrazu *cesta*, zjistíme, že jejich významy souvisí ve většině případů primárně s prostorem a pohybem skrze něj a sekundárně odkazují k 4. významu lexému *cesta*

---

⁴⁵ Tezaurus jazyka českého vychází z Rogetova anglického tezauru (*Roget's Thesaurus of English Words and Phrases*) z roku 1852.

(tj. *cesta* jako **způsob, směr, metoda nebo prostředek nějaké činnosti, nějakého jednání či usilování**).

Pojmové schéma CESTA se realizuje v sémantice následujících lexémů, které mohou být synonymy k lexému *cesta* podle 4. definice ze SSJČ (definice viz s. 36 a 37 v této práci):

- lexém *metoda*
  - **vědecký postup umožňující získávání poznatků**
  - **způsob účelného jednání, činnosti vůbec; postup**
- lexém *postup*
  - **postupování, postoupení (pohyb vpřed)**
  - **účelný způsob práce n. jednání, metoda**
- lexém *způsob*
  - **postup, kterým se něco děje**
- lexém *procedura*
  - **postup při nějakém konání, jednání, řízení apod.**
- lexém *krok*
  - **čin, počín, jednání, zákrok, podnik**

Metaforický základ 4. významu *cesty* (tj. *cesta* jako **způsob, směr, metoda nebo prostředek nějaké činnosti, nějakého jednání či usilování**) dokládají také četné příklady českých frazémů:⁴⁶

- *neschůdná cesta*
  - velmi obtížný přístup, způsob jednání, řešení s mnoha obtížemi a překážkami, které je třeba k dosažení cíle překonat, popřípadě které překonat ani nelze

---

⁴⁶ Frazémy byly excerpovány ze Slovníku české frazeologie a idiomatiky – výrazy neslovesné (Červená 1988, s. 44–47) a ze Slovníku české frazeologie a idiomatiky – výrazy slovesné (Čermák 1994, s. 87–95).

- *otevřená cesta / mít otevřenou cestu k něčemu*
→ zcela volné, nebo aspoň ne zcela omezené možnosti něco činit, jednat, rozhodovat
- *přirozenou cestou*
→ bez zasahování zvnějšku (do nějakého dění, průběhu, procesu) nebo (pokud jde o proces přírodní) bez lidského zasahování
- *cesta nejmenšího odporu / jít cestou nejmenšího odporu*
→ nejsnadnější způsob, postup (často jen formální, obcházející překážky, nikoli nejvhodnější, nejúčinnější) k realizaci něčeho
- *trnitá cesta*
→ postup, způsob, jednání nebo průběh života, jeho části, spojený s obtížemi, překážkami, svízelemi, nepříjemnostmi apod.
- *zlatá střední cesta nebo zlatá cesta středu*
→ umírněný, opatrný postup, jednání vyhýbající se krajnostem při rozhodování a s nimi spojenému riziku a přidržující se raději kompromisu

Některé z excerpovaných frazémů korelují s tvrzením, které uvádí Vaňková (v tisku), a sice že u schématu CESTA se v češtině nejčastěji setkáváme s cílovými oblastmi, jako je **čas**, **život** v různých vývojových etapách, lidské **vztahy** (zejména partnerské a manželské). Schéma CESTA tak dává vzniknout několika pojmových metaforám: ČAS JE CESTA, ŽIVOT JE CESTA, LÁSKA JE CESTA aj, srov.:

Realizace metafory ČAS JE CESTA:

- *krátkou cestou / vyřídit něco krátkou cestou*
→ (zvláště v úředním jednání, styku) bez (možného, obvyklého) zdlouhavého projednávání a jednoduchým způsobem vedoucím rychle k cíli

Realizace metafory ŽIVOT JE CESTA:

- *být na cestě*
→ dítě bylo počato a blíží se jeho narození

- *životní cesta/dráha/pout'* nebo *cesta/dráha života*
→ průběh života lidského jedince
→ způsob naplnění (zvláště od dospělosti) určitých činností v povolání apod.
- *poslední cesta / doprovodit někoho na poslední cestě*
→ převoz zesnulého v pohřebním průvodu (původně z domu smutku na hřbitov), popřípadě vlastní pohřeb

Realizace metafory LÁSKA JE CESTA:

- *najít si cestu k někomu*
→ ve vztahu najít cestu k někomu odlišnému, cizímu

Zde jsme si uvedli několik příkladů frazémů, které realizují metafory se zdrojovou oblastí cesty a v nichž figuruje přímo lexém *cesta*. Další příklady realizace metafory LÁSKA JE CESTA uvádějí ve své knize Lakoff a Johnson (2014, s. 59). Metafora je ale v těchto jazykových vyjádřeních ztvárněna prostřednictvím jiných lexémů, které však s lexémem *cesta* sémanticky souvisejí.

- *Jsmo na křižovatce.*
→ Křižovatka je místo, kde se protínají (křižují) cesty.; *Být na křižovatce* (ve vztahu) znamená, že vztah dvou lidí dospěl do bodu, kdy je potřeba rozhodnout se, kterou cestou se vydat dál.
- *Myslím, že tento vztah nás nikam nedovede.*
→ Každá cesta má svůj výchozí a cílový bod.; *Vztah nikam nevede* znamená, že cesta/vztah nesplňuje podmínky pro dosažení cílového bodu. Pokračovat po takové cestě / v takovém vztahu je zbytečné.
- *Tento vztah ztroskotá.*
→ Primární význam lexému *ztroskotat* souvisí s významovou oblastí *cesty*, ve které se pohybujeme za nějakým cílem (např. plavba lodí). Pokud s lodí ztroskotáme, znamená to, že jsme cíle nedosáhli.; *Ztroskotat* ve vztahu znamená, že nebylo možné dosáhnout cíle cesty/vztahu.

Na další dvě cílové oblasti schématu CESTA (tj. vědecké **bádání** a **postup výkladu**) se v češtině zaměřuje Čurdová (2012), která zkoumá konceptuální **schéma POHYB PO CESTĚ PROSTŘEDNICTVÍM NOHOU** v **odborném textu** (a to jak v psaném, tak v mluveném)⁴⁷. Výzkumem odborného českého textu se Čurdové (2012, s. 92–94) podařilo stanovit tři metafory, ve kterých se konceptuální schéma CESTA v tomto významovém okruhu uplatňuje:

A. VÝZKUM JE POHYB PO CESTĚ

- př. realizace metafory: *Existují potom i automatické přístupy.; V dalším kroku pak může být aplikováno kritérium spisovnosti.*

B. KOMUNIKACE O VÝZKUMU JE POHYB PO CESTĚ

- př. realizace metafory: *K tomu se vrátíme.; To dokazují hodnoty lambda, což možná už přeskočím.*

C. PŘEDMĚT VÝZKUMU JE POHYB PO CESTĚ

- př. realizace metafory: *Historická dimenze je svými stopami trvale přítomna v dimenzi aktuálně funkční.; Reprodukce řeči stále pokračuje.*

Práce Čurdové (2012) je výchozím bodem našeho výzkumu konceptuálního schématu CESTA v ČZJ, kterému se budeme věnovat v praktické části této práce. Získaná data z českého jazyka budeme porovnávat s materiálem ČZJ. Na základě komparace budeme moci popsat shody a rozdíly, které se v těchto jazycích v oblasti konceptuálního schématu CESTA vyskytují.

---

⁴⁷ Čurdová pro svůj výzkum využila jazykových dat z Českého národního korpusu a z videozáznamů přednášek pronesených v rámci Dne vědy 2012 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

4 Výzkum konceptuálního schématu CESTA v českém znakovém jazyce

Tématem této práce je **konceptuální schéma CESTA** a způsob jeho uplatnění na zkoumaném **jazykovém materiálu ČZJ**. Jelikož představová schémata vznikají na základě opakující se lidské interakce se světem a fungují nezávisle na kultuře, můžeme předpokládat, že se uplatňují také ve znakových jazycích a to nejen v ČZJ. Analyzovaný vzorek jazykového materiálu ČZJ není příliš široký, ale pro potřeby a cíle této práce jej považujeme za dostačující. Naší snahou je prozkoumat, jak konceptuální schéma CESTA v námi zkoumaném vzorku ČZJ funguje. Dílčím cílem této práce je navrhnout metodologii zkoumání konceptuálního schématu CESTA v ČZJ, která by mohla být později ověřena na širším jazykovém vzorku ČZJ.

Výzkum si klade za cíl upozornit na shody a rozdíly češtiny a ČZJ v oblasti konceptuálních schémat – konkrétně v oblasti schématu CESTA – a popsat metafory, které ze schématu CESTA vycházejí. Na **českém jazykovém materiálu** zkoumá konceptuální schéma CESTA Čurdová (viz např. 2012). Ve svém výzkumu podrobila analýze české odborné texty (mluvené a psané), ve kterých se jí podařilo odhalit tři okruhy cílových oblastí, jež jsou právě na základě představového schématu CESTA konceptualizovány (podrobněji viz kap. č. 3.2). Výsledky našeho výzkumu budeme právě s výzkumem Čurdové porovnávat.

Dosavadní kognitivně orientované výzkumy ČZJ se sice již zabývaly konvenčními konceptuálními metaforami⁴⁸ (tj. metaforami orientačními, ontologickými a strukturními), ale v žádné práci zatím nebyla pozornost věnována ČZJ v souvislosti s představovými schématy.

4.1 Ikonický znak CESTA v ČZJ

Zájem svého výzkumu upíráme primárně na ty znaky ČZJ, u kterých je patrné tzv. **zdvojené mapování** (*double mapping*, viz kap. č. 2.1.2) a jež zároveň realizují metafory se základem v konceptuálním schématu CESTA. Nejprve se však zaměříme na výklad ikonického znaku CESTA, jenž nám pomůže lépe uchopit metaforičnost a ikoničnost ve znacích od něj odvozených.

---

⁴⁸ Viz Šúchová (např. 2008, 2009, 2011 aj.).

Představíme si dvě varianty znaku CESTA⁴⁹, které se liší v užitém tvaru ruky. První znak **CESTA 1** (viz obr. č. 21) je artikulován **tvarem ruky P** a druhý zaznamenaný znak **CESTA 2** (viz obr. č. 22) **tvarem ruky B₀**.

Obrázek 21: Znak CESTA 1⁵⁰

Obrázek 22: Znak CESTA 2⁵¹

Slovní popis znaku⁵² CESTA 1, 2:

Znak CESTA 1, 2 je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce postavené vedle sebe jsou ve tvaru P (u znaku CESTA 2 je tvar B₀), dlaň pravé ruky je orientována směrem doleva, dlaň levé ruky je orientována směrem doprava; prsty směřují od těla, obě ruce jsou aktivní a pohybují se ze strany na stranu a zároveň směrem dopředu od těla.

Ikoničnost znaku CESTA:

V této práci jsme se již věnovali **analogicky konstruovanému modelu** (*Analogue-Building Model*) podle Taubové (2001, s. 43–50). Model přibližuje proces vzniku ikonických (vizuálně motivovaných) znaků. Taubová představila svůj model na znaku TREE z ASL (zde viz kap. č. 2.1.1). Nyní se pokusíme analogicky konstruovaný model aplikovat na znak CESTA a přiblížit tím ikonickou motivovanost tohoto znaku.

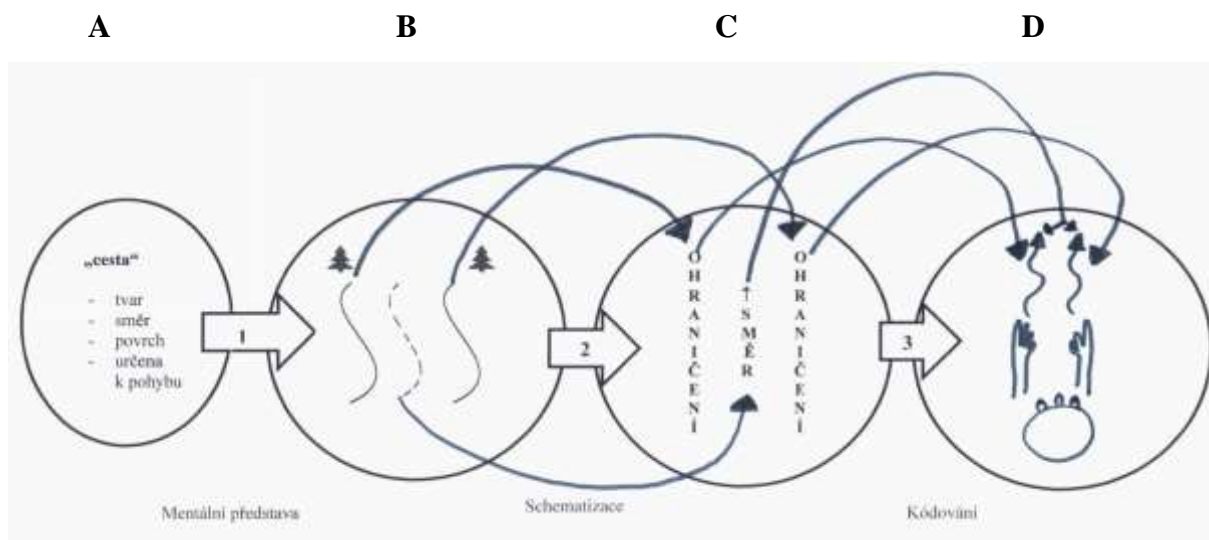
⁴⁹ Viz např. Potměšil (2006, s. 69).

⁵⁰ Zdroj obr.: vlastní.

⁵¹ Zdroj obr.: vlastní.

⁵² „Slovní popis spočívá v tom, že slovy popíšeme, jak se znak artikuluje. Často se ho využívá k doplnění fotografií či obrázku znaku, kde nelze přesně zachytit pohyb“ Okrouhlíková–Bimová (2008, s. 118).

Proces vytváření vizuálně motivovaného znaku CESTA:⁵³

Obrázek 23: Analogicky konstruovaný model znaku CESTA⁵⁴

Analogicky konstruovaný model vytváření vizuálně motivovaného znaku CESTA má tři fáze. V první fázi pracujeme s **počátečním konceptem** cesty (tj. mentální představa cesty). Cesta má určitý tvar a povrch, pohybujeme se po ní a to nejčastěji prostřednictvím nohou a směrem dopředu atd. Z počátečního konceptu cesty vzniká **prototypická vizuální představa** cesty. V procesu **schematizace** přiřadíme jednotlivé části vizuální představy cesty k prvkům cesty (ohraňovaný pruh země, pohyb z bodu A do bodu B). Při schematizaci dochází k vyzdvžení základních a nejtypičtějších rysů představy cesty (detaily, jako je např. alej stromů lemující cestu nebo cesta, která vede z kopce a do kopce, jsou ponechány stranou). V poslední fázi modelu dochází k **zakódování jednotlivých prvků** představy cesty, a to prostřednictvím dostupných jazykových prostředků ČZJ, a vzniká **jazyková forma** původní mentální představy cesty (tj. znak CESTA 1, 2; viz obr. č. 21 a 22).

Analogicky konstruovaný model popisuje, jak se ve **fonologické struktuře znaku CESTA** (tj. v jeho parametrech) odráží počáteční mentální představa cesty. Znak CESTA je artikulován v **neutrálním znakovacím prostoru**, to se shoduje s vnímáním cesty vzhledem k pozici lidského těla, které se na fyzické cestě nachází. Ruce ve **tvaru P/B₀** ztvárňují cestu jako pruh země. To, že se jedná o ohraničený pruh země, je zřejmé z **orientace dlaní**, které směřují proti sobě (levá dlaň je orientována doprava, pravá dlaň je orientována doleva). Ruce

⁵³ Podle analogicky konstruovaného modelu (zde viz kapitola č. 2.1.1).

⁵⁴ Zdroj obr.: vlastní.

se ve znakovacím prostoru **pohybují směrem dopředu od těla** mluvčího (od zdrojového bodu k cílovému bodu cesty).

Shrnutí ikonických prvků ve fonologické struktuře znaku CESTA 1, 2:

1. Neutrální znakovací prostor,
2. tvar ruky P/B₀,
3. orientace dlaní proti sobě (levá dlaň je orientována doprava, pravá dlaň je orientována doleva),
4. pohyb je veden směrem dopředu od těla mluvčího.

Právě tyto výše popsané parametry znaku CESTA 1, 2 budou klíčové pro další kroky našeho výzkumu. Skrze shodu ve fonologické struktuře analyzovaných znaků se strukturou znaku CESTA 1, 2 se pokusíme navrhnout metodologii pro zkoumání přítomnosti konceptuálního schématu CESTA ve zkoumaném jazykovém materiálu ČZJ.

5 Sběr jazykového materiálu ČZJ

Při výběru vhodného jazykového materiálu ČZJ jsme z větší části postupovali po vzoru Čurdové a její metodologie použité při výzkumu konceptuálního schématu POHYB PO CESTĚ PROSTŘEDNICTVÍM NOHOU v českém odborném textu (podrobněji viz kap. č. 3.2). Čurdová se ve svém výzkumu zaměřila jak na mluvený, tak na psaný odborný text. V tomto ohledu je ale situace ČZJ odlišná. Znakové jazyky obecně nedisponují psanou podobou⁵⁵ (podle Onga patří mezi tzv. jazyky orální, 2002, s. 6) a ani otázka rozrůznění formálních a neformálních textů nebyla zatím v ČZJ prozkoumána.⁵⁶

Ke svému výzkumu jsme použili **metodu observace** uzavřeného jazykového materiálu ČZJ. Protože ale v současné době neexistuje oficiální korpus ČZJ, využili jsme pro analýzu již existující materiál. Pro analýzu jsme vybrali jazyková data z **Multimediální cvičebnice pro předmět Český znakový jazyk** (dále jen „Cvičebnice“).

Obrázek 24: Multimediální cvičebnice pro předmět Český znakový jazyk⁵⁷

⁵⁵ Zejména pro výzkumné účely je díky současné technologii možné znakové jazyky zaznamenávat prostřednictvím videozáznamu nebo fotografie, která ale dokáže znakový jazyk zachytit pouze staticky. Další možnosti záznamu znakových jazyků, které slouží spíše výzkumným účelům, jsou zápis (1) pomocí transkripce glosami, (2) slovním popisem nebo (3) notačním systémem (např. Stokoeho notační systém, Hamburský notační systém nebo SignWriting aj.). O notaci znakových jazyků podrobněji viz Okrouhlíková (2008, s. 6).

⁵⁶ Na materiálu ASL popisuje rozrůznění jazykových prostředků v různých komunikačních situacích Zimmer (1989). Jako první se u nás této problematice věnuje Pešková, která se ve své diplomové práci zabývá otázkou: „jakým způsobem jsou do českého znakového jazyka převedeny české texty, které jsou psané a formální“ (2015, s. 21).

⁵⁷ Zdroj obr.: <http://ujkn.ff.cuni.cz/aktivity/cd-a-dvd>.

Cvičebnice⁵⁸ vznikla v roce 2011 v rámci oboru Čeština v komunikaci neslyšících (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze) a obsahuje **(1) teoretickou část o struktuře ČZJ**, která je prezentována rodilým mluvčím ČZJ; **(2) část s autentickými ukázkami volného vyprávění v ČZJ** a **(3) část s ukázkami z umělecké tvorby Neslyšících v ČZJ**.

Pro potřeby této práce jsme se rozhodli analyzovat lexikon ČZJ užitý **(1) v teoretické části Cvičebnice** (tj. text o struktuře ČZJ) a **(2) v části s autentickými ukázkami volného vyprávění v ČZJ**.⁵⁹ U teoretické části Cvičebnice se jedná o překlad českého odborného textu do ČZJ, a sice rodilým neslyšícím mluvčím ČZJ. Druhá část Cvičebnice obsahuje videa se záznamem výpovědí neslyšících respondentů, kteří vyprávějí v ČZJ o běžných tématech (např. návštěva nemocnice, zájmy, renovace kuchyně atd.).

Záměrně jsme si pro analýzu vybrali tyto dva odlišné typy textů ČZJ. První část Cvičebnice jsme si vybrali proto, že bychom výsledky naší analýzy rádi porovnali s výsledky, ke kterým došla Čurdová při zkoumání českého odborného textu a poukázali tak na možné shody a rozdíly v uplatňování konceptuálního schématu CESTA v českém a ČZJ. Protože si jsme ale vědomi problematiky stylového rozrušení ČZJ, rozhodli jsme se naši hypotézu – zda a případně jak konceptuální schéma CESTA v ČZJ funguje – ověřit ještě na těch textech ČZJ, které můžeme pracovníčně nazvat jako texty neformální (viz druhá část Cvičebnice).

5.1 Korpus znaků z 1. části Cvičebnice

První část Cvičebnice obsahuje celkem 30 tematicky zaměřených videí v ČZJ (viz přehled témat v příloze práce). Jak již bylo řečeno výše, v případě těchto videoklipů se jedná o překlad odborného českého textu do ČZJ. Figurantkou videí je Radka Nováková – rodilá neslyšící mluvčí ČZJ druhé generace a také lingvistka ČZJ. Jsme si vědomi možnosti vlivu češtiny na výslednou podobu ČZJ zachycenou na nahrávkách (z důvodu překladu) a také faktu, že se ve skutečnosti jedná o analýzu idiolektu, tedy jazykového projevu příznačného pro jednotlivce. I přes tato fakta považujeme získaná jazyková data za reprezentativní jazykový materiál ČZJ, který nám na začátku zájmu o fungování konceptuálních schémat v ČZJ pomůže odhalit jeho existenci.

---

⁵⁸ Zpracováno dle <http://ujkn.ff.cuni.cz/aktivita/cd-a-dvd>.

⁵⁹ Ačkoliv si jsme vědomi skutečnosti, že umělecké ukázky ČZJ jsou cenným a bohatým jazykovým materiálem, zaměříme svoji pozornost v této fázi výzkumu konceptuálního schématu CESTA pouze na ukázky „neumělecké“.

Při observaci materiálu z 1. části Cvičebnice bylo excerповáno celkem 14 znaků, které metaforicky souvisejí se schématem CESTA, a to:

- KOMUNIKACE, KONEC, LINEÁRNĚ, MOŽNOST, NÁSLEDUJÍCÍ, ODLOŽIT, ODPOVĚDĚT, OTÁZKA, POSTUP/POSTUPOVAT, ROZHOVOR, SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ, VARIANTA, ZKOUMAT, ZPÁTKY.

V následující části představíme jednotlivé znaky z pohledu **ikoničnosti** a **metaforičnosti**. Znaky jsou řazeny abecedně podle nejbližších českých ekvivalentů⁶⁰, které jsou zapsány glosou. Každý analyzovaný znak je opatřen fotografií,⁶¹ která zachycuje průběh artikulace znaku. Fotografie jsou doplněny slovním popisem. Pro ilustraci uvádíme u každého znaku příklady výpovědí, ve kterých byly znaky ve Cvičebnici použity (jedná se o překlad zaznamenaných výpovědí z ČZJ do češtiny). U znaků se snažíme identifikovat a popsat cílovou oblast ikonického i metaforického mapování a také to, jak se mapování projevuje v samotné fonologické struktuře znaku.⁶²

---

⁶⁰ Při výběru vhodného českého ekvivalentu jednotlivých znaků jsme vycházeli z překladu příkladových vět, ve kterých se znak ve Cvičebnici objevil. U některých znaků jsme se rozhodli zapsat český ekvivalent s lomítkem (např. POSTUP/POSTUPOVAT) a to proto, že tyto znaky byly v příkladových větách užity v různých slovních druzích. Otázka slovně druhového rozružnění znaků ČZJ však není pro potřeby této práce klíčová.

⁶¹ Přílohou práce je také CD s videonahrávkami analyzovaných znaků (viz příloha II.).

⁶² Jsme si vědomi skutečnosti, že se na následujících stránkách nachází pouze naše interpretace znaků z pohledu konceptuálního schématu CESTA, která snad může být jen jednou z několika možných. Jelikož se ale jedná o první práci, která se pojmovými schématy v ČZJ zabývá, předkládáme naše návrhy jako podněty k zamyšlení, které, jak doufáme, povedou k dalším a komplexnějším výzkumům oblasti konceptuálních schémat v ČZJ.

Znak KOMUNIKACE

Obrázek 25: Znak KOMUNIKACE⁶³

Znak KOMUNIKACE je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce postavené vedle sebe jsou ve tvaru P, dlaně jsou orientovány směrem k tělu, prsty směřují nahoru; obě ruce jsou aktivní a vykonávají opakovaný střídavý pohyb od těla a k tělu.

Příklad/y použití:

- „*Při komunikaci dvou osob ...*“
- „*Poukazuje k pragmatickým dimenzím daného komunikačního aktu.*“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku KOMUNIKACE spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v užitém tvaru ruky P, který přímo odkazuje k znaku CESTA 1 a (3) v pohybu, který je veden střídavě od těla k tělu mluvčího. Komunikace (tj. mezilidská aktivita, během které dochází k výměně informací od mluvčího k adresátovi) se realizuje na metaforické cestě (na cestě mezi mluvčím/zdrojem a adresátem/cílem). V artikulaci znaku jsou ztvárněny najednou dvě trajektorie (dvě metaforické komunikační cesty). Existují tedy dva zdrojové a dva cílové body. Střídavý pohyb od těla a k tělu mluvčího naznačuje střídání komunikačních rolí, ke kterému během komunikace dochází.

---

⁶³ Zdroj obr.: vlastní.

Znak KONEC

Obrázek 26: Znak KONEC⁶⁴

Znak KONEC je artikulován na délce prstu pasivní ruky; obě ruce jsou ve tvaru P, dlaň pasivní ruky směřuje k tělu a prsty směřují doprava; dlaň aktivní ruky směřuje doleva⁶⁵ a prsty směřují od těla; ruka aktivní je nad rukou pasivní a vykonává pohyb směrem dolů s koncovým kontaktem na délce prstu pasivní ruky.

Příklad/y použití:⁶⁶

- „*To se výrazně projevuje na **konci** otázky.*“
- „*Znak VŮBEC se používá na **konci** výpovědi.*“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku KONEC spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v užitém tvaru ruky P, který přímo odkazuje k znaku CESTA a (3) v pohybu, který je veden směrem dopředu od těla. Pasivní ruka u znaku KONEC zastupuje konkrétně vytyčený bod na naší metaforické cestě, kterého chceme dosáhnout. Aktivní ruka vykonává pohyb od těla směrem dopředu k ruce pasivní (cílovému bodu). V konečné pozici znaku zůstávají prsty obou rukou překřížené (připomínají písmeno X nebo kříž). Tímto překřížením ruce vytvářejí pomyslnou bariéru/závoru, jejímž dosažením cesta končí.

⁶⁴ Zdroj obr.: vlastní.

⁶⁵ Znak KONEC patří mezi znaky, které jsou artikulovány dvěma rukama. Při artikulaci zaujmají ruce a tělo úhel 45°. U těchto znaků se v zápisu provádí posun o 45° a to ve směru hodinových ručiček (podrobněji viz Macurová 1996).

⁶⁶ V uvedených příkladech, vidíme, že byl znak použit ve výpovědích, které komentují strukturu výpovědi ČZJ. Výpověď je v ČZJ konceptualizována jako vytyčený úsek cesty (na ose zleva doprava před tělem mluvčího), který má začátek a konec. Znaky jsou ve výpovědích kladeny s lineární posloupností. Korelace mezi strukturací znaku pro „výpověď“ v ČZJ a psanou podobou jazyka, ačkoli znakové jazyky psanou podobu nemají, je zde velmi nápadná.

Znak LINEÁRNĚ

Obrázek 27: Znak LINEÁRNĚ⁶⁷

Znak LINEÁRNĚ je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce jsou ve tvaru $\mathring{D}_0$, dominantní ruka leží za rukou nedominantní, dlaň dominantní ruky je orientována doleva a prsty směřují vlevo, dlaň ruky nedominantní je orientována doprava a prsty směřují vpravo; obě ruce jsou aktivní a vykonávají alternativní pohyb směrem dopředu.

Příklad/y použití:

- „*Významy, které jsou v češtině řazeny za sebou, **lineárně**...*“
- „*Znaky ČZJ jsou za sebou kladeny také **lineárně**.*“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku LINEÁRNĚ spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v orientaci dlaní, které směřují proti sobě a jasně ohraničují výseč cesty (stejně jako u znaku CESTA 1, 2) a (3) v pohybu, který je veden směrem dopředu od těla. Pohyb znaku LINEÁRNĚ je veden po metaforické cestě směrem dopředu od těla mluvčího. Užitý tvar ruky $\mathring{D}_0$ zde zastupuje jednotlivá slova/znaky, které tvoří na metaforické cestě určitou výseč a jsou během promluvy kladeny lineárně za sebou „krok za krokem“. Protože při produkci znaků existují jistá fyzická omezení, je zde využit kruhový opakující se pohyb, pomocí něhož se ruce směrem pohybují směrem dopředu.

---

⁶⁷ Zdroj obr.: vlastní.

Znak MOŽNOST

Obrázek 28: Znak MOŽNOST⁶⁸

Znak MOŽNOST je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce postavené vedle sebe jsou ve tvaru P, dlaň levé ruky směřuje doprava, dlaň pravé ruky směřuje doleva, prsty směřují od těla; obě ruce jsou aktivní a pohybují se opakovaným kýváním v zápěstí nahoru a dolů se simultánním pohybem doprava.

Příklad/y použití:

- „Máme i další **možnosti**, jak vyjádřit zápor.“
- „Máme tři **možnosti** užití kvantifikátoru.“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku MOŽNOST spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v užitém tvaru ruky P, která přímo odkazuje k znaku CESTA 1 a (3) v orientaci dlaní, které směřují proti sobě a jasně ohraničují výšeč cesty (stejně jako u znaku CESTA 1, 2). V uvedených parametrech znaku MOŽNOST, které přímo odkazují ke znaku CESTA 1, spatřujeme metaforické mapování možnosti/volby jako cesty. V případě, že máme v životě možnost volby, ocitáme se na pomyslném rozcestí – tedy v bodě, ze kterého vede více možných cest.

---

⁶⁸ Zdroj obr.: vlastní.

Znak NÁSLEDUJÍCÍ

Obrázek 29: Znak NÁSLEDUJÍCÍ⁶⁹

Znak NÁSLEDUJÍCÍ je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce postavené vedle sebe jsou ve tvaru $\bar{P}$, jsou aktivní, dlaň levé ruky směřuje doprava, dlaň pravé ruky směřuje doleva, prsty směřují proti sobě; ruce se současně pohybují nahoru a dolů směrem dopředu.

Příklad/y použití:

- „Tomuto tématu se budeme věnovat v *následující kapitole*.“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku NÁSLEDUJÍCÍ spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v užitém tvaru ruky $\bar{P}$, který je tvarem odvozeným od základního tvaru ruky P, který přímo odkazuje k znaku CESTA a (3) v orientaci dlaní, které směřují proti sobě a jasně ohraničují výseč cesty; (4) v pohybu, který je veden směrem dopředu od těla. V parametru pohybu u znaku NÁSLEDUJÍCÍ je patrná konceptualizace výkladu jako možnosti pohybu (pohyb směrem dopředu – srov. konceptuální metaforu BUDOUCNOST JE VPŘEDU) po určité dráze (parametr orientace dlaní – dlaně směřují proti sobě). Dráha zde představuje cestu výkladu, po které se pohybujeme odněkud někam (od zdroje k cíli). Lineární uspořádání jednotlivých témat v prostoru na cestě před námi umožňuje k jednotlivým tématům odkazovat.

---

⁶⁹ Zdroj obr.: vlastní.

Znak ODLOŽIT

Obrázek 30: Znak ODLOŽIT⁷⁰

Znak ODLOŽIT je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce jsou ve tvaru $\mathring{B}_0$, ruce jsou vedle sebe, dlaň levé ruky směřuje doprava, dlaň pravé ruky směřuje doleva; ruce se současně pohybují nahoru a dolů směrem dopředu.

Příklad/y použití:

- „*Toto téma **odložíme** na později.*“

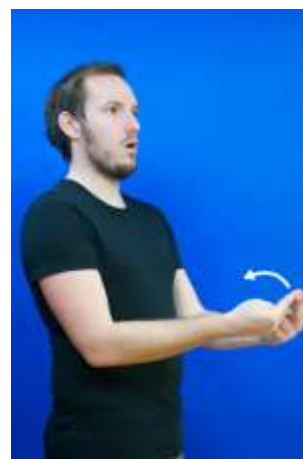
Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku ODLOŽIT spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v užitém tvaru ruky $\mathring{B}_0$, který je tvarem odvozeným od tvaru ruky B_1 , který se vyskytuje u znaku CESTA 2 a (3) v orientaci dlaní, které směřují proti sobě a jasně ohraničují výseč cesty; (4) v pohybu, který je veden směrem od těla mluvčího. V parametru pohybu u znaku ODLOŽIT je patrná konceptualizace výkladu jako možnosti pohybu po určité dráze (pohyb směrem dopředu signalizuje konceptuální metaforu BUDOUCNOST JE VPŘEDU). Dráha zde představuje cestu výkladu, po které se pohybujeme odněkud někam (od zdroje k cíli). Lineární uspořádání jednotlivých témat v prostoru na cestě před námi umožňuje k jednotlivým tématům odkazovat. Dané téma na metaforické cestě odsouváme do vzdálenější pozice (místo vzdálenější od těla mluvčího).

---

⁷⁰ Zdroj obr.: vlastní.

Znak ODPOVĚDĚT⁷¹

Obrázek 31: Znak JÁ-ODPOVÍDÁM-TOBĚ⁷²   Obrázek 32: TY-ODPOVÍDÁŠ-MNĚ⁷³

Znak ODPOVĚDĚT je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce postavené vedle sebe jsou ve tvaru P, dlaně jsou orientovány směrem k tělu, prsty směřují nahoru; dominantní ruka vykonává pohyb směrem k tělu (TY-ODPOVÍDÁŠ-MNĚ) nebo od těla (JÁ-ODPOVÍDÁM-TOBĚ).

Příklad/y použití:

- „*Na tuto otázku se odpovídá ANO x NE.*“
- „*Mluvčí si na řečnickou otázku odpoví sám.*“
- „*Mluvčí se v odpovídání střídají.*“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku ODPOVĚDĚT spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v užitém tvaru ruky P, který přímo odkazuje k znaku CESTA 1 a (3) v pohybu, který je veden směrem od těla / k tělu mluvčího. V případě znaku ODPOVĚDĚT je zdrojová oblast cesty konceptualizováno

⁷¹ Znak ODPOVĚDĚT patří v ČZJ do kategorie **shodových sloves** (dříve označovaných též jako slovesa směřová), která gramatické významy osoby a čísla vyjadřují sama pomocí změny svého tvaru. „*Pro vyjádření gramatických významů osoby (a čísla) je využita inkorporace místa artikulace a změna směru pohybu v horizontální linii, příp. také ještě změna orientace dlaně. V českém znakovém jazyce se tak např. JÁ-VRÁTÍM-TI liší od TY-VRÁTÍŠ-MI pouze počátečním a koncovým místem artikulace a směrem (horizontálního) pohybu. V prvním případě je počátek artikulace na místě obsazeném gramatikalizovaným JÁ, pohyb směřuje k (gramatikalizované) pozici TY a na ní končí; v druhém případě je sloveso artikulováno od TY směrem k JÁ. Ještě jinak, zase ale jen místy artikulace a směrem pohybu v horizontální linii je rozlišeno JÁ-VRÁTÍM-MU, TY-VRÁTÍŠ-MU, ON-VRÁTÍ-MNĚ atd.*“ (Macurová-Bímová 2001, s. 287).

⁷² Zdroj obr.: vlastní.

⁷³ Zdroj obr.: vlastní.

v pohybu artikulace znaku (od těla nebo k tělu). Znak ODPOVĚDĚT reprezentuje metaforu KOMUNIKACE JE CESTA.

Znak OTÁZKA

Obrázek 33: Znak OTÁZKA⁷⁴

Znak OTÁZKA je artikulován v oblasti úst; dominantní ruka je ve tvaru „O“, dlaň směřuje k tělu, prsty směřují vlevo; ruka se pohybuje směrem od těla.

Příklad/y použití:

- „*Otázka zjišťovací...*“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku OTÁZKA spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v pohybu, který je veden směrem od těla mluvčího. Ruce se při artikulaci znaku OTÁZKA pohybují po určité trajektorii – ruka pohybující se od těla / k tělu mluvčího naznačuje komunikační cestu mezi mluvčím a adresátem otázky. Znak OTÁZKA reprezentuje metaforu KOMUNIKACE JE CESTA. Klasifikátorový tvar ruky „O“, který v ČZJ zastupuje držení důležité listiny nebo dokumentu (podrobněji viz Macurová–Vysuček 2005), souvisí s metaforou MYŠLENKY JSOU PEČLIVĚ VYBÍRANÉ PŘEDMĚTY – metafora specifikující nadřazenou metaforu MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY (viz Šuchová 2007, s. 10).

---

⁷⁴ Zdroj obr.: vlastní.

Znak POSTUP/POSTUPOVAT

Obrázek 34: Znak POSTUP/POSTUPOVAT⁷⁵

Znak POSTUP/POSTUPOVAT je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce ve tvaru P jsou nad sebou (dominantní ruka je nad rukou nedominantní), dlaně jsou orientované směrem dolů, prsty jsou zkřížené ve tvaru písmene X; prsty nedominantní ruky slouží jako „základna“ pro artikulaci znaku; ruce se pohybují směrem od těla, dominantní ruka se navíc opakovaně pohybuje nahoru a dolů (krátký pohyb) s koncovým kontaktem na prstech nedominantní ruky.

Příklad/y použití:

- „Pro vyjádření záporu v ČZJ můžeme použít i jiný **postup**.“
- „Další **postup** tvorby pojmenování...“
- „**Postup** rozšiřování slovní zásoby...“
- „ČZJ má různé **postupy**, jak vyjádřit mnohost.“
- „Máme dvě možnosti, jak **postupovat**.“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku POSTUP/POSTUPOVAT spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v užitém tvaru ruky P, který přímo odkazuje k znaku CESTA a (3) v pohybu, který je veden směrem od těla mluvčího. Postup (tj. záměrný způsob práce) je v parametrech znaku POSTUP/POSTUPOVAT mapován jako metaforický pohyb po cestě (pohyb směrem dopředu – konceptuální metafora BUDOUCNOST JE VPŘEDU), během něhož je postupně dosahováno určitých lokací/bodů na cestě (opakovaný pohyb s kontaktem dominantní ruky

⁷⁵ Zdroj obr...: vlastní.

na hřbetu prstů ruky nedominantní). Během výzkumu, bádání ale i jiné záměrné (např. vědecké) činnosti jednáme účelně, tak abychom dosáhli cíle. Snažíme se dostat z bodu A do bodu B a toho lze dosáhnout pouze tak, že projdeme mezi-body, které se na cestě mezi body A a B nacházejí.

Znak ROZHOVOR

Obrázek 35: Znak ROZHOVOR⁷⁶

Znak ROZHOVOR je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce jsou vedle sebe a ve tvaru P, dlaně jsou orientovány směrem k tělu, prsty směřují nahoru; obě ruce jsou aktivní a vykonávají opakovaný alternativní pohyb od těla a k tělu.

Příklad/y použití:

- „*Při rozhovoru dvou osob...*“
- „*Střídání rolí se uplatňuje u rozhovorů.*“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku ROZHOVOR spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v užitém tvaru ruky P, tj. tvar odvozený od základního tvaru ruky P, který přímo odkazuje k znaku CESTA 1 a (3) v pohybu, který je veden střídavě směrem od těla a k tělu mluvčího. Rozhovor neboli střídavá řeč je v ČZJ konceptualizován jako cesta, během níž dochází k střídavému přenosu informací dvou nebo více osob zapojených do rozhovoru. Znak ROZHOVOR reprezentuje metaforu KOMUNIKACE JE CESTA. Informace putují po komunikační cestě, která se mezi

---

⁷⁶ Zdroj obr.: vlastní.

zdrojovými a cílovými body nachází. Stejně jako u znaku KOMUNIKACE je užito alternativního pohybu od těla a k tělu mluvčího, který naznačuje střídání komunikačních rolí, k němuž během rozhovoru dochází.

Znak SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ

Obrázek 36: Znak SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ⁷⁷

Znak SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; ruce jsou vedle sebe (dominantní ruka je v prostoru umístěna výše než ruka nedominantní), dlaně směřují na začátku artikulace k tělu, prsty dominantní ruky jsou orientovány doleva a prsty ruky nedominantní doprava, prsty směřují od těla; obě ruce jsou aktivní a vykonávají současný pohyb vycházející z otočky v zápěstí směrem dolů a dopředu, během kterého se vzájemně přibližují, až jsou v pozici nad sebou (ruka dominantní nad rukou nedominantní); konečná orientace dlaní je směrem dolů.

Příklad/y použití:

- „Znakový jazyk je *simultánní*.“
- „Nemanuální a manuální prostředky se artikulují *simultánně*.“
- „Často se přitom nemanuální způsoby vyjádření záporu se způsoby manuálními kombinují, užívají se *simultánně*.“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor) a (2) v pohybu, který je veden směrem dopředu od těla. Ruce se u znaku

⁷⁷ Zdroj obr.: vlastní.

SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ pohybují současně směrem dopředu. Každá ruka představuje samostatnou dráhu/trajektorii, které koexistují současně v prostoru a čase. Simultánnost se v ČZJ konceptualizuje jako dvě samostatné cesty existující nad sebou.

Znak VARIANTA

Obrázek 37: Znak VARIANTA⁷⁸

Znak VARIANTA je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce jsou vedle sebe a ve tvaru P, dlaň levé ruky směřuje doprava, dlaň pravé ruky směřuje doleva, prsty směřují od těla; obě ruce jsou aktivní a pohybují se opakovaným kýváním v zápěstí nahoru a dolů se simultánním pohybem doprava.

Příklad/y použití:

- „*Varianty znaků ČZJ.*“
- „*Geografické varianty.*“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku VARIANTA spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v užitém tvaru ruky P, která přímo odkazuje k znaku CESTA 1; (2) v orientaci dlaní, které směřují proti sobě a jasně ohraničují jednotlivé výseče cest stejně jako u znaku CESTA 1, 2 a (3) v opakovaném pohybu zleva doprava, který znázorňuje množství (nejedná se pouze o jednu cestu). V parametrech znaku (tj. v tvaru ruky, orientaci dlaní a v pohybu) VARIANTA, které přímo odkazují ke znaku CESTA, spatřujeme metaforické mapování možnosti/volby jako cesty. V případě, že máme možnost volby, ocitáme se na pomyslném rozcestí – tedy v bodě, ze kterého vede více možných cest.

---

⁷⁸ Zdroj obr.: vlastní.

Znak ZKOUMAT⁷⁹

Obrázek 38: Znak ZKOUMAT⁸⁰

Znak ZKOUMAT je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce jsou vedle sebe a ve tvaru ∇ , dlaně jsou orientovány směrem od těla, prsty směřují nahoru; obě ruce jsou aktivní a pohybují se směrem dopředu, přičemž dochází k jejich opakovanému oddálení (směrem šikmo dolů) a přiblížení.

Příklad/y použití:

- „Nejvíce jsou **prozkoumány** klasifikátory zastupující osoby.“
- „Rozlišujeme různé typy sloves, např. můžeme více **prozkoumat** ...“
- „Typy prostoru **zkoumáme** v kapitole č. 30.“
- „Více **prozkoumáme** kategorii osoby.“
- „Romský etnolekt ČZJ není **prozkoumán**.“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku ZKOUMAT spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor) a (2) v pohybu, který je veden směrem dopředu od těla. V komponentu pohybu znaku ZKOUMAT je metaforicky mapována budoucnost jako bod na dráze/cestě ležící před námi (konceptuální metafora BUDOUCNOST JE VPŘEDU). Budoucnost zastupuje na cestě, nacházející se v prostoru před tělem mluvčího, dosud nepoznané skutečnosti/body, kterých je potřeba dosáhnout. Stejným způsobem postupujeme při skutečném výzkumu (pohybujeme se od známého k neznámému / od zdroje k cíli).

⁷⁹ Znak ZKOUMAT je také součástí složeného znaku LINGVISTIKA (JAZYK + ZKOUMAT), který se našim materiálu také objevil.

⁸⁰ Zdroj obr.: vlastní.

Znak ZPÁTKY

Obrázek 39: Znak ZPÁTKY⁸¹

Znak ZPÁTKY je artikulován před ramenem dominantní ruky; obě ruce jsou vedle sebe a ve tvaru P, jsou aktivní, dlaně jsou orientovány směrem od těla, prsty směřují nahoru; pohyb vychází ze zápěstí – kývnutí dolů směrem do středu znakovacího prostoru, během pohybu se plynule mění orientace dlaní směrem k tělu.

Příklad/y použití:

- „*Ale teď zpátky k tématu inkorporace.*“
- „*Zpátky k našemu tématu.*“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku ZPÁTKY spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v užitém tvaru ruky P, který přímo odkazuje k znaku CESTA 1. Chápeme-li výklad jako cestu, je pro nás pochopitelné, že můžeme z námi zamýšlené cesty také sejít (vzdálit se od zamýšleného tématu). Odchýlení od tématu je u znaku ZPÁTKY metaforicky mapováno užitím znakovacího prostoru. Artikulace znaku je vedena od ramene dominantní ruky do středu znakovacího prostoru (tj. z periferie do centra znakovacího prostoru).

---

⁸¹ Zdroj obr.: vlastní.

5.1.1 Onomaziologická analýza 1. části Cvičebnice

Onomaziologickým přístupem, tedy přístupem kdy metodologicky postupujeme od obsahu k formě⁸² se nám ze získaných jazykových dat ČZJ podařilo stanovit **čtyři okruhy cílových oblastí**, které jsou konceptualizovány pomocí schématu CESTA. Pracovně jsme cílové oblasti nazvali jako **bádání, komunikace, komunikace o jazyku** a **výklad**. Naše třídění však není definitivní, jedná se pouze o návrh možné kategorizace, ke které jsme došli na základě analýzy pouze omezeného vzorku ČZJ.

1. Metafora **BÁDÁNÍ JE POHYB PO CESTĚ**

- př. realizace metafor v ČZJ: **MOŽNOST, VARIANTA, POSTUP/POSTUPOVAT, ZKOUMAT**

2. Metafora **KOMUNIKACE JE CESTA**

- př. realizace metafor v ČZJ: **KOMUNIKACE, ODPOVĚDĚT, OTÁZKA, ROZHOVOR**

3. Metafora **KOMUNIKACE O JAZYKU JE CESTA**

- př. realizace metafor v ČZJ: **KONEC, LINEÁRNĚ, SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ**

4. Metafora **VÝKLAD JE POHYB PO CESTĚ**

- př. realizace metafor v ČZJ: **NÁSLEDUJÍCÍ, ODLOŽIT, ZPÁTKY**

5.1.1.1 Metafora **BÁDÁNÍ JE POHYB PO CESTĚ – shrnutí**

Analýza jazykových dat ČZJ (tj. znaků získaných z překladu odborného českého textu do ČZJ) ukázala, že metafora **BÁDÁNÍ JE POHYB PO CESTĚ** se v zkoumaném materiálu ČZJ pravděpodobně realizuje prostřednictvím těchto znaků: **MOŽNOST, VARIANTA, POSTUP/POSTUPOVAT** a **ZKOUMAT**.

Znaky **MOŽNOST** a **VARIANTA** se oproti většině analyzovaných znaků liší v parametru pohybu. Většina znaků je artikulována pohybem směrem dopředu od těla. Znaky **MOŽNOST** a **VARIANTA** jsou ale artikulovány **pohybem zleva doprava**. Artikulovaný pohyb ikonicky ztvárňuje umístění několika cest v prostoru vedle sebe (tj. rozcestí). To odpovídá situacím,

⁸² Viz heslo lexikologie in ESČ (Hladká 2002, s. 243).

kteře během badatelské činnosti (ale nejen při ní) nastávají⁸³ – výzkumníci se během svého počínání často ocitají na pomyslném rozcestí, nebo zjistí, že existuje více možných cest (tj. možností).

V průběhu badatelské činnosti je potřeba projít mezi-body, které zdrojový a cílový bod výzkumu spojují. Tomu odpovídá znak POSTUP/POSTUPOVAT, který je artikulován **pohybem směrem dopředu od těla**, kdy se dominantní ruka navíc opakovaně pohybuje nahoru a dolů (krátký pohyb) s koncovým kontaktem na prstech nedominantní ruky. Artikulace znaku připomíná pohyb po cestě (cestu zastupuje ruka nedominantní, která je základnou pro artikulaci ruky dominantní), během něhož je postupně dosahováno určitých lokací/bodů na dráze mezi cílovým a zdrojovým bodem cesty.

Při artikulaci znaku ZKOUMAT se ruce také **pohybují směrem dopředu od těla**, ale zároveň se během pohybu přibližují a oddalují. Znak je artikulován tvarem ruky V. Artikulace znaku VÝZKUM připomíná postupné odkrývání neznámého na cestě, která leží před námi. Jako cesta může být vnímán samotný výzkum, při kterém postupujeme směrem dopředu (tj. od známého k neznámému).

Jak vidíme u znaků MOŽNOST, POSTUP/POSTUPOVAT, VARIANTA a ZKOUMAT, tělo mluvčího se stává počátečním bodem cesty, od kterého je pohyb veden směrem dopředu od těla tedy k cíli cesty (tj. místo v neutrálním znakovacím prostoru dále od těla mluvčího). Metaforicky řečeno se při bádání nebo jakékoli vědecké činnosti pohybujeme po cestě z bodu A (od zdroje) do bodu B (k cíli). Artikulovaný pohyb směrem dopředu od těla odpovídá konceptuální metafoře BUDOUCNOST JE VPŘEDU. Jak již víme, čas je jedním z klíčových parametrů schématu CESTA (zde viz kap. č. 3.1).

5.1.1.2 Metafora KOMUNIKACE JE CESTA – shrnutí

Znaky KOMUNIKACE, ODPOVĚDĚT, OTÁZKA, ROZHOVOR reprezentují v ČZJ metaforu KOMUNIKACE JE CESTA. Komunikací myslíme přenos informací mezi mluvčím/i a adresátem/ty. Schéma CESTA je ve výše uvedených znacích konceptualizováno pohybem po dráze, která je ohraničena zdrojovým a cílovým bodem (zdrojový bod je mluvčí

---

⁸³ V této části analýzy jsme se rozhodli zařadit znak MOŽNOST k metafoře BÁDÁNÍ JE POHYB PO CESTĚ, ale jak si ukážeme v analýze 2. části Cvičebnice, znak souvisí i s mnohem základnější cílovou oblastí jako je např. život (zde viz metafora ŽIVOT JE CESTA).

a cílový bod zastupuje adresát). Dráha, po které je pohyb veden, jednotlivé účastníky komunikace spojuje.

S metaforou KOMUNIKACE JE CESTA úzce souvisí také **potrubní metafora** (příp. **metafora potrubní pošty**) jak ji popsal Reddy (viz 1979; pro ČZJ viz Šůchová 2007). Ve znakových jazycích se tato metafora projevuje např. **užitím specifického tvaru ruky** (zde viz kap. č. 2.1.2.1).

Potrubní metafora, kterou využívá jazyk o jazyce, je strukturována skrze tyto metafory (viz Lakoff–Johnson 2014, s. 22):

- MYŠLENKY (nebo VÝZNAMY) JSOU OBJEKTY;
- JAZYKOVÉ VÝRAZY JSOU NÁDOBY;
- KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ.

Znak PTÁT SE realizuje, kromě metafory KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ, také metaforu MYŠLENKY JSOU PEČLIVĚ VYBÍRANÉ PŘEDMĚTY. Metafora je u znaku patrná v užitém tvaru ruky (tj. klasifikátorový tvar ruky ʔO).

5.1.1.3 Metafora KOMUNIKACE O JAZYKU JE CESTA – shrnutí

Metafora, kterou jsme nazvali KOMUNIKACE O JAZYKU JE CESTA, je v analyzovaném jazykovém materiálu ČZJ reprezentována znaky KONEC, LINEÁRNĚ a SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ. Těchto znaků bylo v textu ČZJ užitó v metajazyce (tj. v jazyce, kterým byla popisována struktura ČZJ). V lingvistice je přirozené, že chceme-li mluvit „o jazyce“ – vysvětlit nejasné slovo, nebo popsat celou či jen určitou část struktury jazyka, použijeme k tomu jako nástroj jazyk (tzn., že nástroj našeho bádání a zkoumaný objekt jsou totožné).⁸⁴

V uvedených znacích je patrné, že struktura ČZJ je výrazně konceptualizována na základě prostoru. Znaky, ve kterých je struktura jazyka přímo ztělesňována (tj. LINEÁRNĚ a SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ), nebo se ke struktuře jazyka vyjadřují (tj. KONEC), jsou konceptualizovány jako cesta.

---

⁸⁴ Podrobněji viz Čermák (2010).

Srovnáme-li znaky LINEÁRNĚ a SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ vidíme, že oba znaky jsou artikulovány pohybem směrem dopředu od těla. Ale v případě znaku LINEÁRNĚ jsou informace kladeny na jedné cestě postupně za sebou, kdežto u znaku SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ jsou naopak nesený dvěma dráhami zároveň. Přičemž tyto dráhy existují v prostoru nad sebou.

5.1.1.4 Metafora VÝKLAD JE POHYB PO CESTĚ – shrnutí

Znaky NÁSLEDUJÍCÍ, ODLOŽIT a ZPÁTKY naznačují, že také výklad je v ČZJ možné konceptualizovat na základě konceptuálního schématu CESTA.

Základní trajektorie cesty je umístěna v centru neutrálního znakovacího prostoru před tělem mluvčího. Uvažujeme-li o výkladu jako o cestě, odpovídá potom hlavní téma výkladu neutrálnímu znakovacímu prostoru, o kterém mluvíme také jako o centru znakovacího prostoru. V neutrálním znakovacím prostoru je artikulován samotný ikonický znak CESTA 1, 2. Neutrální znakovací prostor se stává místem artikulace znaků NÁSLEDUJÍCÍ a ODLOŽIT. Při artikulaci obou znaků se ruce pohybují směrem dopředu od těla mluvčího (i zde vidíme spojitost mezi artikulovaným pohybem a konceptuální metaforou BUDOUCNOST JE VPŘEDU).

Od hlavního tématu výkladu, které leží v centru znakovacího prostoru, se můžeme ale také oddálit (metaforicky *sejít z cesty*) – tzn. vzdálit se z centra na periferii znakovacího prostoru. Chceme-li se vrátit k hlavnímu tématu výkladu, užijeme v ČZJ znaku ZPÁTKY. Znak je artikulován pohybem vedeným od ramene dominantní ruky směrem do neutrálního znakovacího prostoru před tělem mluvčího (tj. z periferie do centra znakovacího prostoru).

V kontextu, ve kterém byl znak ZPÁTKY ve Cvičebnici použit („*Ale teď se vraťme zpátky k tématu inkorporace.; Zpátky k našemu tématu.*“), je zřetelné zdvojené mapování. Znak ZPÁTKY je ale také možné užít ve výpovědích ČZJ, ve kterých jej chápeme čistě ikonicky. V takových příkladech znak ZPÁTKY ikonicky odkazuje k pohybu z jednoho konkrétního místa na místo výchozí (např.: „*Přestěhoval jsem se zpátky do Prahy.*“ nebo „*Peníze, které jsem jí půjčila, mám už zpátky.*“). Jedná se o jediný případ znaku, se kterým jsme se během analýzy setkali, u něhož metaforičnost závisí na kontextu, ve kterém byl znak použit.

5.1.2 Sémaziologická analýza 1. části Cvičebnice

V této části analýzy budeme metodologicky postupovat od formy k obsahu⁸⁵ (tj. **sémaziologicky**). Zaměříme se podrobněji na fonologickou strukturu jednotlivých znaků. Konkrétně se budeme věnovat parametru **místa artikulace, tvaru ruky, orientace dlaní a pohybu**.

5.1.2.1 Parametr místa artikulace

U třinácti z patnácti analyzovaných znaků byl místem artikulace znaku **neutrální znakovací prostor**, který je také označován jako **centrum** znakovacího prostoru. Umístění artikulace znaků do neutrálního znakovacího prostoru se shoduje s tělesnou zkušeností, která vychází z lidské perspektivy (tj. z perspektivy člověk stojícího na cestě, kterou vnímá v prostoru před sebou).

Pouze u dvou znaků se objevilo odlišné místo artikulace. U znaku ZPÁTKY byl počátečním místem artikulace **prostor před ramenem dominantní ruky**, ze kterého byl pohyb veden **do neutrálního znakovacího prostoru** (z periferie do centra). Tento pohyb metaforicky znázorňuje situaci, kdy se ve výkladu vracíme k hlavnímu tématu (na hlavní cestu výkladu). Třetím zaznamenaným místem artikulace byla **ústa** a to u znaku OTÁZKA.

5.1.2.2 Parametr tvaru ruky

Jako klíčový se při analýze znaků ukázal **parametr tvaru ruky**. Nejčastěji byl u analyzovaných znaků zastoupen **tvar ruky P** (osm výskytů z patnácti). Tvar ruky P přímo koresponduje s tvarem ruky, který je užit při artikulaci základního znaku CESTA 1 (viz obr. č. 21). Tvar P ikonicky ztvárňuje koncept cesty jako pruh země.

Za devátý výskyt tvaru ruky, který odkazuje k ikonickému znaku CESTA, můžeme považovat tvar ruky **Ě**, který byl zaznamenan u znaku NÁSLEDUJÍCÍ. Tvar **Ě** je tvarem odvozeným od základního tvaru ruky P. Přehled všech užitých tvarů ruky viz tabulka č. 2.

---

⁸⁵ Viz heslo lexikologie in EŠČ (Hladká 2002, s. 243).

TVAR RUKY ⁸⁶	POČET VÝSKYTŮ	ZNAKY
 <p>P</p>	8	KOMUNIKACE, KONEC, MOŽNOST, ODPOVĚDĚT, POSTUP/POSTUPOVAT, ROZHOVOR, VARIANTA, ZPÁTKY
 <p>P̂</p>	1	NÁSLEDUJÍCÍ
 <p>D</p>	1	SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ
 <p>V̂</p>	1	ZKOUMAT
 <p>B̂₀</p>	1	ODLOŽIT
 <p>D̂₀</p>	1	LINEÁRNĚ
 <p>τO</p>	1	OTÁZKA

Tab. č. 2: Tabulka použitých tvarů ruky⁸⁷

⁸⁶ Zdroj obr.: archiv L. Okrouhlíkové.

⁸⁷ Zdroj tab.: vlastní.

5.1.2.3 Parametr orientace dlaně/dlaní

U ikonického znaku CESTA 1, 2 je koncept mentální představy cesty ztvárněn jako ohraničený pruh země skrze **orientace dlaní**, které směřují proti sobě (levá dlaň je orientována doprava, pravá dlaň je orientována doleva). Tato orientace je také nejčastěji zastoupena u analyzovaných znaků. Objevila se celkem u pěti znaků.

Druhou nejčastěji zastoupenou orientací je orientace, kdy směřuje dlaň (nebo obě dlaně) k tělu. Tato orientace dlaně/dlaní se vyskytuje u znaků, které realizují metaforu KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ (tj. znaky (KOMUNIKACE, ODPOVĚDĚT, OTÁZKA a ROZHOVOR).

Zajímavé jsou z pohledu orientace dlaní znaky POSTUP a SIMULTÁNNÍ. U obou znaků směřují dlaně dolů. Znak POSTUP nekonceptualizuje samotnou cestu, ale spíše pohyb po cestě. Znakem SIMULTÁNNÍ se realizují dvě samostatné cesty, které existují současně (v prostoru nad sebou).

ORIENTACE DLANĚ/DLANÍ	POČET VÝSKYTŮ	ZNAKY
Proti sobě	5	LINEÁRNĚ, MOŽNOST, NÁSLEDUJÍCÍ, ODLOŽIT, VARIANTA
Obě k tělu	4	KOMUNIKACE, ODPOVĚDĚT, OTÁZKA, ROZHOVOR
Obě dolů	2	POSTUP/POSTUPOVAT, SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ
Obě od těla	2	ZKOUMAT, ZPÁTKY

Dominantní doleva Nedominantní k tělu	1	KONEC ⁸⁸
--	---	---------------------

Tab. č. 3: Tabulka orientace dlaně/dlaní⁸⁹

5.1.2.4 Parametr pohybu

Dále bylo při analýze zjištěno, že nejčastějším pohybem, který je u znaků uplatňován, je pohyb **směrem dopředu od těla**. Celkem se tento pohyb uplatňuje u jedenácti znaků (počet je udáván včetně variací tohoto pohybu: **pohyb od těla a současně nahoru a dolů / opakovaný pohyb od těla k tělu / opakovaný pohyb s oddálením / pohyb od těla a současně dolů**).

Pohybem po cestě se snažíme dosáhnout cílového bodu, který leží na cestě před námi. Pohybujeme se tedy směrem dopředu z bodu A do bodu B (od zdroje k cíli). Mluvčí ČZJ, respektive jeho tělo umístěné v prostoru se stává referenčním bodem zdroje cesty (tj. bod A).

POHYB	POČET VÝSKYTŮ	ZNAKY
Od těla + Nahoru a dolů	5	KONEC, LINEÁRNĚ, NÁSLEDUJÍCÍ, ODLOŽIT, POSTUP/POSTUPOVAT
Od těla + Oddálení	1	ZKOUMAT
Od těla k tělu + Opakování	2	KOMUNIKACE, ROZHOVOR

⁸⁸ Pozn. jedná se o znak, u kterého došlo k posunu o 45° oproti reálné artikulaci (podrobněji viz slovní popis znaku KONEC).

⁸⁹ Zdroj tab.: vlastní.

Od těla / K tělu ⁹⁰	2	ODPOVĚDĚT, OTÁZKA
Doprava	2	MOŽNOST, VARIANTA
Kývání (ohyb v zápěstí) + Dolů	1	ZPÁTKY
K tělu + Dolů	1	SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ

Tab. č. 4: Tabulka orientace dlaně/dlaní⁹¹

5.2 Korpus znaků z 2. části Cvičebnice

V první část analýzy jsme se zaměřili na znaky užívané v textu ČZJ, který pojednával o odborném lingvistickém tématu (o struktuře ČZJ). Jednalo se o překlad českého odborného textu do ČZJ. Pro srovnání jsme se rozhodli podrobit analýze také tu část Cvičebnice, která je věnována přirozenému projevu Neslyšících mluvčích ČZJ⁹². Zajímá nás, zda a případně jak se liší pojmové okruhy cílových oblastí, ve kterých se konceptualizace schématu CESTA v přirozeném projevu ČZJ objevuje.

⁹⁰ Jedná se o shodová slovesa.

⁹¹ Zdroj tab.: vlastní.

⁹² Ve videoklipech Cvičebnice je zaznamenán projev širokého spektra Neslyšících mluvčích ČZJ. Jedná se o figuranty různého pohlaví, věku a také původu. Byl zkoumán jak projev Neslyšících, kteří pocházejí již z několikáté generace Neslyšících, tak projev mluvčích ČZJ, jejichž rodiče jsou slyšící.

Při observaci materiálu z 2. části Cvičebnice bylo excerповáno celkem 19 znaků ČZJ⁹³, které metaforicky souvisejí se schématem CESTA:

- BLÍŽIT SE, CÍL, DĚDIČNÝ, DOMLUVIT SE, KONEC/SKONČIT, MOŽNOST, NÁSLEDNĚ, OBČAS, ODLOŽIT, ODPOVĚĎ, POKLES VÝKONU, POSLEDNÍ, PŘESNĚ, PŘÍTEL/CHODIT SPOLU, PTÁT SE, ROZCHOD, ROZVĚST SE, STIHNOUT, VYŘIZOVAT.

V následující části představíme jednotlivé znaky z pohledu **ikoničnosti** a **metaforičnosti**. Znaky jsou řazeny abecedně podle nejbližších českých ekvivalentů, které jsou zapsány glosou. Každý analyzovaný znak je opatřen fotografií,⁹⁴ která zachycuje průběh artikulace znaku. Fotografie jsou doplněny slovním popisem. Pro ilustraci uvádíme u každého znaku příklady výpovědí, ve kterých byly znaky ve Cvičebnici použity (jedná se o překlad zaznamenaných výpovědí z ČZJ do češtiny). U znaků se snažíme identifikovat a popsat cílovou oblast ikonického i metaforického mapování a také to, jak se mapování projevuje v samotné fonologické struktuře znaku.

---

⁹³ Do popisu znaků jsme znovu nezařazovali znaky DOMLUVI SE, KONEC/SKONČIT, MOŽNOST, NÁSLEDNĚ, ODLOŽIT, ODPOVĚĎ, PTÁT SE, které jsou popsány již v korpusu znaků 1. části Cvičebnice. K těmto znakům uvedeme příkladové věty z Cvičebnice a budeme k nim odkazovat. Znaky také zahrneme do závěrečné analýzy 2. části Cvičebnice.

⁹⁴ Přílohou práce je také CD s videonahrávkami analyzovaných znaků.

Znak BLÍŽIT SE

Obrázek 40: Znak BLÍŽIT SE⁹⁵

Znak BLÍŽIT SE je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; ruce jsou za sebou (aktivní ruka je blíže k tělu) a jsou ve tvaru $\mathring{B}_o$, dlaň levé ruky směřuje doprava, dlaň pravé ruky směřuje doleva; aktivní ruka se pohybuje směrem dopředu, přičemž její pohyb končí kontaktem s rukou pasivní.

Příklad/y použití:

- „*Když se blíží léto ...*“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku BLÍŽIT SE spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v užitém tvaru ruky $\mathring{B}_o$, který je tvarem odvozeným od tvaru ruky B_o , který se vyskytuje u základního znaku CESTA 2; (3) v orientaci dlaní, které směřují proti sobě a jasně ohraničují jednotlivé výseče cest stejně jako u znaku CESTA a (4) v pohybu, který je veden směrem dopředu od těla. Znak BLÍŽIT SE je ve výpovědích ČZJ používán tehdy, chceme-li vyjádřit, že se blížíme k určité události, datu nebo období. Vždy se ale jedná o jasně definovaný časový úsek/bod (např. termín zkoušky, termín odevzdání úkolu, roční období, ...). Pasivní ruka daný časový bod na cestě zastupuje. Ruka aktivní, která vykonává pohyb od těla mluvčího, reprezentuje fyzický pohyb po cestě směrem dopředu, jenž je pro dosažení vytyčeného cíle (konkrétního časového úseku) potřeba vykonat.

---

⁹⁵ Zdroj obr.: vlastní.

Znak CÍL

Obrázek 41: Znak CÍL⁹⁶

Znak CÍL je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; ruce jsou nad sebou (dominantní ruka ve tvaru V je nad rukou nedominantní, která má tvar B₁), dlaň dominantní ruky je orientována směrem dolů, dlaň ruky nedominantní směřuje nahoru, přičemž dlaň nedominantní ruky slouží jako „základna“ pro artikulaci znaku; ruce se pohybují směrem od těla, dominantní ruka se navíc pohybuje směrem dolů s koncovým kontaktem na dlani nedominantní ruky.

Příklad/y použití:

- „*Cílem písně je ...*“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku CÍL spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v užitém tvaru ruky (V) dominantní ruky a (3) v pohybu, který je veden směrem od těla mluvčího. V komponentu pohybu znaku CÍL je metaforicky mapována budoucnost jako bod na dráze/cestě ležící před námi (konceptuální metafora BUDOUCNOST JE VPŘEDU). Budoucnost zastupuje na cestě, nacházející se v prostoru před tělem mluvčího, nám nepoznané skutečnosti/body. Dosáhnout cíle znamená dosáhnout konkrétního bodu na metaforické cestě před námi (v budoucnosti), to je ve znaku CÍL metaforicky mapováno v užitém tvaru dominantní ruky (tj. V).

---

⁹⁶ Zdroj obr.: vlastní.

Znak DĚDIČNÝ

Obrázek 42: Znak DĚDIČNÝ⁹⁷

Znak DĚDIČNÝ je artikulován před ramenem dominantní ruky; obě ruce ve tvaru D leží za sebou (dominantní ruka leží za rukou nedominantní), dlaně jsou orientovány k tělu; ruce se pohybují kruhovým pohybem směrem dopředu od těla.

Příklad/y použití:

- „*Hluchota je v naší rodině **dědičná**.*“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku DĚDIČNÝ spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v pohybu, který je veden směrem dopředu od těla. Např. biologie popisuje pojem dědičnost jako schopnost předávat nebo přejímat znaky a vlastnosti předků. V ČZJ je znak DĚDIČNÝ artikulován pohybem směrem od těla, tj. metaforicky z minulosti do budoucnosti. V artikulaci znaku je patrný vztah s minulostí (přejímáním) tj. s něčím, co je na naší „životní cestě“ za námi a s budoucností (předáváním) tj. s tím co „na cestě“ leží před námi.

Znak DOMLUVIT SE⁹⁸

Příklad/y použití:

- „*Na barvě jsme se **domluvili** s manželem.*“
- „***Domluvil** jsem se s přítelkyní.*“

⁹⁷ Zdroj obr.: vlastní.

⁹⁸ Viz kap. č. 5.1 znak KOMUNIKACE.

Znak KONEC/SKONČIT⁹⁹

Příklad/y použití:

- „*V práci jsem skončil v červnu.*“
- „*Jako dárek jsem dostal karton cigaret, ale měl jsem v plánu, že na Silvestra s kouřením skončím.*“
- „*Vystupuji až na konečné.*“

Znak MOŽNOST¹⁰⁰

Příklad/y použití:

- „*Také možnosti k cestování jsme moc neměli.*“

Znak NÁSLEDNĚ¹⁰¹

Příklad/y použití:

- „*Následně jsme se přestěhovali.*“

---

⁹⁹ Viz kap. č. 5.1 znak KONEC.

¹⁰⁰ Viz kap. č. 5.1 znak MOŽNOST.

¹⁰¹ Viz kap. č. 5.1 znak NÁSLEDUJÍCÍ.

Znak OBČAS

Obrázek 43: Znak OBČAS¹⁰²

Znak OBČAS je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru, ruka je ve varu **V**; dlaň je orientována směrem dolů; ruka se pohybuje směrem od těla a navíc se opakovaně pohybuje nahoru a dolů (krátký pohyb).

Příklad/y použití:

- „**Občas** vystupujeme s naší uměleckou skupinou.“
- „Na jaře může **občas** pršet.“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku OBČAS spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor) a (2) v pohybu, který je veden směrem dopředu od těla. U znaku OBČAS je skrze komponent tvaru ruky (**V**) metaforicky mapována bodovost cesty (tzn. trajektorie mezi zdrojovým a cílovým bodem je složena z bodů, kterými postupně procházíme). Znamená to, že nějaká aktivita/činnost neprobíhá po celou dobu, po kterou se po metaforické cestě pohybujeme, ale vyskytuje se jen v určitých bodech mezi zdrojem a cílem cesty.

Znak ODLOŽIT¹⁰³

Příklad/y použití:

- „Jeden kamarád přišel pozdě, proto jsme museli odjezd **odložit**.“

¹⁰² Zdroj obr.: vlastní.

¹⁰³ Viz kap. č. 5.1 znak ODLOŽIT.

Znak ODPOVĚĎ¹⁰⁴

Příklad/y použití:

- „Učiteli jsem vrátil test s vyplněnými **odpověďmi**.“

Znak POKLES VÝKONU

Obrázek 44: Znak POKLES VÝKONU¹⁰⁵

Znak POKLES VÝKONU je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce ve tvaru B₀ jsou vedle sebe a v kontaktu, dlaň aktivní ruky je orientována směrem k tělu, dlaň ruky pasivní směřuje doprava, přičemž dlaň pasivní ruky slouží jako „základna“ pro artikulaci znaku; ruka aktivní se pohybuje směrem dolů.

Příklad/y použití:

- „Naše volejbalové **výkony klesají**.“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku POKLES VÝKONU spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor) a (2) v užitém tvaru ruky B₀, který se vyskytuje u základního znaku CESTA 2. Cesta může být jak rovná, tak klikatá, ale někdy se může jednat také o cestu do kopce nebo z kopce. Právě znak POKLES VÝKONU skrze komponent pohybu metaforicky konceptualizuje pokles výkonu (orientační metafora MÉNĚ JE DOLE).

¹⁰⁴ Viz kap. č. 5.1 znak ODPOVĚDĚT.

¹⁰⁵ Zdroj obr.: vlastní.

Znak POSLEDNÍ

Obrázek 45: Znak POSLEDNÍ¹⁰⁶

Znak POSLEDNÍ je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru na délce prstu pasivní ruky; obě ruce jsou ve tvaru P, dlaň pasivní ruky směřuje k tělu a prsty směřují doprava; dlaň aktivní ruky směřuje doleva¹⁰⁷ a prsty směřují od těla; ruka aktivní je nad rukou pasivní a vykonává pohyb krátký pohyb směrem dopředu a současně směrem dolů s koncovým kontaktem na délce prstu pasivní ruky.

Příklad/y použití:

- „*Žádost jsem podal **posledního** srpna.*“
- „***Poslední** den dovolené jsem nakupovala suvenýry.*“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku POSLEDNÍ spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v užitém tvaru ruky P, který přímo odkazuje k znaku CESTA a (3) v pohybu, který je veden směrem od těla mluvčího. Pasivní ruka nám u znaku POSLEDNÍ zastupuje na naší metaforické cestě konkrétně vytyčený bod, kterého chceme dosáhnout. Aktivní ruka vykonává pohyb od těla směrem k ruce pasivní (cílovému bodu). V konečné pozici znaku zůstávají prsty obou rukou překřížené (připomínají písmeno X nebo kříž). Tímto překřížením ruce vytvářejí pomyslnou bariéru/závoru, jejímž dosažením cesta končí.

¹⁰⁶ Zdroj obr.: vlastní.

¹⁰⁷ Znak POSLEDNÍ patří mezi znaky, které jsou artikulovány oběma rukama a při jejichž artikulaci zaujímají ruce a tělo úhel 45°. U těchto znaků se v zápisu provádí posun o 45° a to ve směru hodinových ručiček (podrobněji viz Macurová, 1996).

Znak PŘESNĚ

Obrázek 46: Znak PŘESNĚ¹⁰⁸

Znak PŘESNĚ je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru na délce prstu pasivní ruky; obě ruce jsou ve tvaru D, dlaň pasivní ruky směřuje k tělu a prsty směřují doprava; dlaň aktivní ruky směřuje doleva a prsty směřují od těla; ruka aktivní je nad rukou pasivní a vykonává krátký pohyb směrem dopředu a současně směrem dolů s koncovým kontaktem na délce prstu pasivní ruky.

Příklad/y použití:

- „Do Plzně jsme přijeli **přesně** v poledne.“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku PŘESNĚ spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostoru) a (2) v pohybu, který je veden směrem od těla mluvčího. Znak PŘESNĚ je použit ve významu času – konkrétně definovaného časového údaje (tj. konkrétní bod na cestě). Místem artikulace se stává ruka pasivní, která zastupuje cestu. Ruka aktivní svým pohybem a kontaktem s rukou pasivní jasně označuje/specifikuje konkrétní bod (tj. časový údaj) na naší cestě.

---

¹⁰⁸ Zdroj obr.: vlastní.

Znak PŘÍTEL/CHODIT SPOLU

Obrázek 47: Znak PŘÍTEL/CHODIT SPOLU¹⁰⁹

Znak PŘÍTEL/CHODIT SPOLU je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce jsou ve tvaru A₀, jsou aktivní a na začátku artikulace jsou ve vzájemném kontaktu; ruce se opakovaně pohybují směrem od těla a k tělu, ve chvíli, kdy se ruce nacházejí v nejvzdálenější pozici od těla, dojde k přerušení kontaktu, pravá ruka se vrací pravým půlobloukem do výchozí pozice před tělo mluvčího, stejně tak se levým půlobloukem vrací i levá ruka, ruce se opět nacházejí v kontaktu a dochází k opakovanému pohybu směrem od těla (dvě až tři opakování).

Příklad/y použití:

- „*Se svým novým **přítelem** jsem se seznámila náhodou.*“
- „*S nejlepším kamarádem řešíme vše možné - problémy, **chození**, rozchody atd.*“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku PŘÍTEL/CHODIT SPOLU spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v orientaci dlaní, které směřují proti sobě a jasně ohraničují jednotlivé výseče cest stejně jako u znaku CESTA a (3) v pohybu, který je veden (opakovaně) směrem od těla a k tělu mluvčího. Znak PŘÍTEL/CHODIT SPOLU je metaforické vyjádření konceptuální metafory LÁSKA JE CESTA. V komponentu pohybuje, který je veden opakovaně od těla a k tělu, se metaforicky mapuje dlouhodobost vztahu dvou lidí, kteří metaforicky sdílejí společnou cestu životem.

Znak PTÁT SE¹¹⁰

---

¹⁰⁹ Zdroj obr.: vlastní.

Příklad/y použití:

- „*Můžu se tě zeptat?*“
- „*Slyšíci se mě pořád ptají na kulturu Neslyšících.*“

Znak ROZCHOD

Obrázek 48: Znak ROZCHOD¹¹¹

Znak ROZCHOD je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce jsou ve tvaru A₀, jsou aktivní a na začátku artikulace jsou ve vzájemném kontaktu, dlaně směřují proti sobě (dlaň pravé ruky směřuje doleva, dlaň levé ruky směřuje doprava); ruce se pohybují směrem od sebe (pravá ruka se pohybuje doprava a levá doleva).

Příklad/y použití:

- "*S nejlepším kamarádem řešíme vše možné - problémy, vztahy, rozchody atd.*"

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku ROZCHOD spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v užitém tvaru ruky A₀, který jako klasifikátor zastupuje osobu a (3) v orientaci dlaní, které směřují proti sobě a jasně ohraničují jednotlivé výseče cest stejně jako u znaku CESTA a (4) v pohybu, při kterém se ruce pohybují směrem od sebe. Také znak ROZCHOD realizuje v ČZJ konceptuální metaforu LÁSKA JE CESTA. Oproti znaku PŘÍTEL/CHODIT SPOLU, ve kterém je metaforicky ztvárněna společná cesta dvou lidí, je ve znaku ROZCHOD

¹¹⁰ Viz kap. č. 5.1 znak OTÁZKA.

¹¹¹ Zdroj obr.: vlastní.

ztvárněna skutečnost, že se společná cesta dvou lidí rozchází (zde metaforicky ztvárněné pohybem rukou směrem od sebe).

Znak ROZVÉST SE

Obrázek 49: Znak ROZVÉST SE¹¹²

Znak ROZVÉST SE je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce jsou ve tvaru B₀, jsou aktivní a na začátku artikulace jsou ve vzájemném kontaktu (špičky prstů), dlaně rukou směřují od těla; ruce se pohybují směrem od sebe (pravá ruka se pohybuje doprava a levá doleva).

Příklad/y použití:

- „Bylo mi 8 let, když *se* rodiče *rozvedli*.“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku ROZVÉST SE spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v pohybu, kdy se ruce pohybují směrem od sebe a (3) v užitém tvaru ruky B₀, který přímo odkazuje k znaku CESTA 2. Dále viz znak ROZCHOD (znaky se od sebe liší pouze v užitém parametru tvaru ruky).

---

¹¹² Zdroj obr.: vlastní.

Znak STIHNOUT

Obrázek 50: Znak STIHNOUT¹¹³

Znak STIHNOUT je artikulován od úst směrem do neutrálního znakovacího prostoru; ruce jsou nad sebou (dominantní ruka ve tvaru **Y** je nad rukou nedominantní, která má tvar **B₁**), dlaň dominantní ruky je orientována směrem k tělu, dlaň ruky nedominantní směřuje nahoru, přičemž dlaň nedominantní ruky slouží jako „základna“ pro artikulaci znaku; ruce se pohybují směrem od těla, dominantní ruka se navíc pohybuje současně směrem dolů s koncovým kontaktem na dlani nedominantní ruky.

Příklad/y použití:

- „Na nádraží jezdím s 15 minutovým předstihem, abych vše *stihl*.“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku STIHNOUT spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v užitém tvaru ruky (**Y**) dominantní ruky a (3) v pohybu, který je veden směrem dopředu od těla. V komponentu pohybu znaku STIHNOUT je metaforicky mapována budoucnost jako bod na dráze/cestě ležící před námi (konceptuální metafora BUDOUCNOST JE VPŘEDU). Stihnout znamená dosáhnout vytyčeného cíle (tj. konkrétního časového bodu na metaforické cestě před námi), to je ve znaku STIHNOUT metaforicky mapováno užitým tvarem dominantní ruky (**Y**).

---

¹¹³ Zdroj obr.: vlastní.

Znak VYŘIZOVAT

Obrázek 51: Znak VYŘIZOVAT¹¹⁴

Znak VYŘIZOVAT je artikulován v neutrálním znakovacím prostoru; obě ruce ve tvaru V jsou vedle sebe, dlaně jsou orientované směrem dolů; ruce se střídavě pohybují směrem od těla k tělu.

Příklad/y použití:

- „Musel jsem **vyřizovat** žádost o státní byt.“

Ikoničnost a metaforičnost znaku:

V artikulaci znaku VYŘIZOVAT spatřujeme ikonické mapování ve fonologické struktuře znaku, tj. (1) v místě artikulace znaku (neutrální znakovací prostor); (2) v užitém tvaru ruky V, který je klasifikátorovým tvarem ruky zastupující osobu a (3) v pohybu, který je veden směrem od těla mluvčího. Pro konceptuální schéma CESTA je charakteristické, že cesta má začátek a konec (zdroj a cíl). Znak VYŘIZOVAT této charakteristice plně neodpovídá, protože opakovaný pohyb naznačuje spíše „bezcílnost“ naší cesty. Činnost, při které se snažíme něco vyřídit tj. dosáhnout určitého cíle (např. vyřídit si / podat si žádost o byt), si můžeme na základě naší zkušenosti představit jako „bezcílné“ běhání z úřadu na úřad. Vše se ale odehrává „na cestě“. Ruce jsou v klasifikátorovém tvaru zastupujícím osobu (lidské nohy) a opakovaně se pohybují směrem od těla a k tělu mluvčího (tj. k výchozímu bodu činnosti).

---

¹¹⁴ Zdroj obr.: vlastní.

5.2.1 Onomaziologická analýza 2. části Cvičebnice

Onomaziologickým přístupem (tj. od významu k formě) se nám ze získaných jazykových dat ČZJ podařilo stanovit **šest okruhů cílových oblastí**, které jsou v našem zkoumaném materiálu ČZJ konceptualizovány pomocí schématu CESTA. Cílové oblasti jsme pracovníčně nazvali jako **život, úspěch, komunikace, čas, láska a záměrné působení**. Zkoumané znaky jsme se pokusili k jednotlivým metaforám přiřadit. Naše třídění však není definitivní, jedná se pouze o návrh možné kategorizace, ke které jsme došli na základě analýzy pouze omezeného vzorku ČZJ.

I. **Metafora ŽIVOT JE CESTA**

- př. realizace metafory v ČZJ: DĚDIČNÝ, MOŽNOST

II. **Metafora ÚSPĚCH JE CESTA**

- př. realizace metafory v ČZJ: POKLES VÝKONU

III. **Metafora KOMUNIKACE JE CESTA**

- př. realizace metafory v ČZJ: DOMLUVIT SE, ODPOVĚDĚT, PTÁT SE

IV. **Metafora ČAS JE POHYB PO CESTĚ**

- př. realizace metafory v ČZJ: BLÍŽIT SE, DĚDIČNÝ, OBČAS, ODLOŽIT, POSLEDNÍ, NÁSLEDNĚ, KONEC/SKONČIT, PŘESNĚ, STIHNOUT

V. **Metafora LÁSKA JE CESTA**

- př. realizace metafory v ČZJ: PŘÍTEL/CHODIT SPOLU, ROZCHOD, ROZVÉST SE

VI. **Metafora ZÁMĚRNÉ PŮSOBENÍ JE CESTA**

- př. realizace metafory v ČZJ: CÍL, VYŘÍZOVAT

5.2.1.1 **Metafora ŽIVOT JE CESTA – shrnutí**

Znaky DĚDIČNÝ¹¹⁵ a MOŽNOST reprezentují v našem jazykovém materiálu metaforu ŽIVOT JE CESTA. Život je metaforicky vnímán jako cesta, která začíná narozením a končí smrtí každého jedince. Např. v artikulaci znaku DĚDIČNÝ je metaforicky zachycen lidský

---

¹¹⁵ Znak DĚDIČNÝ může být také realizací konceptuální metafory ČAS JE POHYB PO CESTĚ, proto jsme se rozhodli zařadit ho k oběma metaforám.

život, který plyne na časové ose z minulosti do budoucnosti. Během naší životní cesty se také můžeme ocitnout na pomyslném rozcestí – tedy před volbou, kterou z nabízených cest se vydáme. To je zachyceno v artikulaci znaku MOŽNOST.

5.2.1.2 Metafora ÚSPĚCH JE CESTA – shrnutí

Metaforu ÚSPĚCH JE CESTA reprezentuje v našem materiálu jediný znak, a sice znak POKLES VÝKONU. Cesta nemusí vždy znamenat jen pruh země, který leží vodorovně před námi. Z lidské zkušenosti víme, že některé cesty vedou také z kopce nebo do kopce. Tento znak realizuje současně orientační metaforu ŠPATNÝ JE DOLE a to skrze parametr pohybu, který je veden směrem dolů (tj. z kopce).¹¹⁶ V opačné situaci, kdy dochází ke „zlepšení výkonu“, je v ČZJ používán znak, který se od znaku POKLES VÝKONU liší pouze v parametru pohybu (aktivní ruka se pohybuje směrem nahoru tj. do kopce – srov. orientační metafora DOBRÝ JE NAHOŘE).

5.2.1.3 Metafora KOMUNIKACE JE CESTA – shrnutí

Ve volném vyprávění jsme zaznamenali znaky KOMUNIKACE/KOMUNIKOVAT, ODPOVĚDĚT a PTÁT SE, které stejně jako v první části Cvičebnice reprezentují metaforu KOMUNIKACE JE CESTA. Schéma CESTA je ve výše uvedených znacích konceptualizováno pohybem po dráze směrem od těla mluvčího (tj. od zdroje/mluvčího k cíli /adresátovi). Trajektorie mezi zdrojovým a cílovým bodem cesty jednotlivé účastníky komunikace spojuje. Metafora KOMUNIKACE JE CESTA souvisí s **potrubní metaforou** (zde podrobněji viz kap. č. 5.1.1.2).

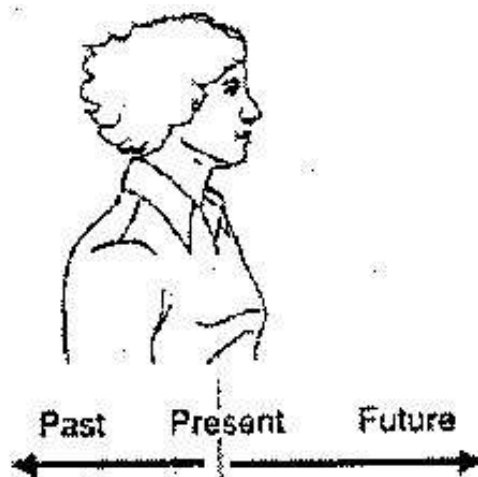
5.2.1.4 Metafora ČAS JE POHYB PO CESTĚ – shrnutí

Metafora ČAS JE POHYB PO CESTĚ se v ČZJ (respektive v námi zkoumaném jazykovém materiálu ČZJ) ukázala jako nejexponovanější oblast konceptuálního schématu CESTA. Významnou roli zde hrají časové osy, na kterých je kategorie času u znakových jazyků vyjadřována (viz obr. č. 52)¹¹⁷.

---

¹¹⁶ Viz Lakoff, Johnson (2014, s. 29): „*Vloni jsme dosáhli vrcholu, ale letos to jde z kopce.*“

¹¹⁷ Tzv. západní znakové jazyky, mezi které řadíme také ČZJ, využívají k vyjádření času časovou osu, která má tři části: (1) je umístěna před tělem mluvčího a je spojována s budoucností; (2) linie je umístěna za tělem mluvčího a je spojována s minulostí a (3) se nachází těsně před tělem mluvčího a je určena pro přítomnost (podrobněji viz Macurová 2003, s. 92).

Obrázek 52: Časové osy v ASL¹¹⁸

Všechny zaznamenané znaky (BLÍŽIT SE, DĚDIČNÝ, OBČAS, ODLOŽIT, POSLEDNÍ, NÁSLEDNĚ, KONEC/SKONČIT, PŘESNĚ a STIHNOUT), které metaforu ČAS JE POHYB PO CESTĚ reprezentují, jsou artikulované právě v té části časové osy, na které je situovaná budoucnost.

5.2.1.5 Metafora LÁSKA JE CESTA – shrnutí

Další skupina znaků PŘÍTEL/CHODIT SPOLU, ROZCHOD, ROZVÉST SE realizuje v ČZJ metaforu LÁSKA JE CESTA. U znaku PŘÍTEL/CHODIT SPOLU je patrné metaforické mapování lásky/vztahu dvou lidí jakožto společné životní cesty. Metaforická podstata znaku odpovídá např. českým metaforickým vyjádřením *chodit spolu; společná cesta životem* apod.

Oproti tomu se u znaků ROZCHOD a ROZVÉST SE jedná o konceptualizaci rozdělení společné cesty, která charakterizuje lásku / lidské vztahy. U obou znaků je artikulován pohyb směrem do stran (pravá ruka se pohybuje doprava a levá doleva). Dochází k rozdělení cesty, která byla doposud společná (v češtině např. viz „*Musíme teď jít každý svou cestou.*“).

5.2.1.6 Metafora ZÁMĚRNÉ PŮSOBENÍ JE CESTA – shrnutí

Metafora ZÁMĚRNÉ PŮSOBENÍ JE CESTA se v našem jazykovém materiálu ČZJ realizuje skrze znaky CÍL a VYŘIZOVAT. Dosáhnout cíle, znamená dosáhnout konkrétního bodu na metaforické cestě před námi, to je ve znaku CÍL metaforicky mapováno skrze užitý

¹¹⁸ Zdroj obr.: Schermer–Koolhof, 1990.

tvar dominantní ruky (V). V komponentu pohybu (pohyb směrem od těla mluvčího) se také realizuje metafora BUDOUCNOST JE VPŘEDU.

Jak jsme již naznačili při popisu metaforičnosti u znaku VYŘIZOVAT, tento znak se od ostatních analyzovaných znaků liší v tom, že na rozdíl od ostatních nenacházíme u znaku VYŘIZOVAT konečný bod cesty. Opakovaný pohyb od těla k tělu naznačuje spíše „bezcílnost“ naší cesty / našeho záměrného působení. To odpovídá obecně lidské zkušenosti s vyřizováním nejrůznějších záležitostí např. právě na úřadě, kdy bezcílně „běháme z kanceláře do kanceláře“.

5.2.2 Sémaziologická analýza 2. části Cvičebnice

V této části analýzy budeme postupovat **sémaziologicky** (tj. od formy k významu) a podrobněji se zaměříme na fonologickou strukturu jednotlivých znaků. Konkrétně se budeme věnovat parametru **místa artikulace, tvaru ruky, orientace dlaní a pohybu**.

5.2.2.1 Parametr místa artikulace

U sedmnácti z devatenácti analyzovaných znaků byl jako místo artikulace zaznamenán **neutrální znakovací prostor**, který je také označován jako **centrum** znakovacího prostoru. Umístění artikulace znaků do neutrálního znakovacího prostoru se shoduje s tělesnou zkušeností, která vychází z lidské perspektivy (tj. z perspektivy člověka stojícího na cestě, kterou vnímá v prostoru před sebou).

U znaků DĚDIČNÝ byl místem artikulace prostor před ramenem dominantní ruky. Třetím zaznamenaným místem artikulace byla ústa a to u znaku PTÁT SE.

5.2.2.2 Parametr tvaru ruky

Také v analýze 2. části Cvičebnice se jako klíčový ukázal **parametr tvaru ruky P**. Tento tvar ruky byl zaznamenán celkem u pěti z analyzovaných znaků. Tvar ruky P přímo koresponduje s tvarem ruky, užitým při artikulaci základního znaku CESTA 1 (viz obr. č. 21), **Tvar P** užitý u znaku CESTA ikonicky ztvárňuje koncept cesty jako pruh země. Za šestý výskyt tvaru ruky, který odkazuje k ikonickému znaku CESTA 2, považujeme tvar ruky **Ā**, který byl zaznamenán u znaku NÁSLEDNĚ. Tvar **Ā** je tvarem odvozeným od základního tvaru ruky P, kterým je artikulován základní znak CESTA 1.

Druhým nejvíce exponovaným tvarem ruky byl **tvár ʎ** (znaky CÍL, OBČAS a STIHNOUT). Tvarem ruky ʎ je v uvedených znacích realizována jedna ze základních vlastností schématu CESTY tedy její „bodovost“ (tzn., že trajektorie mezi zdrojovým a cílovým bodem cesty je složena z mezi-bodů, po kterých se pohybujeme „krok za krokem“). Přehled všech užitých tvarů ruky viz tabulka č. 5.

TVAR RUKY ¹¹⁹	POČET VÝSKYTŮ	ZNAKY
P 	5	DOMLUVIT SE, KONEC/ SKONČIT, MOŽNOST, ODPOVĚDĚT, POSLEDNÍ
ʎ 	3	CÍL, OBČAS, STIHNOUT
D 	2	DĚDIČNÝ, PŘESNĚ
Ě ₀ 	2	BLÍŽIT SE, ODLOŽIT
A ₀ 	2	PŘÍTEL/CHODIT SPOLU, ROZCHOD
B ₀ 	2	POKLES VÝKONU, ROZVĚST SE
Ě̇ 	1	NÁSLEDNĚ

¹¹⁹ Zdroj obr.: archiv L. Okrouhlíkové.

 ˇ	1	VYŘIZOVAT
 0	1	PTÁT SE

Tab. č. 5: Tabulka použitých tvarů ruky¹²⁰

5.2.2.3 Parametr orientace dlaně/dlaní

U základního ikonického znaku CESTA je koncept mentální představy cesty jakožto konkrétní ztvárněn jako ohraničený pruh země skrze **orientace dlaní**, které směřují **proti sobě** (levá dlaň je orientována doprava, pravá dlaň je orientována doleva). Tato orientace je také nejčastěji zastoupena u analyzovaných znaků z 2. části Cvičebnice. Objevila se celkem u šesti znaků (BLÍŽIT SE, MOŽNOST, NÁSLEDNĚ, ODLOŽIT, PŘÍTEL/CHODIT SPOLU a znak ROZCHOD).

Druhou nejčastější orientací je dlaň (u jednoručního znaku PTÁT SE) nebo dlaně (u dvouručních znaků DĚDIČNÝ, DOMLUVIT SE a ODPOVĚDĚT) směřující **k tělu**. Tato orientace dlaně/dlaní se vyskytuje u znaků, skrze které se realizuje metafora KOMUNIKACE JE CESTA (kromě znaku DĚDIČNÝ, který realizuje metaforu ŽIVOT JE CESTA a ČAS JE CESTA).

Další zajímavou skupinou znaků jsou znaky s **orientací dlaní proti sobě** (dominantní ruka orientována doleva a ruka nedominantní k tělu). Jedná se o znaky KONEC/SKONČIT, POSLEDNÍ a PŘESNĚ. Ovšem při artikulaci znaků KONEC a POSLEDNÍ zaujímají ruce a tělo úhel 45°. Při popisu parametrů znaku dochází v zápisu k posunu orientace dlaní o 45° a to ve směru hodinových ručiček.

¹²⁰ Zdroj tab.: vlastní.

ORIENTACE DLANĚ/DLANÍ	POČET VÝSKYTŮ	ZNAKY
Proti sobě	6	BLÍŽIT SE, MOŽNOST, NÁSLEDNĚ, ODLOŽIT, PŘÍTEL/CHODIT SPOLU, ROZCHOD
Obě k tělu	4	DĚDIČNÝ, DOMLUVIT SE, ODPOVĚDĚT, PTÁT SE
Dominantní doleva Nedominantní k tělu	3	KONEC/SKONČIT, POSLEDNÍ ¹²¹ , PŘESNĚ
Obě od těla	1	ROZVÉST SE
Dominantní dolů	2	CÍL, OBČAS
Dominantní k tělu	2	POKLES VÝKONU, STIHNOUT
Obě dolů	1	VYŘÍZOVAT

Tab. č. 6: Tabulka orientací dlaně/dlaní¹²²

5.2.2.4 Parametr pohybu

K dalšímu závěru, ke kterému jsme díky analýze fonologické struktury zkoumaných znaků došli, je zjištění, že nejčastějším pohybem, který je při artikulaci znaků uplatňován, je

¹²¹ Pozn. u znaku KONCE/SKONČIT a POSLEDNÍ došlo v zápisu orientace dlaní k posunu o 45° oproti reálné artikulaci (podrobněji viz slovní popis znaku KONEC).

¹²² Zdroj tab.: vlastní.

pohyb **směrem dopředu od těla mluvčího**. Tento pohyb se u znaků objevil celkem patnáctkrát (počet je udáván včetně variací tohoto pohybu: **pohyb od těla a současně nahoru a dolů / opakovaný pohyb od těla k tělu / opakovaný pohyb od těla k tělu s oddálením / pohyb od těla a současně dolů**). Artikulovaný pohyb (pohyb směrem dopředu od těla mluvčího) odpovídá pohybu, kterým se člověk pohybuje po skutečné cestě (tj. směrem dopředu). Vedeným pohybem po cestě směrem dopředu se snažíme dosáhnout cílového bodu, který leží na cestě před námi. Pohybujeme se tedy směrem dopředu z bodu A do bodu B (od zdroje k cíli). Mluvčí ČZJ se sám (respektive jeho tělo umístěné ve fyzickém prostoru) stává referenčním bodem cesty.

POHYB	POČET VÝSKYTŮ	ZNAKY
Od těla + Nahoru a dolů	6	CÍL, KONEC/SKONČIT, NÁSLEDNĚ, OBČAS, ODLOŽIT, POSLEDNÍ
Od těla	3	BLÍŽIT SE, DĚDIČNÝ, STIHNOUT
Od těla k tělu + Opakování	2	DOMLUVIT SE, VYŘIZOVAT
Od těla / K tělu	2	ODPOVĚĎ, PTÁT SE
Od těla k tělu + Oddálení + Opakování	1	PŘÍTEL/CHODIT SPOLU

Od těla + Dolů	1	PŘESNĚ
Oddálení	2	ROZCHOD, ROZVÉST SE
Doprava	1	MOŽNOST
Dolů	1	POKLES VÝKONU

Tab. č. 7: Tabulka pohybu¹²³

---

¹²³ Zdroj tab.: vlastní.

6 Shrnutí

Analýzou vzorku jazykových dat ČZJ excerptovaných z první a druhé části Cvičebnice se nám podařilo potvrdit pracovní hypotéza o uplatňování konceptuálního schématu CESTA v námi zkoumaném materiálu ČZJ. Na základě získaných dat jsme stanovili **devět pojmových okruhů** (cílových oblastí), které jsou spojené s konceptuálním schématem CESTA. Jedná se o cílové oblasti, které jsme pracovníčně nazvali jako: **bádání, čas, komunikace, komunikace o jazyku, láska, úspěch, výklad, záměrné působení a život.**

Zde uvádíme výčet metafor, které (v námi zkoumaném vzorku ČZJ) na základě zdvojeného mapování ze zdrojové oblasti schématu CESTA v ČZJ vznikají:

- 1) BÁDÁNÍ JE POHYB PO CESTĚ;
- 2) ČAS JE POHYB PO CESTĚ;
- 3) KOMUNIKACE JE CESTA;
- 4) KOMUNIKACE O JAZYKU JE CESTA;
- 5) LÁSKA JE CESTA;
- 6) ÚSPĚCH JE CESTA;
- 7) VÝKLAD JE POHYB PO CESTĚ;
- 8) ZÁMĚRNÉ PŮSOBENÍ JE CESTA;
- 9) ŽIVOT JE CESTA.

V našem výzkumu jsme se zaměřili na porovnání dvou typů textů ČZJ (1) **překladu odborného českého textu do ČZJ** a (2) **neformálního projevu Neslyšících mluvčí ČZJ**. Přičemž jsme předpokládali, že analýzou první části Cvičebnice získáme větší množství dat prokazujících fungování konceptuálního schématu CESTA v ČZJ (tedy v námi zkoumaném materiálu). Pro analýzu tzv. neformálních textů z druhé části Cvičebnice jsme se rozhodli spíše proto, abychom předešli možné interferenci z češtiny do námi zaznamenaných dat. Jak se ale následně ukázalo, neformální texty ČZJ byly na přítomnost znaků, u kterých bylo patrné zdvojené mapování ze zdrojové oblasti schématu CESTA, bohatší než texty překladové (překlad z češtiny do ČZJ).¹²⁴U obou typů textů jsme zaznamenali znaky KOMUNIKACE

---

¹²⁴ Jelikož náš výzkum proběhl pouze na omezeném vzorku ČZJ nemůžeme toto tvrzení považovat za definitivní, spíše se jedná o hypotézu, kterou bude třeba rozsáhlejším výzkumem potvrdit nebo vyvrátit.

(též DOMLOUVAT SE), ODPOVĚĎ/ODPOVĚDĚT, PTÁT SE/OTÁZKA a ROZHOVOR, které shodně realizují metaforu KOMUNIKACE JE CESTA.

Komparací popsaných metafor z výzkumu Čurdové¹²⁵ a metafor získaných naší analýzou překladů odborných textů z češtiny do ČZJ jsme zjistili, že jak v češtině, tak v ČZJ se realizují dvě shodné konceptuální metafory: **BÁDÁNÍ JE POHYB PO CESTĚ** a **VÝKLAD JE POHYB PO CESTĚ**.

Čurdová sice ve své práci mluví o metafoře VÝZKUM JE POHYB PO CESTĚ, ale v obou případech se jedná obecně o „*veškeré mentální aktivity spojené s vědeckou prací.*“ (Čurdová, 2012, s. 92). Také v případě druhé metafory se s Čurdovou drobně rozcházíme v jejím označení. Čurdová mluví o metafoře KOMUNIKACE O VÝZKUMU JE POHYB PO CESTĚ, zatímco my jsme se v našem výzkumu rozhodli použít obecnější označení „výklad“.

Pro ilustraci uveďme několik příkladů metaforických vyjádření z češtiny¹²⁶ a ČZJ, skrze které se výše uvedené metafory realizují:

- **Metafora BÁDÁNÍ/VÝZKUM JE POHYB PO CESTĚ**

- Př. z češtiny:

- metaforické vyjádření *postup* („*Při analýze se postupuje důsledně funkčně.*“)

- Př. z ČZJ:

- znak **POSTUP** („*Pro vyjádření záporu v ČZJ můžeme použít i jiný postup.; ČZJ má různé postupy, jak vyjádřit mnohost.; Máme dvě možnosti, jak postupovat.*“)

- **Metafora VÝKLAD JE POHYB PO CESTĚ / KOMUNIKACE O VÝZKUMU JE POHYB PO CESTĚ**

- Př. z češtiny:

- metaforické vyjádření *vrátit se* („*K tomu se vrátíme.*“)

- metaforické vyjádření *přeskočit* („*To dokazují hodnoty lambda, což možná už přeskochím.*“)

---

¹²⁵ Čurdová (2012) se věnovala metaforám se zdrojovou oblastí pohybu po nohou v českých odborných textech.

¹²⁶ Příklady jsou převzaty z Čurdové (2012, s. 92–94).

- metaforické vyjádření **předchozí** („*Metatextovost, která byla v předchozím odstavci zmíněna spíše mimochodem, [...].*“)
- Př. z ČZJ:
  - znak **ZPÁTKY** („*Ale teď zpátky k tématu inkorporace.; Zpátky k našemu tématu.*“)
  - znak **ODLOŽIT** („*Toto téma odložíme na později.*“)
  - znak **NÁSLEDUJÍCÍ** („*Tomuto tématu se budeme věnovat v následující kapitole.*“)

Jak jsme již naznačili v této práci výše, jsme si vědomi možné interference z češtiny do ČZJ, ke které mohlo v průběhu překladu dojít. Také proto jsme se rozhodli nespoléhat pouze na data získaná z těchto překladových textů a analýze jsme podrobili také ty texty, které v rámci Cvičebnice vznikly jako volné vyprávění neslyšících figurantů. Vzhledem k absenci textů ČZJ, které by bylo možné označit jako „odborné“ a jenž by vznikly nezávisle na češtině, považujeme námi vybrané texty za vhodné a pro účely této práce adekvátní.

Dále se při analýze ukázalo, že některé znaky současně realizují více metafor. Jedná se např. o metaforu **BUDOUCNOST JE VPŘEDU** (např. znaky **BLÍŽIT SE**, **CÍL**, **DĚDIČNOST**, **KONEC**, **NÁSLEDUJÍCÍ**, **OBČAS**, **ODLOŽIT**, **POSTUP**, **STIHNOUT** a **ZKOUMAT**). K metaforickému mapování budoucnosti, jako bodu v prostoru před námi, dochází u těchto znaků skrze **parametr znaku**, a sice **pohybu**. Jedná se o artikulaci **pohybu směrem dopředu od těla** mluvčího. Jak již bylo řečeno výše, právě pohyb je jedním z hlavních konstitutivních prvků schématu **CESTA**, proto se o něm také někdy mluví jako o schématu **POHYB PO CESTĚ**.

Další metafory, které byly znaky současně realizovány, jsou metafora **KOMUNIKACE JE CESTA** a **KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ** (např. znaky **KOMUNIKACE/KOMUNIKOVAT**, **ODPOVĚDĚT**, **PTÁT SE** a **ROZHOVOR**). Opět vstupuje do hry parametr pohybu, který je u znaků veden buď **k tělu**, nebo **od těla**, případně **alternativním pohybem k tělu a od těla** mluvčího. V pohybu je konceptualizován metaforický pohyb po dráze, která je ohraničena zdrojovým bodem (tj. mluvčí) a cílovým bodem (tj. adresát). Dráha, po které je pohyb veden, tak jednotlivé účastníky komunikace spojuje.

Na základě naší analýzy jsme došli k zajímavému konstatování, že v ČZJ se zdrojová oblast konceptuálního schématu CESTA mapuje přímo skrze **fonologickou strukturu znaku** (tj. v parametrech **manuální části znaku**). Konkrétně se jedná o tyto parametry: **místo artikulace, tvar, orientace dlaně/dlaní a pohyb**.

Za nejčastější místo artikulace, skrze které je mapována zdrojová oblast konceptuálního schématu CESTA, považujeme **neutrální znakovací prostor** (viz tab. č. 8). Artikulace znaků v neutrálním znakovacím prostoru se shoduje se zkušeností, která vychází z lidské perspektivy (tj. z perspektivy člověk stojícího na cestě, kterou vnímá v prostoru před sebou).

MÍSTO ARTIKULACE			
1. část Cvičebnice	Neutrální znakovací prostor	Rameno dominantní Ruky	Ústa
	12	1	1
2. část Cvičebnice	Neutrální znakovací prostor	Rameno dominantní Ruky	Ústa
	17	1	1

Tab. č. 8: Souhrnná tabulka místa artikulace¹²⁷

Nejvíce exponovaným tvarem ruky, skrze který je mapována zdrojová oblast konceptuálního schématu CESTA, je **tvar ruky P** (viz tab. č. 9). Tvar ruky **P** přímo koresponduje s tvarem ruky užitým při artikulaci základního znaku CESTA 1 (viz obr. č. 21), který ikonicky pojem cesta do ČZJ mapuje. To můžeme částečně přirovnat k metaforickým vyjádřením, která se pro konceptualizaci schématu CESTA užívají v češtině a v nichž se lexém *cesta* přímo vyskytuje (např. *společná životní cesta*, *cesta životem*, *jít si každý svou cestou*, *dát se na dobrou cestu* atd.).

¹²⁷ Zdroj tab.: vlastní.

TVAR RUKY/RUKOU									
1. část Cvičebnice	P	Ā	D	Ů	Ě _o	Ŕ	Ě _o	-	-
	8	1	1	1	1	1	1	-	-
2. část Cvičebnice	P	Ā	D	Ů	Ě _o	Ŕ	B _o	A _o	Ů
	5	1	2	1	2	1	2	2	3

Tab. č. 9: Souhrnná tabulka tvarů ruky/rukou¹²⁸

U analyzovaných znaků se nejčastěji objevila orientace, kdy **ruce směřují proti sobě** (levá ruka je orientována doprava a pravá ruka je orientována doleva). Stejná orientace dlaní je užitá také v artikulaci ikonického znaku CESTA 1, 2 (viz obr. č. 21 a 22). Skrze orientaci dlaní se mentální představa cesty konceptualizuje jako **ohraničený pruh země**.

ORIENTACE DLANĚ/DLANÍ							
1. část Cvičebnice	Proti sobě	Obě k tělu	Obě dolů	Obě od těla	D ¹²⁹ doleva N k tělu	-	-
	5	4	2	2	1	-	-
2. část Cvičebnice	Proti sobě	Obě k tělu	Obě dolů	Obě od těla	D doleva N k tělu	D dolů	D k tělu
	6	4	1	1	3	2	2

Tab. č. 10: Souhrnná tabulka orientace dlaně/dlaní¹³⁰

Také parametr pohybuje je důležitým nástrojem konceptualizace zdrojové oblasti schématu CESTA ve znacích ČZJ. Téměř všechny znaky jsou artikulovány **pohybem směrem dopředu od těla mluvčího** (případně variantou tohoto pohybu; viz tab. č. 11). Právě díky pohybu lze dosahovat bodů na trajektorii mezi zdrojovým a cílovým bodem cesty.

¹²⁸ Zdroj tab.: vlastní.

¹²⁹ „D“ = dominantní ruka; „N“ = nedominantní ruka.

¹³⁰ Zdroj tab.: vlastní.

POHYB							
1. část Cvičebnice	Od těla + Nahoru a dolů	Od těla + Oddálení	Od těla a k tělu + Opakování	Od těla / K tělu	Doprava	Kývání ¹³¹ + Dolů	K tělu + Dolů
	5	1	2	2	2	1	1
2. část Cvičebnice	Od těla + Nahoru a dolů	Od těla + Oddálení + Opakování	Od těla a k tělu + Opakování	Od těla / K tělu	Doprava	-	-
	6	1	1	2	1	-	-
	Od těla	Od těla + Dolů	Oddálení	Dolů	-	-	-
	3	1	2	1	-	-	-

Tab. č. 11: Souhrnná tabulka pohybu¹³²

¹³¹ Tj. ohyb v zápěstí.

¹³² Zdroj tab.: vlastní.

6.1 Závěr

Již v úvodu praktické části práce jsme zmínili neexistenci oficiálního korpusu ČZJ, který by byl při dalším výzkumu konceptuálních schémat v ČZJ velmi užitečný. Skrze funkci vyhledávání podle manuálních parametrů znaku, by bylo možné v korpusu excerpovat ty znaky, v nichž se realizují konceptuální schémata a to napříč širokým jazykovým materiálem ČZJ. Když píšeme „*v nichž se realizují konceptuální schémata*“, nemyslíme tím jen pojmové schéma CESTA, ale také ostatní konceptuální schémata (např. schéma NÁDOBA, CENTRUM–PERIFERIE aj.), která Johnson popsal (zde podrobněji viz kap. č. 3).

U základního znaku CESTA 1, 2 jsme si definovali čtyři ikonické prvky (zde podrobněji viz kap. č. 4. 1), skrze které se mapuje zdrojová oblast konceptuálního schématu CESTA. Ikoničnost se tedy realizuje přímo ve fonologické struktuře znaku (tj. v jeho manuálních komponentech):

1. Místem artikulace je **neutrální znakovací prostor**.
2. Ruce jsou ve **tvaru P** (CESTA 1) nebo **B₀** (CESTA 2).
3. Ruce jsou **orientovány proti sobě** (levá dlaň je orientována doprava, pravá dlaň je orientována doleva).
4. Pohyb je veden směrem **dopředu od těla** mluvčího.

Námi navrhovaná metodologie definování realizace konceptuálního schématu CESTA ve znacích ČZJ spočívá v nalezení shody výše popsaných manuálních parametrů znaku CESTA 1, 2 s parametry analyzovaných znaků. Tzn. čím větší shoda bude v parametrech analyzovaných znaků se základním znakem CESTA 1, 2 zaznamenána, tím průkaznější bude přítomnost konceptuálního schématu CESTA. Znaky, které se shodují se základním znakem CESTA 1, 2 ve třech a více parametrech, považujeme v této fázi výzkumu za prototypické znaky, v nichž je uplatňované zdvojené mapování ze zdrojové oblasti schématu CESTA. Na opačný konec, tedy na periferii, zařazujeme znaky, u nichž je shoda v parametrech výrazně nižší (např. ty analyzované znaky, které se shodují se základním znakem CESTA 1, 2 pouze v jednom parametru).

Ucelený přehled znaků podle shody uvádíme v příloze V. této práce. Z analýzy zkoumaného vzorku ČZJ vyplývá, že každý z uvedených parametrů, má zřejmě v určení

konceptuálního schématu CESTA v ČZJ jinou váhu¹³³. Jako nejdůležitější se nám jeví shoda v parametru místa artikulace (tj. **neutrální znakovací prostor**), dále typ artikulovaného pohybu (tj. **pohyb směrem dopředu od těla mluvčího včetně všech popsáných variant**) a na třetím místě je shoda v užitém tvaru ruky (tj. **tvary P/B_o** nebo tvary odvozené **Ā/Ĕ_o**). Jako nejméně vypovídající se ukazuje být orientace dlaní. **Dlaně orientované proti sobě** jsme zaznamenali pouze u osmi z dvaceti šesti analyzovaných znaků.

Ve zkoumaném materiálu jsme zaznamenali celkem tři „prototypické“ znaky BLÍŽIT SE, NÁSLEDUJÍCÍ/NÁSLEDNĚ a znak ODLOŽIT, u nichž byla **shoda ve všech čtyřech parametrech znaku**¹³⁴. Nejčastěji se v našem výzkumu vyskytují ale znaky **se shodou ve třech parametrech**. Jedná se o znaky KOMUNIKACE/DOMLOUVAT SE, KONEC/SKONČIT, LINEÁRNĚ, MOŽNOST, ODPOVĚĎ/ODPOVĚDĚT, POSLEDNÍ, POSTUP/POSTUPOVAT, PŘÍTEL/CHODIT SPOLU, ROZHOVOR a VARIANTA. **Ve dvou parametrech se shodují** tyto znaky: CÍL, OBČAS, POKLES VÝKONU, PŘESNĚ, ROZCHOD, SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ, STIHNOUT, VYŘIZOVAT a ZKOUMAT. Do naší analýzy jsme zahrnuli čtyři znaky, které se se znakem CESTA 1, 2 **shodují pouze v jednom parametru znaku**. Jedná se o znaky DĚDIČNÝ, OTÁZKA, ROZVĚST SE a ZPÁTKY. I když tyto znaky patří spíše na periferii konceptuálního schématu CESTA, rozhodli jsme se je do našeho výzkumu zahrnout. A to proto, že v kontextu, ve kterém byly znaky v textech ČZJ použity, cítíme spojitost s konceptuálním schématem CESTA. Zřejmě až další a podrobnější výzkum této problematiky pomůže realizaci konceptuálního schématu ve znacích ČZJ jasně definovat. Jednou z hypotéz je také vliv češtiny, jakožto většinového jazyka, se kterým je ČZJ v kontaktu a který jej do jisté míry ovlivňuje.

Vyhledávání v korpusu ČZJ by, konkrétně v případě pojmového schématu CESTA, mohlo vypadat následujícím způsobem. Pomocí funkce vyhledávání podle parametrů znaku by byly znaky v korpusu vyhledávány v těchto fázích:

1. Znaky artikulované:

(1) **v neutrálním znakovacím prostoru;**

(2) **pohybem vedeným směrem dopředu od těla mluvčího;**

---

¹³³ Viz tabulka v příloze V.

¹³⁴ I když uvádíme u těchto znaků shodu ve všech čtyřech parametrech, není tato shoda stoprocentní. Tím myslíme, že např. v případě užitého tvaru ruky nebyl u znaku zaznamenán základní tvar P nebo B_o (tedy ty tvary, které se objevují v artikulaci znaku CESTA 1, 2), ale tvary od nich odvozené Ā a Ĕ_o. Měli bychom tedy spíše říci, že se jedná o **částečnou shodu ve všech čtyřech parametrech znaku**.

(3) **tvarem ruky P** (viz CESTA 1) nebo **B_o** (viz CESTA 2);

(4) s **dlaněmi orientovanými proti sobě**.

2. Znaky artikulované:

(1) v **neutrálním znakovacím prostoru**;

(2) **pohybem vedeným směrem dopředu od těla** mluvčího;

(3) **tvarem ruky P** (viz CESTA 1) nebo **B_o** (viz CESTA 2) nebo s **dlaněmi orientovanými proti sobě**.

3. Znaky artikulované:

(1) v **neutrálním znakovacím prostoru**;

(2) **pohybem vedeným směrem dopředu od těla** mluvčího nebo **tvarem ruky P** (viz CESTA 1) nebo **B_o** (viz CESTA 2) nebo s **dlaněmi orientovanými proti sobě**.

Do budoucna spatřujeme ve výzkumu pojmových schémat v ČZJ velký potenciál a to např. též v oblasti didaktiky ČZJ jako cizího jazyka. Tělesná zkušenost a interakce se světem, která by se stala pro slyšící studenty stěžejní při uchopování vybraného lexikonu ČZJ, je cestou ke vzniku kognitivně orientované metody výuky ČZJ jako cizího jazyka. Didaktika výuky znaků ČZJ na základě pojmových schémat by měla usnadnit slyšícím studentům osvojení lexikálních jednotek ČZJ, a to právě na základě vlastní tělesné zkušenosti a vlastní interakce se světem, které jsou společné všem lidem bez ohledu na příslušnost ke kulturnímu společenství (slyšící versus neslyšící).

7 Použitá literatura

7.1 Literatura

ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda: přehled a slovníky*. Vyd. 3., dopl. Praha: Karolinum, 2001, 341 s. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze. ISBN 8024601540.

ČURDOVÁ, Veronika. Pohyb po nohou jako zdrojová oblast metafor v odborných textech (Představové schéma cesta v češtině). In: Vaňková, I. – Wiendl, J. (eds.): *Tělo, smysly a emoce v jazyce a literatuře*. Praha, FF UK, 2012, s. 88–96.

JOHNSON, Mark. *The body in the mind: the bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Pbk. ed. Chicago: University of Chicago, 1990, xxxviii, 233 s. ISBN 9780226403182.

KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, 604 s. ISBN 9788071064848.

KLÉGR, Aleš. *Tezaurus jazyka českého: slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 1189 s. ISBN 978-80-7106-920-1.

KRÁL, Oldřich a Zdeněk HRBATA. *Cesty: pojem, metafora, žánr*. Praha: Centrum komparatistiky, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2004, 246 s. ISBN 80-7308-063-x.

LAKOFF, George. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Vyd. 1. Praha: Triáda, 2006, 655 s. Paprsek (Triáda). ISBN 808613878x.

LAKOFF, George a Mark JOHNSON. *Metafory, kterými žijeme*. 2. vyd. Brno: Host, 2014, 283 s. Teoretická knihovna, sv. 3. ISBN 978-807-4911-521.

MACUROVÁ, Alena. *Proč a jak zapisovat český znakový jazyk*. Speciální pedagogika. Praha: Pedagogická fakulta UK v Praze, 1996, 1996(1): 5-19. ISSN 0862-1632.

MACUROVÁ, Alena. *Poznáváme český znakový jazyk IV. (Vyjadřování času)*. Speciální pedagogika 13, 2003, č. 2, s. 89-98.

MACUROVÁ, Alena a Petr VYSUČEK. *Poznáváme český znakový jazyk. Klasifikační tvary ruky*. Speciální pedagogika 15, 2005, č. 4, s. 262-275.

MARSCHARK, M. *Metaphor in Sign Language and Sign Language Users: A window into relations of language and thought*. In: H. L. Colston – A. N. Katz (eds.), *Figurative Language Comprehension: Social and Cultural Influences*, 2003, s. 309–334.

MOTEJZÍKOVÁ, Jitka. *Poznáváme český znakový jazyk V*. Speciální pedagogika, 2003, č. 3, s. 218-226.

MYSLIVEČKOVÁ, Radka, Andrea HUDÁKOVÁ a Petr VYSUČEK. *Barvy v českém znakovém jazyce*. In: VAŇKOVÁ, Irena. *Obraz světa v jazyce.: Sborník z příspěvků, které zazněly v jazykovědné sekci XXVII. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2001, s. 63-77.

OKROUHLÍKOVÁ, Lenka a Petra SLÁNSKÁ BÍMOVÁ. *Rysy přirozených jazyků: český znakový jazyk jako přirozený jazyk; Lexikografie: slovníky českého znakového jazyka*. Vyd. 1. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, c2008, 206 s. ISBN 978-80-87153-47-5.

OKROUHLÍKOVÁ, Lenka. *Notace znakových jazyků*. 1. Praha: Karolinum, 2015. ISBN 9788024629445.

ONG, Walter J. *Orality and literacythetechnologizingoftheword*. 2nd ed. London: Routledge, 2002. ISBN 0203426258.

POTMĚŠIL, Miloš. *Všeobecný slovník českého znakového jazyka*. Vyd. 1. Praha: Fortuna, 2002-2006, 3 sv. ISBN 80-7168-800-2.

PŮLPÁNOVÁ, Lucie. *Kategorizace v českém znakovém jazyce*. Praha, 2007. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce Irena Vaňková.

REDDY, Michael. *Theconduitmetaphor*. In: *Metaphor and Thought*. A. Ortony (ed.): Cambridge: Cambridge University Press, 1979, s. 284–324.

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie. *Vybraná slovesa pohybu v češtině: studie z kognitivní lingvistiky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010, 124 s. Acta UniversitatisCarolinae. ISBN 9788024618135.

SCHERMER, T., C. KOOLHOF. *The Reality ofTime-Lines : Aspectsof Tense in Sign LanguageoftheNetherlands (SLN)*. In PRILLWITZ, S.; VOLLHABER, T. (Eds.). *CurrentTrends in EuropeanSign LanguageResearch*. Hamburg: Signum Press, 1990, s. 295-305.

SCHWARZOVÁ, Monika. *Úvod do kognitivní lingvistiky*. Praha: Dauphin, 2009.

ŠŮCHOVÁ, Lucie. *Metafora v českém znakovém jazyce*. Praha, 2008. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce Irena Vaňková.

ŠŮCHOVÁ, Lucie. *Konceptualizace myšlení v českém znakovém jazyce*. In: Petřů, M., Nagy, M., Faltýnek, D., Plháčková, A., Zámečník, L. (eds.): *Struny mysli: Kognice 2007*. Ostrava: Montanex, 2009, s. 236–245.

ŠŮCHOVÁ, Lucie. *Znakové jazyky a kognitivní lingvistika: problematika konceptuálních metafor*. Jazykovědné aktuality, XLVIII, č. 1 – 2, 2011, s. 5 – 15.

TAUB, Sarah F. *Language from the body: iconicity and metaphor in American Sign Language*. New York: Cambridge University Press, 2001, xvi, 256 p.

THAGARD, Paul. *Úvod do kognitivní vědy. Mysl a myšlení*. Praha: Portál, 2001.

VAŇKOVÁ, Irena. *Kognitivní lingvistika v kulturních souvislostech*. In: KRÁMSKÝ, David (ed.), *Kognitivní věda dnes a zítra*. Liberec: Nakladatelství Bor, 2009, s. 243–256.

VAŇKOVÁ, Irena. *Základy kognitivní lingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2013, s. 105. Dostupné z: <http://ucjtk.ff.cuni.cz/cs/veda-a-vyzkum/granty/operacni-program-praha-adaptabilita-oppa/studijni-materialy/>

VAŇKOVÁ, Irena. *Kognitivní lingvistika a studium českého znakového jazyka*. In: v tisku.

WILBUR, R. B. *Metaphors in American Sign Language and English*. In EDMONDSON, W. H.; KARLSSON, F. (eds.) *Sign Language Research '87*. Hamburg: Signum Press, 1990, s. 163–170. ISBN 3-927731-06-4.

WILCOX, P. P. *Metaphors in American Sign Language*. Washington, D.C.: Gallaudet University Press, 2000.

WILCOX, P. P. *Cognitive Key: Metonymic and Metaphorical Mappings*. *ASL Cognitive Linguistics*. 15, 2004, s. 197–222.

WILCOX, S.: *Signed Languages*. In: Geeraerts, D. – Cuykens, H. (eds.) *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2007, s. 1113–1136.

7.2 Prameny

ČERMÁK, František (ed.) a Jiří HRONEK (ed.). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A-P*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1994, 757 s. ISBN 802000503x.

ČERVENÁ, Vlasta. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1988, 511 s.

MACUROVÁ, Alena, Radka NOVÁKOVÁ, Romana PETRÁŇOVÁ, Zuzana HÁJKOVÁ, Kateřina ČERVINKOVÁ HOUŠKOVÁ, Milena ČIHÁKOVÁ, Lenka KLOFÁČOVÁ, David JORDA, Lucie ŠŮCHOVÁ, Naďa DINGOVÁ, Jindřich MAREŠ a Jitka MOTEJZÍKOVÁ.

Multimediální cvičebnice pro kurz český znakový jazyk. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav české literatury a teorie komunikace, c2011, 1 CD-ROM.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník.* 2., nezměn. vyd. Voznice: Leda, 2012, 752 s. ISBN 978-80-7335-296-7.

Slovník spisovného jazyka českého [online]. Ústav pro jazyk český, 2011 [cit. 2015-11-17]. Dostupné z: <http://bara.ujc.cas.cz/ssjc/>

Příruční slovník jazyka českého [online]. Ústav pro jazyk český, 2008 [cit. 2015-11-17]. Dostupné z: <http://bara.ujc.cas.cz/psjc/>

7.3 Citované webové stránky

International CognitiveLinguisticsAssociation [online]. [cit. 2015-11-17]. Dostupné z: <http://www.cognitivelinguistics.org/en>

Spreadthe sign. [online]. [cit. 2015-11-17]. Dostupné z: <http://ruce.cz/slovník>

Ústav jazyků a komunikace neslyšících [online]. [cit. 2015-10-12]. Dostupné z: <http://ujkn.ff.cuni.cz/aktivity/cd-a-dvd>

8 Přílohy

- I. **Témata první části Multimediální cvičebnice pro předmět Český znakový jazyk**
  1. Časové osy – vyjadřování času
  2. Číslovky – modifikace podle počítatelného předmětu
  3. Číslovky – typy pro sport
  4. Gramatika v prostoru – lokalizace a její gramatická funkce
  5. Gramatika v prostoru – simultánní konstrukce
  6. Gramatika v prostoru – syntaktický prostor
  7. Gramatika v prostoru – topografický prostor
  8. Gramatika v prostoru – typy sloves ČZJ
  9. Klasifikátory – klasifikátory držení; specifikátory velikosti a tvaru
  10. Klasifikátory celého předmětu
  11. Klasifikátory – klasifikátory množství, umístění a uspořádání
  12. Klasifikátory – klasifikátory zastupující osoby
  13. Kontakt ČZJ s češtinou – prstová abeceda
  14. Modifikace znaku – aspekt
  15. Modifikace znaku – inkorporace
  16. Modifikace znaku – zápor
  17. Nemanuální nosiče – mimika
  18. Nemanuální nosiče – mimika – práci věty
  19. Nemanuální nosiče – mimika – typy otázek
  20. Nemanuální nosiče – oči
  21. Nepřímé pojmenování
  22. Opakování znaku – vyjadřování mnohosti
  23. Perspektiva mluvčího
  24. Pohyby úst – orální a mluvní komponenty
  25. Rozvrstvení slovní zásoby
  26. Slovosled – sloveso a jeho argumenty
  27. Slovosled – slovosled ve jmenných skupinách
  28. Specifické znaky
  29. Střídání rolí
  30. Zájmena osobní

II. Přehled znaků ČZJ v nichž se realizuje konceptuální schéma CESTA (viz příložené CD)

1. BLÍŽIT SE
2. CÍL
3. DĚDIČNÝ
4. KOMUNIKACE/DOMLOUVAT SE
5. KONEC/SKONČIT
6. LINEÁRNĚ
7. MOŽNOST
8. NÁSLEDUJÍCÍ/NÁSLEDNĚ
9. OBČAS
10. ODLOŽIT
11. ODPOVĚĎ/ODPOVĚDĚT
12. POKLES VÝKONU
13. POSLEDNÍ
14. POSTUP/POSTUPOVAT
15. PŘESNĚ
16. PŘÍTEL/CHODIT SPOLU
17. OTÁZKA
18. ROZHOVOR
19. ROZCHOD
20. ROZVÉST SE
21. SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ
22. STIHNOUT
23. VARIANTA
24. VYŘIZOVAT
25. ZKOUMAT
26. ZPÁTKY

III. Seznam obrázků

Obrázek 1: Analogicky konstruovaný model znaku TREE.....	17
Obrázek 2: Znak NOSE (ASL).....	19
Obrázek 3: Znak TREE (ASL)	20
Obrázek 4: Klasifikátorový tvar zastupující stojící osobu, která se pohybuje směrem doleva a nahoru	20
Obrázek 5: Znak CAT (ASL)	21
Obrázek 6: Popis lampy v ASL	21
Obrázek 7: Znak I-GIVE-(TO)-YOU (ASL).....	22
Obrázek 8: a) Znak NEAR; b) Znak FAR	23
Obrázek 9: Znak HOUR (ASL)	23
Obrázek 10: Znak TWO-HOURS (ASL)	23
Obrázek 11: Znak MOTHER (ASL) Obrázek 12: Znak SON (ASL).....	24
Obrázek 13: Znak POCHOPIT	27
Obrázek 14: Znak DISKRIMINACE/DISKRIMINOVAT	27
Obrázek 15: Znak ZA 14 DNŮ.....	28
Obrázek 16: Znak JÍT S NĚKÝM NĚKAM.....	29
Obrázek 17: Tvar ruky A ₀	30
Obrázek 18: Znak CHODIT SPOLU	30
Obrázek 19: Znak JÍT S NĚKÝM NĚKAM a znak CHODIT SPOLU.....	31
Obrázek 20: Schéma ZDROJ–CESTA–CÍL.....	35
Obrázek 21: Znak CESTA 1 Obrázek 22: Znak CESTA 2.....	43
Obrázek 23: Analogicky konstruovaný model znaku CESTA	44
Obrázek 24: Multimediální cvičebnice pro předmět Český znakový jazyk	46
Obrázek 25: Znak KOMUNIKACE	49
Obrázek 26: Znak KONEC	50
Obrázek 27: Znak LINEÁRNĚ.....	51
Obrázek 28: Znak MOŽNOST	52
Obrázek 29: Znak NÁSLEDUJÍCÍ	53
Obrázek 30: Znak ODLOŽIT	54
Obrázek 31: Znak JÁ-ODPOVÍDÁM-TOBĚ Obrázek 32: TY-ODPOVÍDÁŠ-MNĚ	55
Obrázek 33: Znak OTÁZKA	56
Obrázek 34: Znak POSTUP/POSTUPOVAT.....	57

Obrázek 35: Znak ROZHOVOR	58
Obrázek 36: Znak SIMULTÁNNÍ/SIMULTÁNNĚ.....	59
Obrázek 37: Znak VARIANTA.....	60
Obrázek 38: Znak ZKOUMAT.....	61
Obrázek 39: Znak ZPÁTKY	62
Obrázek 40: Znak BLÍŽIT SE	73
Obrázek 41: Znak CÍL	74
Obrázek 42: Znak DĚDIČNÝ.....	75
Obrázek 43: Znak OBČAS	77
Obrázek 44: Znak POKLES VÝKONU	78
Obrázek 45: Znak POSLEDNÍ	79
Obrázek 46: Znak PŘESNĚ.....	80
Obrázek 47: Znak PŘÍTEL/CHODIT SPOLU	81
Obrázek 48: Znak ROZCHOD	82
Obrázek 49: Znak ROZVÉST SE.....	83
Obrázek 50: Znak STIHNOUT.....	84
Obrázek 51: Znak VYŘIZOVAT	85
Obrázek 52: Časové osy v ASL.....	88

IV. Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Způsoby kódování mentální představy stromu do znakových jazyků	25
Tabulka č. 2: Tabulka použitých tvarů ruky	69
Tabulka č. 3: Tabulka orientace dlaně/dlaní	70
Tabulka č. 4: Tabulka orientace dlaně/dlaní	70
Tabulka č. 5: Tabulka použitých tvarů ruky	90
Tabulka č. 6: Tabulka orientací dlaně/dlaní	92
Tabulka č. 7: Tabulka pohybu	93
Tabulka č. 8: Souhrnná tabulka místa artikulace	98
Tabulka č. 9: Souhrnná tabulka tvarů ruky/rukou	99
Tabulka č. 10: Souhrnná tabulka orientace dlaně/dlaní	99
Tabulka č. 11: Souhrnná tabulka pohybu	100

V. Znaky podle shody se základním znakem CESTA 1, 2

Analyzované znaky	Neutrální znakovací prostor	Tvar ruky P/B ₀ nebo Ě/B ₀ ⁵	Orientace dlaní proti sobě	Pohyb od těla ¹³⁶	Shoda
BLÍŽIT SE	✓	✓	✓	✓	4
CÍL	✓	X	X	✓	2
DĚDIČNÝ	X	X	X	✓	1
KOMUNIKACE/ DOMLOUVAT SE	✓	✓	X	✓	3
KONEC/SKONČIT	✓	✓	X	✓	3
LINEÁRNĚ	✓	X	✓	✓	3
MOŽNOST	✓	✓	✓	X	3
NÁSLEDUJÍCÍ/ NÁSLEDNĚ	✓	✓	✓	✓	4

¹³⁵ Tvary Ě a B₀ jsou tvary odvozené od tvarů užitých u základního znaku CESTA 1,2.

¹³⁶ Za platné považujeme i ty znaky, které jsou artikulovány některou z variací pohybu směrem dopředu od těla (tj. např. pohyb od těla a současně nahoru a dolů / opakovaný pohyb od těla k tělu aj.).

OBČAS	✓	X	X	✓	2
ODLOŽIT	✓	✓	✓	✓	4
ODPOVĚĎ/ ODPOVĚDĚT	✓	✓	X	✓	3
POKLES VÝKONU	✓	✓	X	X	2
POSLEDNÍ	✓	✓	X	✓	3
POSTUP/ POSTUPOVAT	✓	✓	X	✓	3
PŘESNĚ	✓	X	X	✓	2
PŘÍTEL/CHODIT SPOLU	✓	X	✓	✓	3
OTÁZKA	X	X	X	✓	1
ROZHOVOR	✓	✓	X	✓	3
ROZCHOD	✓	X	•	X	2

ROZVÉST SE	✓	X	X	X	1
SIMULTÁNNÍ/ SIMULTÁNNĚ	✓	X	X	✓	2
STIHNOUT	✓	X	X	✓	2
VARIANTA	✓	✓	✓	X	3
VYŘIZOVAT	✓	X	X	✓	2
ZKOUMAT	✓	X	X	✓	2
ZPÁTKY	X	✓	X	X	1